सङ्खुवासभा जिल्लामा प्रचलित नेपाली लोककथाको विश्लेषण

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौँ पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
नवीन घले
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौँ
२०६९

उप प्रा. लेखराज खतिवडा

शोधनिर्देशक

सङ्खुवासभा जिल्लामा प्रचलित नेपाली लोककथाको विश्लेषण

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौँ पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
नवीन घले
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौँ
२०६९

सिफारिस पत्र

प्रस्तुत शोध पत्र **नवीन घले**ले मेरा निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । यस शोध कार्यका लागि आवश्यक पर्ने सामग्रीको सङ्कलन र सङ्कलित लोककथाको विश्लेषण ज्यादै मिहिनेतका साथ गर्नु भएकाले उहाँको यस शोध कार्यबाट म पूर्ण रूपमा सन्तुष्ट छु । आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६९।४।०३

....

(उपप्रा. लेखराज खतिवडा)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर काठमाडौँ

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र **नवीन घले**ले स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनको लागि तयार पार्नु भएको **सङ्खुवासभा जिल्लामा प्रचलित नेपाली लोक कथाको विश्लेषण** शीर्षकको शोधपत्र स्वीकार गरिएको छ ।

१. प्रा. डा. देवी प्रसाद गौतम

....

(विभागीय प्रमुख)

२. उपप्रा. लेखराज खतिवडा

....

(शोध निर्देशक)

३. दुर्गादत्त अधिकारी ....

(बाह्य परीक्षक)

२०६९/०५/०३ शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

कृतज्ञताज्ञापन

सङ्खुवासभा जिल्लामा प्रचलित नेपाली लोककथाको विश्लेषण शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु लेखराज खतिवडाको प्राज्ञिक निर्देशनमा तयार गरेको हुँ । शोधशीर्षकको चयनदेखि शोधपत्रको अन्तिम स्वरूप तयार पार्दासम्म आइपरेका विभिन्न समस्याहरूको हल गर्न र विभिन्न चुनौतिहरूसँग जुध्ने प्रेरणा दिनु भएको छ । मलाई सही मार्ग निर्देशन गराएर अघि बढ्न प्रेरित गरी आफ्ना व्यवहारिक कार्यव्यस्ततामा पनि यो शोधपत्र तयारी गर्न आवश्यक सामग्री तथा सल्लाह र निर्देशन दिनु हुने श्रद्धेय गुरुप्रति म सदा ऋणी हुनेछु ।

प्रस्तुत शोधपत्रको तयारीका लागि आवश्यक पर्ने सामाग्रीका साथै महत्त्वपूर्ण जानकारी जुटाइ दिनुहुने गीता राई, मातृका तिम्सिना,(माता) मधुमाया घले),(पिता) डिल्लीबहादुर घले तथा मलाई यस शोधपत्र तयार पार्न सहयोग गर्नुहुने साथीभाइहरू प्रति म सदा कृतज्ञ रहने छु ।

आर्थिक तथा व्यवहारिक समस्याहरूसँग सङ्घर्ष गरी आफ्नो पूरा जीवन नै मेरो अध्ययन कार्यको सहयोगमा बिताई मलाई यो ठाउँसम्म ल्याउने मेरा पूजनीय पिता डिल्लीबहादुर घले माता मघुमाया घले तथा दाजु बिष्णु घले प्रति म आजीवन ऋणी रहने छु । मेरो गल्तीप्रति सदा सचेत गराउनु हुने आदरणीय दाजु विष्णु घले प्रति म हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । मामा प्रेमकुमार गुरुङ, माइजू शीलाकुमारी गुरुङ, मामाघरको आमा साथै आदरणीय भिनाजु भोलामान गुरुङ, गुरुज्यूहरु, मातृका तिम्सिना, ताराबहादुर बुढाथोकी र तीर्थ पन्त प्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्रको तयारीका क्रममा मलाई विभिन्न क्षेत्रबाट सहयोग गर्नुहुने मेरा सहयोगी मित्रहरू बुद्धिविक्रम थलङ, सोमनाथ पौडेल, उदयप्रकाश फुरुम्बु, इन्द्रप्रसाद पौडेल, विश्वमित्र राई, दीपककुमार पोखेल, चित्रराज भट्ट अनि प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रुपमा सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण शुभचिन्तकहरूप्रति धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

यो शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि. वि. नेपाली केन्द्रीय विभागसमक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

शैक्षिक सत्र : २०६६/०६७

मिति : २०६९/०४/०३

शोधार्थी

....

नवीन घले

विषय सूची

१. विषय परिचय १

२. समस्या कथन २

३. शोधकार्यको उद्देश्य २

४. पूर्वकार्यको समीक्षा ३

५. शोधकार्यको औचित्य, महत्त्व तथा उपयोगिता ३

६. शोधकार्यको सीमाङ्कन ४

७. सामग्री सङ्कलन तथा शोधविधि ४

८. शोधपत्रको रूपरेखा ५

दोस्रो परिच्छेद

२.लोक कथाको सैद्धान्तिक परिचय ६

२.१ विषय परिचय ६

२.२ लोककथाको परिभाषा ७

२.३ लोककथाको स्वरूप ८

२.४ लोककथाको उत्पत्ति ९

२.४.१ प्रकृतिरूपकवाद ९

२.४.२ प्रसारवाद ९

२.४.३ इच्छापूर्तिवाद १०

२.४.४ विकासवाद १०

२.४.५ यथार्थवाद १०

२.५ लोककथाको वर्गीकरण १०

२.६ लोककथाका विशेषताहरू १३

२.६.१ अज्ञात रचनाकार १४

२.६.२ आख्यानको प्रधानता १४

२.६.३ विषयको व्यापकता १४

२.६.४ सुखद समापन १५

२.६.५ कल्पनाको प्रधानता १५

२.६.६ अभिप्रायको प्रयोग १५

२.६.७ मनोरञ्जन १६

२.६.८ भाषिक सरलता १६

२.६.९ गद्यात्मकता १६

२.६.१० कुतूहलता/उत्सुकता १७

२.६.११ आदि-अन्त्य १७

२.६.१२ वर्णनात्मक शैली १७

२.७ लोककथा र आधुनिक कथा १८

२.८ लोककथाका संरचक तत्त्वहरू २०

२.८.१ कथावस्तु/कथानक २०

२.८.२ चरित्र २०

२.८.३ परिवेश २१

२.८.४ उद्देश्य २२

२.८.५ भाषाशैली २३

२.८.६ निष्कर्ष २३

तेस्रो परिच्छेद

३.सङ्खुवासभा जिल्लाको सङ्क्षिप्त परिचय २४

३.१ विषय परिचय २४

३.२ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि २५

३.३ जिल्लाको नाम करण २६

३.४ वन सम्पदा २६

३.५ नदी र ताल २६

३.६ भौगोलिक परिचय २७

३.७ खनिज सम्पदा २७

३.८ राजनैतिक तथा प्रशासनिक विभाजन २८

३.९ जनसङ्ख्या २८

३.१० धर्म संस्कृति २८

३.११ भाषा २९

३.१२ स्वास्थ्य तथा शिक्षा ३०

३.१२.१ आधारभूत शैक्षिक विवरण ३०

३.१२.२ विद्यालयगत एस.एल.सी.को नतिजा ३३

३.१२.३ तहगत विद्यार्थी विवरण ३३

३.१२.४ तह पास गर्ने विद्यार्थी विवरण ३३

३.१२.५ आधारभूत स्वास्थ्यसम्बन्धी विवरण ३४

३.१३ यातायात र सञ्चार ३५

३.१४ वन्य जन्तु र पशुपंक्षीहरू ३८

३.१५ सङ्खुवासभा जिल्लाका प्रमुख पर्यटकीय क्षेत्र ३८

३.१६ सङ्खुवासभा जिल्लाको लोकसाहित्यको अवस्था ३९

३.१७ सङ्खुवासभा जिल्लाको लिखित साहित्यको अवस्था ३९

३.१८ निष्कर्ष ४०

चौथो परिच्छेद

सङ्खुवासभा जिल्लामा प्रचलित नेपाली लोककथाको विश्लेषण ४१

४.१ विषय प्रवेश ४१

४.२.१ 'बेलफेरन ' कथाको विश्लेषण ४१

४.२.१.१ परिचय४१

४.२.१.२ कथानक ४२

४.२.१.३ पात्र ४२

४.२.१.४ परिवेश ४३

४.२.१.५ उद्देश्य ४४

४.२.१.६ भाषाशैली ४४

४.२.२.७. निष्कर्ष ४४

४.२.२ चेलीको चिहान कथाको विश्लेषण ४४

४.२.२.१ परिचय ४४

४.२.२.२ कथानक ४५

४.२.२.३ पात्र ४६

४.२.२.४ परिवेश ४७

४.२.२.५ उद्देश्य ४८

४.२.२.६ भाषाशैली ४८

४.२.२.७ निष्कर्ष ४८

४.२.३ लाटामोराको कथाको विश्लेषण ४९

४.२.३.१ परिचय ४९

४.२.३.२ कथानक ४९

४.२.३.३ पात्र ५०

४.२.३.४ परिवेश ५१

४.२.३.५ उद्देश्य ५२

४.२.३.६ भाषाशैली ५२

४.२.३.७ निष्कर्ष ५२

४.२.४ 'भाग्यले दिने कर्मले ठेल्ने' कथाको विश्लेषण ५३

४.२.४.१ परिचय ५३

४.२.४.२ कथानक ५३

४.२.४.३ पात्र ५४

४.२.४.४ परिवेश ५५

४.२.४.५ उद्देश्य ५६

४.२.४.६ भाषाशैली ५६

४.२.४.७ निष्कर्ष ५६

४.२.५. तरवार बेचुवा र घिउ बेचुवा कथाको विश्लेषण ५६

४.२.५.१ परिचय ५६

४.२.५.२ कथानक ५७

४.२.५.३ पात्र ५८

४.२.५.४ परिवेश ६०

४.२.५.५ उद्देश्य ६०

४.२.५.६ भाषाशैली ६०

४.२.५.७ निष्कर्ष ६१

४.३. समग्र कथाको निष्कर्ष ६२

पाँचौं परिच्छेद

५.१ उपसंहार र निष्कर्ष ७२

सन्दर्भ सामग्री सूची ७६

पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय

१.१. विषय परिचय

लोककथा लोक साहित्यको आख्यान युक्त गद्य विद्या हो । प्राचीन कालदेखि नै लोकमानस वा लोक जनसमुदायको अनुभव तथा ज्ञानका माध्यमबाट रचना गरिएको अद्भूत रोमाञ्चक एवम् व्यावहारिक घटनाहरूको तारतम्यपूर्ण घटनाहरूको प्रस्तुतिलाई नै लोककथा भनिन्छ । लोककथामा लोक समाजका आस्था, विश्वास र प्रतिभाहरू प्रतिविम्वित भएर आएका हुन्छन् । लोककथाका माध्यमबाट लोक जीवनमा रहेका सुख, दुःख, ज्ञान, सीप र अनुभवहरू मौखिक रूपमा एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा हस्तान्तरण हुँदै आएको हुन्छ । त्यसैले लोककथा पुस्तौ पुस्तासम्म पनि जीवित रहन्छ । लोककथा लोक जीवन र लोक समाजको अभिन्न अङ्ग हो । राष्ट्र र राष्ट्रियताको गौरब र पहिचान हुन् । लोककथामा लोक जीवनका कला, सस्कृति, साहित्य, परम्परा विद्यमान रहेका हुन्छन् । संसारका हरेक प्राणीमा तत्व प्रवल रहन्छ । कुनै पनि लौकिक वा अलौकिक परिवेशमा मानवीय वा मानवेत्तर पात्रको निर्माण गरी आख्यानात्मक घटनाहरूलाई अत्यन्तै रोचक मनोरञ्जक, कौतूहल र आकर्षक रूपमा लोककथामा प्रस्तुत गरिन्छ । लोकथामा लोक जीवनका लोकभावना, लोकविश्वास, लोकसंस्कृति, परम्परा र सामाजिक रीतिरिवाजहरू प्रतिविम्वित भएका हुन्छन् । आधुनिक सभ्यताको प्रभावबाट टाढा आफ्ना सहजावस्थामा रहेका लोक जीवनका आशा-निराशा, हर्ष विस्मात, जीवनमरण, सुख, दुःखका अनुभूतिहरू पनि लोककथामा उद्घाटन गरिएको हुन्छ । जादु, टुनामुना, धार्मिक दृष्टिबाट संसार निर्देशित छ भन्ने आनुष्ठानिक धारणा बोकेको सामूहिक अवचेतनाको शब्दरूप लोककथा हो । लोककथामा मानिसको विश्वास, रीतिरिवाज र संस्कृतिको प्रत्यक्ष प्रभाव रहेको हुन्छ । लोककथामा अतिरञ्जनात्मक रोमाञ्चक तत्वहरू विद्यमान रहने हुँदा यस्ता तत्वहरूले लोककथालाई आकर्षण बनाइ सामुहिक मनोरञ्जन दिनुका अतिरिक्त प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा शिक्षा प्रदान गरेका हुन्छन् । त्यसैले लोक मानसको मनोरञ्जन र शिक्षाको मूल माध्यम लोककथा हो ।

लोककथा लोक मानसका ज्ञान अनुभव र संस्कृति प्रभावकारी रूपमा अभिव्यक्त गर्ने एउटा सशक्त लोक साहित्यिक विधा हो । लोककथामा यथार्थ विषयवस्तुदेखि अतिरञ्जनात्मक काल्पनिक धरातलतर्फ उन्मुख रहने हुँदा यसले मानव जातिलाई मनोरञ्जनका साथै कौतूहलता पैदा गराइ दिन्छ । लोककथामा विभिन्न धार्मिक, आर्थिक, राजनीतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र ऐतिहासिक मध्ये कुनै पनि किसिमको पहिचान वा छाप रहेको हुन्छ । लोक कथाले हाम्रो सामूहिकता र परम्परालाई कायम राख्ने कार्य गर्दछ । दिन भरिको कामको थकान पछि बेलुका अगेनाको डिलमा बसेर कथा भन्ने र सुन्ने प्रचलनले एकातर्फ थकान मेट्छ भने अर्कोतर्फ एक अर्कामा रहेको रिस, राग सबै समाप्त हुन्छ । मानिसहरू यसबाट भरपुर मनोरञ्जन प्राप्त गर्दछन् । लोककथाका विषयवस्तु इतिहास, पुराण, धर्म, संस्कृति, समाज, साहसिकता, प्रेम साथै अलौकिक गरी विविध प्रकारको हुन्छन् । लोक जीवनका आस्था, विश्वास, अनुभवका संवाहक मानिने लोककथाहरूले तत्कालीन लोक समाजको जीवन्त चित्रण गरेका हुन्छन् । त्यसैले लोककथाको संरक्षण र खोजको आवश्यकता रहेको देखिन्छ ।

१.२. समस्या कथन

नेपाल अधिराज्यका विभिन्न जिल्ला तथा क्षेत्रबाट लोककथाको वर्गीकरण र विश्लेषण हुँदा पनि पूर्वी नेपालको कोशी अञ्चल अन्तर्गत सङ्खुवासभा जिल्लामा प्रचलित लोककथाको सङ्कलन अध्ययन र विश्लेषण हुन सकेको छैन । तसर्थ सङ्खुवासभा जिल्लामा प्रचलित लोककथाको सङ्कलन अध्ययन र विश्लेषणका लागि निम्न समस्याको निर्धारण गरिएको छ :

(क) सङ्खुवासभा जिल्लामा के कस्ता लोककथा प्रचलित छन् ?

(ख) सङ्खुवासभा जिल्लाका लोककथालाई आख्यान तत्त्वका आधारमा कसरी विश्लेषण गर्न सकिन्छ ?

प्रस्तुत शोधपत्रमा यी समस्याहरूको समाधान गरिएको छ ।

१.३. शोधकार्यको उद्देश्य

प्रस्तुत शोधकार्यका उद्देश्य सङ्खुवासभा जिल्लामा प्रचलित नेपाली लोककथाको वर्गीकरण र विश्लेषण गर्नु रहेको छ । यस क्रममा सङ्कलित लोककथालाई वर्गीकरण गरी लोककथाका आधुनिक सिद्धान्तको आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

(क) सङ्खुवासभा जिल्लामा प्रचलित नेपाली लोककथाको सङ्कलन गर्नु ।

(ख) सङ्खुवासभा जिल्लामा प्रचलित नेपाली लोककथाको आख्यान तत्त्वका आधारमा विश्लेषण गर्नु ।

१.४. पूर्वकार्यको समीक्षा

लोककथा लोकसाहित्यको रोमाञ्चक एवम् मनोरञ्जनात्मक आख्यानयुक्त गद्य विधा हो । लोककथाका बारेमा विद्वानहरूमा मतैक्यता पाइदैन । यही समय विन्दुबाट लोककथाको प्रारम्भ भयो भनेर समयको किटान गर्न सकिदैन । तर लोककथा मानव सृष्टिको विकास सँगसँगै लोककथाको सम्बन्ध जोडिएको छ । जन समाजमा लोककथाको बेग्लै पहिचान र महत्त्व रहेको छ । लोककथाका बारेमा खोजी र विश्लेषण गर्ने परम्परा धेरै पुरानो भएको छैन । लोककथालाई सिद्धान्तको साँचोमा ढालेर अध्ययन विश्लेषण गर्ने परिपाटी भर्खरै मात्र प्रारम्भ भएको छ । नेपालमा विभिन्न जाति, सम्प्रदाय क्षेत्रका कारण लोककथा प्रशस्त मात्रामा रहेको छ । लोककथाको अध्ययन र विश्लेषण सबै क्षेत्र, स्थानबाट हुन जरुरी रहेको छ । तर अझै पनि यसको विभिन्न स्थान र क्षेत्रबाट अध्ययन र विश्लेषण हुन बाँकी छ ।

सङ्खुवासभा जिल्लामा प्रचलित लोककथाका बारेमा अध्ययन गरिएका पूर्वकार्यहरू हालसम्म फेला परेका छैनन् । यही जिल्लामा प्रचलित लोककथामा केन्द्रित भएर विद्वानहरूले अध्ययन गरेको पाइँदैन । यस विषयमा अध्ययन गरिएको एउटा मात्र पूर्वकार्य फला परेको छ तापनि त्यो पूर्णरूपमा सङ्खुवासभा जिल्लामा प्रचलित लोककथामा केन्द्रित छैन । हालसम्म सङ्खुवासभा जिल्लामा प्रचलित नेपाली लोककथाको अध्ययन, अनुसन्धान तथा सङ्कलन गरेर लोककथाको सैद्धान्तिक आधारमा वर्गीकरण तथा विश्लेषण गर्ने कार्य छिटपुट रूपमा गरिएको अध्ययनका प्रयासहरू यस प्रकार छन् ।

मातृका तिम्सिनाले अरुण उपत्यकाको लोक कथाहरू भाग २ (२०६६) मा उल्लेख गरेका छन् । उनको यस पुस्तकमा सङ्खुवासभा जिल्लामा प्रचलित तामाङ् लोककथाहरू मध्येको एउटा चेलीको चिहान शीर्षकको लाककथाको पनि सङ्कलन गरेका छन् । तर तिम्सिनाले यस कथाका बारेमा अध्ययन गरेका छैनन् ।

१.५. शोधकार्यको औचित्य, महत्त्व तथा उपयोगिता

लोककथा लोक जीवनको दर्पण हो । यसमा लोक समाजको भाषा, संस्कृति र परम्पराको बेजोड मात्रामा चित्रण गरिएको हुन्छ । लोककथा, लोकसाहित्यको विभिन्न

विधाहरूमध्ये मनोरञ्जनात्मक तथा कौतूहलपूर्ण आख्यानात्मक गद्य विधा हो । लोककथाको अध्ययनबाट तत्कालीन समाजको सामाजिक रीति स्थिति, सांस्कृतिक मूल्य र मान्यतालाई बुझ्न सजिलो हुन्छ । लोककथाको अध्ययन र विश्लेषणबाट लोककथाको संरक्षण हुनाका साथै एक ठाउँमा प्रचलित लोककथा अन्य ठाउँमा पनि हुन सक्छ । लोककथाको अध्ययन औचित्यपूर्ण रहेको हुन्छ । यस शोधपत्रले सङ्खुवासभा जिल्लामा प्रचलित नेपाली लोककथाको संरक्षण एवम् प्रचार हुनाको साथै समग्र नेपाली लोककथाका अध्येताहरूलाई पनि आंशिक लाभ पुऱ्याउँछ । यस शोधकार्यले सङ्खुवासभा जिल्लाको सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, रीतिरिवाज, परम्परा र लोकविश्वास जस्ता कुरा थाहा पाउन पनि सहयोग गर्छ । त्यसैले यो शोधपत्रको औचित्य महत्त्वपूर्ण र अर्थपूर्ण रहेको छ ।

१.६. शोधकार्यको सीमाङ्कन

नेपाल अधिराज्यको पाँच विकास क्षेत्र अन्तर्गत कोशी अञ्चलमा पर्ने सङ्खुवासभा जिल्लाको पश्चिम भेग यस शोधको मुख्य क्षेत्र हो । यस शोधकार्यमा सङ्खुवासभा जिल्लाका एक नगरपालिका र आसपासका क्षेत्र रहेका छन् । जिल्लाका सम्पूर्ण गाउँ विकास समितिलाई समेटेर अध्ययन गर्दा अध्ययन व्यापक भई शोधार्थीको पहुँच भन्दा बाहिर जाने र शोधकार्य फितलो हुन सक्ने भएकोले यसो गरिएको छ । खाँदबारी नगरपालिका लगायत वरपरका गा.वि.स.हरूमा स्याबुन, सिभुवा, रहेका छन् । यसरी सङ्कलित लोककथालाई लोकसाहित्यका आधुनिक सिद्धान्त बमोजिम विश्लेषण गरिएको छ । यो नै यस शोधको सीमाङ्कन हो ।

१.७. सामग्री सङ्कलन तथा शोधविधि

प्रस्तुत शोध तयार गर्दा मुख्य रूपमा निम्न लिखित विधिहरूको अवलम्बन गरिएको छ ।

१.७.क सामग्री सङ्कलन विधि

यस शोधकार्यमा प्रयोग गरिने सामग्री सङ्कलन विधि र सामग्री विश्लेशणको सैद्धान्तिक आधार,ढाँचाको निर्धारण निम्न अनुसार गरिएको छ :

यस शोधकार्यमा सामग्री सङ्कलनको लागि क्षत्रीय अध्ययन विधि, प्रश्नोत्तर विधि तथा सङ्कलन विधि र पुस्ताकालयीय विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

प्राथमिक सामग्रीको रूपमा सङ्कलित लोककथाहरू र द्वितीयक सामग्रीको रूपमा विभिन्न विद्वानहरूको समीक्षात्मक टिप्पणीलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.७.ख शोधविधि

यस शोधकार्यको सामग्री विश्लेषणको निम्ति निगमनात्मक विधि र लोककथाको आख्यान तत्त्वगत विश्लेषण विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

१.८. शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रको संरचनालाई सुगठित तथा सुव्यवस्थित बनाउन निम्नलिखित परिच्छेद तथा शीर्षकमा विभाजन गरिएको छ ।

पहिलो परिच्छेद : शोधपत्रको परिचय

दोस्रो परिच्छेद : लोककथाको सैद्धान्तिक परिचय

तेस्रो परिच्छेद : सङ्खुवासभा जिल्लाको सङ्क्षिप्त परिचय

चौथो परिच्छेद : नेपाली लोककथाको विश्लेषण

पाचौँ परिच्छेद : उपसंहार तथा निष्कर्ष

दोस्रो परिच्छेद

लोक कथाको सैद्धान्तिक परिचय

२.१ विषय प्रवेश

लोककथा लोक साहित्यको आख्यानयुक्त गद्य विधा हो । सामान्यतः लोक जीवनका आस्था, विश्वास, व्यवहार र चिन्तनलाई कल्पनाको आवरण दिएर रोमान्चक आख्यान तत्वहरू को मिश्रण गरी लोक समुदायद्वारा रचना गरिएका र मौखिक परम्परामा जीवन्त परम्परित कथाहरू नै लोककथा हुन् । (पराजुली र गिरी, २०६८: पृ.१७२)

लोककथा लोक साहित्यको प्राचीन र महत्त्वपूर्ण आख्यानयुक्त गद्य विधा हो । प्राचीन कालदेखि लोक समुदायको अनुभव तथा ज्ञानका माध्यमबाट रचना गरेका अद्भुत रोमाञ्चक एवम् व्यावहारिक घटना संयोजन भएका पूरा कथाहरू नै लोककथाका रूपमा प्रचलित हुँदै आएका छन् । लोक साहित्यको सर्वप्राचीन विधाका रूपमा पनि लोककथालाई लिइन्छ । लोक समाजको एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा मौखिक परम्परामा जीवन्त रहने हुँदा लोककथामा सदा नित्य नवीन पक्ष रहन्छ । लोककथामा लौकिक परिवेशमा मानवदेखि मानवेतर पात्रको निर्माण गरी आख्यानात्मक घटनाहरूलाई अत्यन्तै मनोरञ्जक, कौतूहल र आकर्षक रूपमा प्रस्तुत गरिन्छ । लोककथामा लोक जीवनका लोक भावना, लोक विश्वास, लोक संस्कृति र परम्परा र सामाजिक रीतिरिवाजहरू प्रतिविम्वित भएका हुन्छन् । लोककथामा जनताका आशा निराशा, हर्ष विस्मात, जीवनमरण, सुख दुःखका अनुभूतिहरू पनि उद्घाटन गरिएका हुन्छन् ।

लोककथा 'लोक र कथा' दुई शब्दको समासद्वारा निर्माण भएको हो । संस्कृत व्याकरण अनुसार 'लोक' धातुमा 'धञ' प्रत्यय लागेर 'लोक' शब्द निर्माण हुन्छ । यसको अर्थ देख्ने प्राणी, लोक आदि हुन्छ । लोक साहित्यमा यसले संसार तथा जनताको अर्थ ग्रहण गर्दछ । 'कथ्' धातुमा 'आङ्' र 'टाप्' प्रत्यय लागेर 'कथा' शब्दको निर्माण हुन्छ । यसको अर्थ हुन्छ कथा कहानी, आख्यानात्मक, गद्य रचना आदि हुन् । यसलाई निर्माण हुने लोक र 'कथा' को उचित संयोजन गरी तत्पुरुष समासद्वारा जोडेपछि लोककथा भन्ने सिङ्गो शब्दको निर्माण हुन्छ । लोककथाले एउटा पुस्ताको अनुभव र कल्पनाशक्तिलाई अर्को पुस्तामा हस्तान्तरण गर्दछ । यसले लोक जीवनका समग्र ज्ञान र अनुभवलाई प्रभावकारी रूपमा अभिव्यक्त गर्दछ । धार्मिक, आर्थिक, राजनीतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक अभिप्राय लोक कथाले बोकेको हुन्छ । यस किसिमका अभिप्राय बोकेको लोककथाले मानवीय तथा

अतिमानवीय जड तथा चेतन पात्रहरूले स्रोतालाई मन्त्र मुग्ध बनाई आफूतिर आकर्षण गर्दै काल्पनिक लोकमा पुऱ्याउँछ । नेपाली लोककथा एकादेश, उहिल्यै, परापूर्वबाट सुरु भई सुन्नेलाई सुनको माला भन्नेलाई फूलको मालामा गएर टुङ्गिन्छ । लोककथाको सीमा कति हुन्छ भनेर छुट्याउन गाह्रो हुन्छ । कुनै लोककथा छोटा-छोटादेखि लामा-लामा समयसम्मका हुन्छन् । यसमा इतिहास पूराण, प्रेम, साहस आदिले स्थान पाएको हुन्छ ।

२.२ लोककथाको परिभाषा

मौखिक परम्परामा हुर्किदै पुरानो पुस्ताबाट नयाँ पुस्तामा हस्तान्तरित हुने लोककथाको परिभाषा दिनु अत्यन्त कठिन कार्य हो । यसको सर्वमान्य परिभाषा बनेको छैन । लोककथाको सुनिश्चि परिभाषा दिने कुनै प्रयास भएको पाइदैन । सामान्यतः यस कथाभित्र परम्परागत आख्यान र त्यसका भेदहरूलाई लिन सकिन्छ । यसो भनिए पनि लोकसाहित्यका विद्वान्हरूले लोककथालाई परिभाषित गर्ने प्रयासहरू गरेका छन् । विद्वानहरू दिएका लोककथाका परिभाषाहरू मध्ये महत्त्वपूर्ण परिभाषाहरू यस प्रकार छन् ।

“उत्पत्ति जहाँ भए पनि समय र स्थान दुवै दृष्टिले सार्वभौम मौखिक आख्यानात्मक दुवै दृष्टिले सार्वभौम मौखिक आख्यानात्मक कथालाई लोककथा भनिन्छ ।”

-द न्यू इन्साइक्लोपेडिया ब्रिटानिका

“मौखिक रूपमा सम्प्रेषित बेनामे रचनाकारको संक्षिप्त र सारगर्भित कथालाई लोककथा भनिन्छ ।” मार्टिन ग्रे

“लोककथाले लोकमानसको मूल भावनाका रूपलाई स्थूल प्रतीकले अभिव्यक्त गर्दछ । सत्येन्द्र

“लोककथामा मानवको अतीत मात्र होइन, वर्तमान पनि प्रधिध्वनित र निहित हुने गर्दछ ।” तुलसी दिवस

“लोकजीवनमा मौखिक परम्परामा हस्तान्तरित हुन आएका कथाहरू नै लोककथा हुन् ।” चूडामणि बन्धु

“परम्परादेखि लोकसमुदायले सामुदायिक सत्यका रूपमा स्वीकार गर्दै आएका काल्पनिक कथावस्तु भएका मनोरञ्जनपूर्ण, शिक्षाप्रद, गद्यमूलक कलात्मक मौखिक लोकाख्यानलाई लोककथा भनिन्छ । यसमा सामुहिक अवचेतनको प्रभाव रहनुका साथै भाषा, रीतिरिवाज एवम् संस्कृति आदिमा आञ्चलिकताको प्रभाव रहन्छ ।” -मोतीलाल पराजुली

लोककथा मानव समाजको आदिम सभ्यताको पहिचान हो । यसमा जीवनका उतारचढावलाई काल्पनिकताले रङ्गाइन्छ । जसमा मानव एवम् मानवेतर पात्रहरूको उपस्थिति रहन्छ । लोककथामा नैतिक दृष्टान्त, औपदेशिकता साथै मनोरञ्जनात्मकता रहन्छ ।

२.३ लोककथाको स्वरूप

जुनसुकै साहित्यिक वा साहित्यइतर विषयवस्तु भए पनि त्यसको आफ्नै विशेषता रहेको पाइन्छ । त्यसै अनुरुप लोककथाको पनि आफ्नो विशेषता, स्वरूप, पहिचान रहेको छ ।

१. अज्ञात रचनाकार लोककथाको रचनाकार अज्ञात रहन्छ । अज्ञात रहनुको कारण परापूर्व कालदेखि भन्ने र सुन्ने परम्परामा जीवन्त रहँदै आएको हुन्छ भने यसको रचना काल पनि अज्ञात रहन्छ ।

२. मौखिक परम्परा लोककथा भन्ने र सुन्ने परम्परामा आश्रित हुन्छ ।

३. श्रुति परम्पराबाट आउने हुँदा लोककथा अलिखित हुन्छ । केही लोककथा लिखित समेत हुन सक्छन् भन्ने मानिएको पनि पाइन्छ ।

४. लोककथा सङ्क्षिप्त हुन्छ । केही लोककथाहरू लामा आकारका भए पनि अधिकाशतः छोटो आकारका हुन्छन् । यो रातको समयमा निन्द्रा नलागुन्जेल भनिने हुँदा प्रायः छोटो समयमा सकिने खालको हुन्छ । शृङ्खलाबद्ध लोककथा चाहिँ लामो हुँदा धेरै समय लाग्छ ।

५. लोककथा सारगर्मित हुन्छ । यो कुनै खास उद्देश्य वा प्रयोजनको लागि संरचित सृजना हो । यसमा जीवनका महत्वपूर्ण पक्षको समावेश गरेर गुढ रहस्य खोलिएको हुन्छ ।

६. लोककथा सार्विक हुन्छ । विश्वमा मानव जातिको स्वाभाव, विश्वास एकै नहुने हुँदा यसको उत्पत्तिमा पनि स्थान विशेषमा नभई सर्वत्र फैलिएको हुन्छ ।

७. आख्यानात्मकता यसमा घटना, प्रसङग पात्र आदिको माध्यमबाट वर्णनात्मक ढङ्गमा कथा भनिएको हुन्छ । साथै गद्यात्मकता पनि यसको मूल स्वरूपको रूपमा लिन सकिन्छ । थोर वहुत रूपमा पद्यको समावेश पनि गरिएको पाइन्छ । लोककथाको आफ्नै संरचना हुन्छ । आदि मध्य र अन्त्य भागहरू हुन्छन् ।

८. लोककथा परिवर्तनशील हुन्छ । भन्ने र सुन्ने परम्परामा जीवन्त रहने हुँदा भाषा, शैली, वर्णनात्मकतामा परिवर्तन देखिए पनि विषयवस्तु र सन्देश चाहिँ परिवर्तन हुँदैन । (शर्मा, २०६३ :पृ.३७३)

२.४ लोककथाको उत्पत्ति

लोककथा लोकसमाज श्रुतिकथन परम्परामा गतिशील रहदै आएको छ । श्रुतिपरम्पराबाट विकास भएकोले यसको प्रारम्भिक प्रमाण दुर्लभ छ । लोककथाको उत्पत्ति सम्बन्धी विभिन्न मतहरू देखिएका छन् । यी मतहरूमा प्रकृतीरुपकवाद, प्रसारवाद, इच्छापूर्तिवाद, विकासवाद र यथार्थवाद प्रमुख छन् । (बन्धु, २०५८ : पृ २८७)

२.४.१ प्रकृतिरूपकवाद

प्रकृतिका वस्तु र घटनाहरूलाई रूपक बनाई लोककथाको प्रारम्भ भयो भन्ने धारणा नै प्रकृतिरुपकवाद हो । (बन्धु, २०५८ : पृ २८७) प्रकृतिलाई प्रतीकीकरण गरेर साङ्केतिक वर्णन गरिने प्रक्रियालाई प्रकृतिरूपवादी दृष्टिकोण भनिन्छ । लोककथाका सन्दर्भमा प्रतीकले प्रकृतिका खास-खास रूपको सङ्केत गर्दछ ।

सूर्य, चन्द्र, आकाश, रात, दिन, पहाड, मैदान, हिमाल, वर्षा, चट्याङ, नदी, सम्रुद्र आदि विभिन्न प्राकृतिक तत्त्वहरूको मानवीकरण गरेर लोक कथा बनाइएको तथ्य विभिन्न जातिका लोककथाहरूमा पाइन्छ ।

२.४.२ प्रसारवाद

प्रसारवादले लोककथाहरू कुनै एक ठाउँबाट सबै तिर फैलिएका हुन् भन्ने कुरा मानेको छ । पञ्चतन्त्रको अनुवाद गर्ने बेन्फेले भारतबाट अन्य देशमा कथाहरू गएका हुन् भनेका छन् । (बन्धु, २०५८ पृ २८७) लोककथाको उत्पत्ति प्रसारवादी सिद्धान्तअनुसार भएको हो भन्ने मान्यता प्रसारवादले राख्दछ । कुनै विषय, वस्तु र विचार कुनै एउटा निश्चित स्थानबाट अर्को स्थानसम्म फैलाउँदै सर्वत्र पुऱ्याउने पद्धतिलाई प्रसारवाद भनिन्छ । विस्तारित प्रक्रियाबाट यो संसारभर फिंजिएको हो । केही विद्वान्हरूले लोककथा भारत वा मेसोपोटामिया (इराक) बाट प्रारम्भ भएको भन्ने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेका छन् । कथाहरूको तुलनात्मक अध्ययन गर्नेहरूले मानक कथाको खोज गरी परम्परावादी सिद्धान्तलाई बल दिएका छन् । प्रसारवादको सिद्धान्तले एकताका निकै महत्त्व पाएको थियो ।

२.४.३ इच्छापूर्तिवाद

इच्छापूर्तिवादी सिद्धान्तका अनुसार कथाहरू मान्छेका अवचेतन मनमा दमित इच्छा आकाङ्क्षा तथा वासना पूर्तिका परिणाम हुन् । दमित इच्छा, आकाङ्क्षाका अभिव्यक्ति प्रतिकात्मक रूपमा कथाहरूमा पाइनुका साथै कथाहरूले मानिसका दमित इच्छाहरूको पूर्ति पनि गर्छन् । (बन्धु, २०५८, पृ २८७)

२.४.४ विकासवाद

विकासवादी सिद्धान्तले लोककथाहरू को उत्पत्ति मानव समाजको विकासका साथ सबै ठाउँबाट भयो, एकैठाउँबाट मात्र भएको होइन भन्ने मान्दछ । (बन्धु, २०५८ : पृ २८७)संसारमा मानवजातिको विकास समान गतिमा भएको हो भन्ने सिद्धान्तलाई विकासवाद भनिन्छ । लोककथाका सन्दर्भमा यस सिद्धान्तका प्रतिपादन आर्थर टेलर हुन् । उनका अनुसार सोचाइगत समानताको कारण मानव समाजको विकाससँगै लोककथा पनि सर्वत्र एक नास ढङ्गमा विस्तारित भएको हो । विकासवादी सिद्धान्तले लोककथाको उत्पत्ति मानव समाजकै विकासका साथ सबै ठाउँबाट भयो एकै ठाउँबाट मात्र भएको होइन भन्ने मान्दछ ।

२.४.५ यथार्थवाद

यथार्थवादीका विचारमा लोककथाको उत्पत्ति यथार्थ घटनाहरूबाटै भएको हो । दैनिक जीवनका अनुभवहरू र सम्झना योग्य घटनाहरू लाई दोहोऱ्याउँदा लोककथा बनेका हुन् । (बन्धु, चूडामणि. २०५८. **नेपाली लोकसाहित्य**, काठमाडौं : एकता पुस्तक प्रकाशन थापाथली, पृ २८७ ।)

लोककथाको उत्पत्तिका विषयमा विभिन्न अवधारणा अथवा मतहरू प्रचलनमा रहेका छन् ता पनि मुख्य रूपहरू माथि चर्चा गरिएका हुन् । लोककथाको उत्पत्ति केवल एउटै सिद्धान्त, मत वा अवधारणाअनुसार नभएर उपर्युक्त सबै मतको समन्वय गरी लोककथाको उत्पत्ति भएको हो ।

२.५ लोककथाको वर्गीकरण

लोककथाको वर्गीकरण आधुनिक कथाको जस्तो सन्दर्भिक चाहिँ गर्न सकिएको छैन । लोककथा आधुनिक कथा भन्दा पहिलेको भए पनि स्पष्ट वर्गीकरण हुन नसक्नु यसको आफ्नै विशेषताहरू हो । लोककथाको सङ्कलन धेरै पहिले देखि भए पनि यसको वैज्ञानिक

प्रष्ट वर्गीकरण भएको छैन । पूर्वीय आचार्यहरूले विषयवस्तुका आधारमा कथा र आख्यायिका गरी दुई कोटिमा विभाजन गर्दा काल्पनिक कथानक भएकालाई कथा र ऐतिहासिक कथानक भएकालाई आख्यायिका भनेर विभाजन गरेका छन् । संस्कृतका विभिन्न विद्वान्हरूले साहित्यिक विषयवस्तु भएको कथा ध्यानमा राखी वर्गीकरण गरेका हुनाले उनीहरूले सम्पूर्ण लोककथालाई समेट्न सकेका छैनन् । यसर्थ पूर्वीय विद्वान्हरूले लोककथा सम्बन्धी छुट्टै वर्गीकरणको अवधारणा देखाएको पाइदैन ।

पाश्चात्य विद्वान्हरूले लोककथाको बारेमा गहन एवम् स्थुल अध्ययन गरेको देखिन्छ । बीसौं शताब्दीमा आएर झन् लोककथाहरूको गहन अध्ययन पश्चात् विभिन्न रूपमा वर्गीकरण गर्न थाले । यसै वर्गीकरण गर्ने विद्वान्हरूमा लोकवार्ताका प्रसिद्ध अंग्रेजी विद्वान् जर्ज लोन्स गोमेले आफ्नो (फोकलोर एज हिस्टोरिकल साइन्स, १९०८) नामक पुस्तकमा निम्नानुसार वर्गीकरण गरेका छन् ।

१. लोककथा
२. वीरकथा
३. लोकगाथा
४. स्थानीय किंवदन्ती विषयक ऐतिहासिक कथाहरू ।

त्यसै गरी पाश्चात्य जगतमा लोककथामा सन्दर्भमा उल्लेखित योगदान गर्ने वेलायती विद्वान मार्टिन ग्रेको वर्गीकरणलाई पनि लिन सकिन्छ ।

१. पौराणिक कथा
२. किंवदन्ती
३. पशुकथा
४. परीकथा
५. दैत्य र भूतप्रेतका कथा
६. ठट्यौली गरी जम्मा ६ वर्गमा विभाजन गरेका छन् ।

पाश्चात्य जगतमा पनि लोककथाको वर्गीकरणमा एक रूपकता पाउन सकिदैन । भन्नुको तात्पर्य यसको आफ्नै वैशिष्ट्यले गर्दा खेरी विद्वान्हरू एकमत हुन सकेका छैनन् । कुनै विद्वानले अत्यन्त छोटो स्पष्ट धारमा प्रस्तुत गरेका छन् भने कसैको अत्यन्त जटिल रहेको छ आफ्नै परम्परा र संस्कृतिलाई विशेष जोड दिएका कारण मानवीय प्रकृति, सामाजिक सांस्कृतिक मूल्यका समष्टिगत कथालाई निश्चित वर्गीकरणको कोटिमा राख्न सकेको देखिदैन ।

पूर्वीय विद्वान्हरूले पनि लोककथाको वर्गीकरण गर्ने प्रयास गरेका छन् । दिनेश चन्द्र सेनले आफ्नो कृति **फोक लिटरेचर अफ बङ्गाली** (ई. १९३०) मा बङ्गाला लोककथाको अध्ययनमा बङ्गाली लोककथालाई निम्नानुसार वर्गीकरण गरेका छन् ।

१. रूपककथा
२. हास्यकथा
३. धार्मिक कथा
४. गीतिकथा गरी चार वर्गमा बाँडेका छन् । समग्रमा सत्येन्द्रले बज्र भाषा क्षेत्रका लोककथाको वर्गीकरण मूल रूपमा यसरी गरेका छन् ।

१. गाथा
२. अवदान
३. कथा

भारतीय विद्वान् दिनेश चन्द्र सेनले विषयवस्तुलाई बढी महत्त्व दिएका छन् ।

लोकसाहित्य अन्तर्गत पर्ने यस लोककथाको अध्ययन नेपाली भाषामा पनि भएको छ । यसको अध्ययनहरूले यसलाई चिनाउने, वर्गीकरण, विश्लेषण प्रयास गरेको छ ।

यी सबै तथ्यहरूलाई विचार गर्दा उपरउल्लिखित विभिन्न विद्वान्हरूको वर्गीकरण विधि निरीक्षण गर्दा हालसम्म सङ्कलित तथा उपलब्ध हुन सकेका र भएका नेपाली लोककथालाई मोटामोटी रूपमा हामी निम्नलिखित वर्गमा विभाजन गर्न सक्छौं ।

१. सांस्कृतिक र ऐतिहासिक कथाहरू
२. अर्ती उपदेशका कथाहरू
३. पशुपंक्षीका कथाहरू
४. मानवका विशेष स्वभाव र प्रवृत्तिका लोककथाहरू
५. अतीमानवीय रूपका कथाहरू
६. दैवी लोककथाहरू
७. फलफूलका लोककथाहरू
८. साहस तथा बहादुरीका कथाहरू
९. धार्मिक लोककथाहरू
१०. विविध लोककथाहरू

प्रा. मोहनराज शर्मा र डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलले आफ्ना पुस्तक लोकवार्ता विज्ञान र लोक साहित्यमा लोककथाको वर्गीकरण विभिन्न आधारमा गरेका छन् । लोककथाको वर्गीकरण गर्ने प्रमुख आधारहरूमा शिल्पविधान, भावविधान, उद्देश्य र विषयवस्तु रहेका छन् । यस वर्गीकरणलाई तलको आरेखमा देखाइएको छ ।

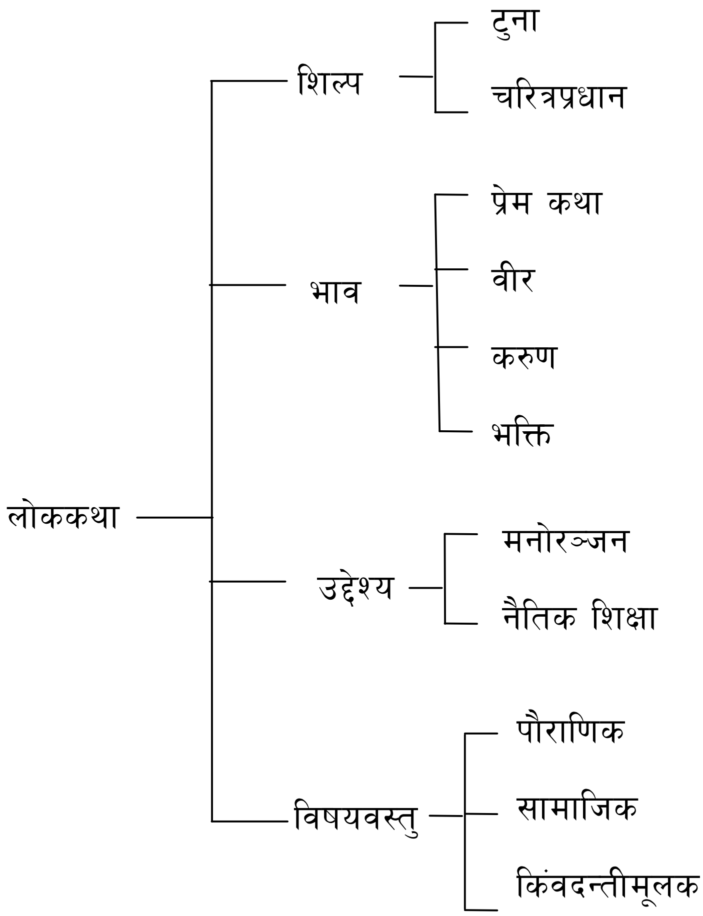

यी माथिका वर्गीकरणलाई ध्यानमा राखेर हेर्ने हो भने त्यति चित्तबुझ्दो वर्गीकरण पाउन सकिदैन । जस्तै सांस्कृतिक ऐतिहासिक लोककथाको प्रसङ्ग आइसके पछि धार्मिक, लोककथाहरू त्यसैमा समाहित हुनु पर्ने देखिन्छ । भन्नुको अर्थ संस्कृतिले मानिसहरूको संस्कार रीतिरिवाजको बारेमा जानकारी प्रदान गर्ने काम गर्दछ । यसका साथै माथि नै नौ वर्गमा वर्गीकरण गरिसके पछि अन्तमा किन विविध लोककथाहरू कुनै न कुनै विशेषता नभएका वा आफ्ना पहिचान नै नभएका पनि लोककथा हुन सक्छन् । यो माथि मोहनराज शर्मा र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलको वर्गीकरण नै केही बृहत भए पनि स्पष्ट दृष्टिकोण सहित आएको देखिन्छ ।

२.६ लोककथाका विशेषताहरू

लोककथा साहित्य विधा मध्ये उत्कृष्ट विधा हो । यसले आदिम मानव जीवनलाई जीवन्तता दिने काम गर्दछ । यस प्राणी जगतमा मानव सभ्यतालाई अगाडि ल्याउने काम गर्दछ । मानव जीवनका विभिन्न सुख दुःख, हासो, रोदनलाई कलात्मक प्रस्तुति गर्दछ ।

यसले मानव जीवनमा सामुहिकता पद्धतिलाई अगाडि बढाउँछ । लोककथाले एक आपसमा आत्मिक एवम् भावनात्मक प्रेम बढाउँछ । लोकसमुदायमा शिक्षा, उपदेश, मनोरञ्जन र थकानको बेला आराम/विश्रामको वातावरण सिर्जना गर्दछ । प्रायःजसो बुढा बुढीले कथा भन्ने र युवा युवती देखि लिएर केटाकेटीहरूले सुन्ने सुनाउने कार्य गर्दछन् । दिन भरिको कामको थकानलाई मेटाउन साँझ घरको अगेनाको डिल, आँगन, पिँढी वा कुनै विश्राम कक्षमा बसेर लोककथा भन्ने र सुन्ने गरिन्छ । कहिले काहीँ लोककथाहरू गाउँ, घरमा फुर्सद भएको बेला वा २/४ जना जम्मा भएर पनि सुन्ने सुनाउने चलन रहेको छ । यसरी लिखित रूपमा नभई मुखा-मुख गर्दै आए पनि यसको छुट्टै विशेषता रहेको हुन्छ । लोककथाको विशेषताहरू लोक साहित्यबाट नै निकट रहेका हुन्छन् ।

२.६.१ अज्ञात रचनाकार

लोककथा श्रुति स्मृति परम्परामा रहने हुँदा यसको रचनाकार अज्ञात रहन्छ । एक जनाले भनेको श्रवण गर्ने धेरै हुने र उनीहरूले पनि पुनः अरुलाई सुनाउने प्रचलनमा लोककथा जीवन्त रहने गर्दछ । लोककथा कुनै व्यक्तिको रचना नभएर लोक जीवनका सामुहिक सम्पत्ति हो । यो मानव समाजको आदिम सभ्यताको पहिचान हो । लोककथा लोक समुदायमा मौखिक परम्पराबाट हस्तान्तरित हुँदै आएका हुन्छन् । लोककथा कसले रचना गऱ्यो भनेर यकिन गर्न सकिदैन । त्यसैले लोककथा वैयक्तिक नभएको कारणले रचनाकार अज्ञात रहेको हुन्छ । रचनाकार अज्ञात रहनु पनि यसको विशेषता अन्तर्गत पर्दछ । लोककथामा काल्पनिकता बढी हुने भएकोले पनि रचनाकार अज्ञात रहन्छ ।

२.६.२ आख्यानको प्रधानता

लोककथा लोकसाहित्यको आख्यानयुक्त विधा हो । प्रायः कुनै पनि साहित्य आख्यानहीन हुन सक्दैन । लोककथा आख्यान हो । आख्यानको संरचक घटकहरूमा चाहिने घटना, प्रसङ्ग, कथावस्तु नै आख्यान हो । घटनाहरू भूतकालीन ढाँचामा अगाडि बढ्नु नै आख्यानात्मकता हो । यसले नै लोककथालाई अन्य विधाबाट अलग गर्दछ । घटनाहरूको क्रमिकता नै आख्यान हो । घटनाहरूको श्रृङ्खलालाई पात्रहरूले अगाडि बढाउने काम गर्दछ

२.६.३ विषयको व्यापकता

लोककथाको विषयवस्तुको व्यापकता पाइन्छ । लोककथाको विषयवस्तु भनेको हाम्रै जीवनका विविध पक्षहरू हुन्छन् । हाँसो, रोदन, प्रेम, घृणा, आशा-निराशा, धैर्य-क्रोध, मोह-

इर्ष्या, आकर्षण-विकर्षण आदि रहेका हुन्छन् । यसको विषयवस्तु लौकिक-अलौकिक, मानवीय-अनिमानवीय जस्तो पनि हुन्छ । लोककथाको विषयवस्तु ऐतिहासिक, पौराणिक, धार्मिक सामाजिक इत्यादि रहन पनि सक्छन् । साथै जड वस्तुहरूको पनि प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यसै सिलसिलामा जीवेन्द्रदेव गिरी लेख्छन्, “लोककथाको विषयको सीमा बाध्न गारो छ । तिनमा इतिहास, पूराण धर्म, संस्कृति, समाज, प्रेम, साहसिकता, अलौकिकता आदि विभिन्न कुराहरूले स्थान पाएका हुन्छन् । लोककथाले लोकजीवनमा जुनसुकै विषयलाई समेट्न सक्ने भएकाले यसको विषयगत व्यापकता छ भनेर भन्न सकिन्छ ।

२.६.४ सुखद समापन

लोककथाहरू प्रायःजसो सुखात्मक हुन्छन् । लोककथामा कथावस्तु आरम्भ र विस्तार जतिसुकै कष्टप्रद, दुःखदायी भए पनि अन्त्य चाहिँ सुखान्त हन्छ । भन्नुको अर्थ विरह, व्यथा, सङ्घर्ष, विनास, विपद, नोक्सानी, पराजय चित्रण गरिए पनि सुखात्मक अन्त्य हुन्छ । नायक-नायिका वा मुख्य पात्रको विजय देखाएर लोककथा टुङ्ग्याइन्छ । यसका साथै लोककथाको अन्त्य सुखात्मक हुन्छ भन्ने कुनै दुखात्मक पनि हुन्छन् ।

२.६.५ कल्पनाको प्रधानता

लोककथामा काल्पनिकताको आधिक्यता रहेको हुन्छ । कल्पनाको आधारमा विभिन्न लोककथाहरू को सिर्जना गर्नु, असम्भव कार्यलाई समपन्न गरेको देखाउनु, दिव्य शक्तिको कल्पना गर्नु र त्यसबाट असम्भव कार्यहरू सम्पन्न गरेको देखाउनु, सबै प्राणी र पदार्थमा चेतन तत्वको कल्पना गर्नु, तथा अतिरञ्जित संसार भित्र मानिसलाई विचरण गर्नु, आदि काल्पनिक विशेषताहरू लोककथामा प्राप्त छन् । (पराजुली, मोतीलाल र जीवेन्द्रदेव गिरी, २०६८.**नेपाली लोकसाहित्यको रुपरेखा,** ललितपुर : साझा प्रकाशन पुल्चोक. पृ. १७९ ।) प्रायःजसो लोककथामा अलौकिक, अद्भुत, रहस्य, रोमाञ्चक भएका कथामा झनै बढी काल्पनिकता पाइन्छ । लोककथामा देवीदेवता, राक्षस, भूत-प्रेत, रोमाञ्चक, रहस्य, राजा, महाराज, पिचास, परी, वीरता, टुनामुना, जादुको अधिक प्रयोग पाइन्छ । काल्पनिकताको अधिक प्रयोगले मान्छेमा सोच्ने शक्तिको समेत विकास गर्दछ ।

२.६.६ अभिप्रायको प्रयोग

अभिप्रायअङ्ग्रेजी शब्द motif को नेपाली रूपान्तरण हो । अभिप्राय साहित्यिक कृतिहरूमा आधारभूत तथा सारयुक्त अंशका रूपमा रहेको हुन्छ । लोकसाहित्यका क्षेत्रमा

लोककथा, लोकगाथा, लोकनाटक आदि विधामा यसको अध्याधिक प्रयोग र महत्त्व रहेको पाइन्छ । नेपालीमा प्रयुक्त तत्सम शब्द अभिप्रायको निर्माण अभि + प्र + इ + अ बाट अभिप्राय भएको हो । यसको अर्थ कामना, इच्छा, अर्थ, भाव, विश्वास, तात्पर्य आदि हुन्छ । स्टिथ टम्सन - परम्परामा स्थिर रूपले रहने सामर्थ्य भएको असाधारण एवम् अमूर्त गुणयुक्त कथानक निर्माणको लघुतम तत्त्वलाई अभिप्राय भनिन्छ ।

अभिप्रायले लोककथामा लोकविश्वास, लोकपरम्परा, लोकसंस्कृति र सामाजिक मूल्य मान्यतलाई झल्काइरहन्छ । आख्यानात्मक साहित्यमा अभिप्राय विशिष्ट रूपमा प्रयोग हुन्छ । अभिप्रायले कथानकलाई रोचक र तिव्रता प्रदान गर्छ । यसले तात्कालिकता र स्थानीयतालाई बुझाउने सशक्त आधार भूमि हो ।

२.६.७ मनोरञ्जन

साहित्यको मूल ध्येय नै नीति शिक्षा, व्यवहारिक शिक्षाका साथै मनोरञ्जन प्रदान गर्नु रहन्छ । औपदेशिक लोककथा भए पनि केही मात्रा मनोरञ्जनको समिश्रण भएको हुन्छ । मानव जीवनसगै मनोरञ्जन गाँसिएर आएको हुन्छ । त्यसैले लोककथाहरूमा पनि मनोरञ्जनाको विषयक प्रेम, खुसीयाली, चाडपर्व इत्यादिको कथावस्तुको बाहुल्यता देख्न सकिन्छ । विभिन्न पात्रहरूको उपस्थिति गराएर (बालक, युवायुवती, राजकुमार, राजकुमारी, अप्सरा, परीहरू) को बिच प्रेम गराएर स्रोतालाई मनोरञ्जन दिने प्रयत्न गरिन्छ ।

२.६.८ भाषिक सरलता

लोककथाको भाषा सर्वसाधारणले बुझ्न सक्ने खालको हुन्छ । सरल, सहज र स्थान विशेष भाषाको प्रयोगले कथामा रोचकता थप्दछ । बालबालिका, बुढा-बुढी र अपठितहरूले पनि बुझ्न सक्ने हुन्छ । प्रायः लोककथाहरू अर्ती, उपदेश, नीति, शिक्षा दिने पनि हुन्छन् । त्यस्ता भए पनि आंशिक रूपमा मनोरञ्जन प्रधान देखिन्छन् । विभिन्न देवी, दानव, राक्षस, राजकुमार बिचको प्रसङ्ग ल्याएर पनि स्रोतालाई मनोरञ्जन प्रदान गर्नु नै लोककथाको ध्येय रहेको हुन्छ । प्रेम परक कथावस्तुको प्रसङ्ग ल्याएर संयोगात्मक स्थितिमा पुऱ्याइ स्रोतालाई मनोरञ्जन दिने कोशिस गरिन्छ ।

२.६.९ गद्यात्मकता

लोककथाहरू प्रायःजसो गद्यमा रचिन्छन् । कुनै कुनै गद्यको बिचमा पद्यात्मक हरफहरू पनि हुन सक्चछन् । लोककथाको प्रमुख विशेषता गद्यात्मकतालाई लिएको छ ।

कतिपय लोकगाथाहरू पद्यमा भएको भए पनि कथा र गाथाको विधागत संरचना शूक्ष्म हुन्छ भने गद्यात्मकताका कारण कथाको संरचना स्थुल हुन्छ । (शर्मा, मोहिनराज र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल, **लोकवार्तविज्ञान र लोकसाहित्य,** काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार २०६३, पृ.३७३ ।) यसै सिलसिलामा लोकसाहित्य विद्वान् मोतीलाल पराजुलीले आफ्नो विद्यावारिधी शोधप्रबन्धमा (नेपाली लोककथाका अभिप्रायहरूको अध्ययन) लेख्छन् "लोक कथा लोकसाहित्यको आख्यानात्मक गद्य विधा हो ।" यसैले लोककथाको विशेषता अन्तर्गत गद्यात्मकतालाई लिन सकिन्छ ।

२.६.१० कुतूहलता/उत्सुकता

लोककथा आफैमा वक्ता र स्रोतामा निर्भर साहित्य हो । त्यसमा पनि वक्तालाई नै यसको मूल आधार लिन सकिन्छ । कथा वाचकले जति सिलसिलेवर हाउभाउका साथ वाचन गर्न सक्छ । त्यति नै स्रोतामा उत्सुकता/कुतुहलताको मात्रा बढ्दै जान्छ । उत्सुकता कथावाचकले कथावाचन सुरु गर्छ तब स्रोताको मनमा अब के हुन्छ ? अनि के भयो, अब के होला ? भन्ने प्रश्न आउनु हो । कथा वाचकले कथा भनी सकेपछि पनि पुनः अन्य कथाहरू सुनाउन आग्रह गर्ने स्थितिमा श्राताहरू पुग्दछन् । एकाग्र भएर सुनिरहन तत्पर भइरहन्छ । कथामा वक्ता र स्रोता बिचको सम्बन्ध सुमधुर नभएमा कथा रोचक, आकर्षक, लोकप्रिय बन्न सक्दैन ।

२.६.११ आदि-अन्त्य

लोककथा वक्ता र स्रोताको बिचमा जीवन्तता दिने विधा हो भनी माथि नै भनिसकिएको छ । लोक कथाको काल अवधि यकिन गर्न सकिदैंन । तसर्थ यसको आरम्भमा परापूर्वकालमा ..., एकादेशमा, ... उहिले नै ..., धेरै धेरै वर्ष पहिले ..., शब्दबाट सुरु गरिन्छ । भने अन्त्य चाहिँ सुन्नेलाई सुनको माला, भन्नेलाई फूलको माला, यो कथा वैकुष्ठमा जाला भन्ने बेलामा खरर (तुरुन्त) आउला वाक्यबाट टुङ्ग्याइन्छ यही नै यसको वैशिष्ट्य रहेको छ ।

२.६.१२ वर्णनात्मक शैली

लोककथा कुनै छोटा हुन्छन् भने कुनै लामा आकारका पनि हुन्छन् । वस्तुतः लोककथामा वर्णनात्मक शैलीले रोचकता थपेको हुन्छ । वर्णनात्मकताले गर्दा नै कथा श्रवण गर्दा मानसपटलमा सोही अनुरूपको मानस बिम्ब तयार हुन्छ । कुनै कुनै लोककथामा

नाटकीय संवाद, पद्यात्मकाता, गीतिमयता आदिको पनि प्रयोग पनि हुन सक्छ । कथाको वर्णन, सहजता स्वाभाविकता, सरलता नै यसको विशिष्टता हो । वर्णनात्मकताले लोककथालाई थप स्मरणीय उर्जा प्रदान गर्दछ ।

२.७ लोककथा र आधुनिक कथा बिच भिन्नता

लोक कथा र आधुनिक तत्त्वगत दृष्टिले हेर्दा दुवै विधाहरू समान छन् । तर लोक कथामा लोक तत्त्वको प्रधानता रहन्छ । दुवै विधाको मूल उद्देश्य समाजहित र मनोरञ्जन नै रहेको हुन्छ । यी समानता हुँदा हुँदै पनि लोक कथा र आधुनिक कथाका बिचमा निम्न अनुसारको भिन्नताहरू पाइन्छ ।

लोक कथा	आधुनिक कथा
१.लोक कथा लोक साहितयको गद्याख्यान हो । यो लोक कृतिका रूपमा रहन्छ । यसमा रचनाकार र रचना समय अज्ञात रहन्छ ।	१.आधुनिक कथा लिखित साहित्य हो । यो गद्याख्यान व्यक्ति कृतिको रूपमा रहन्छ । यसमा लेखक र रचना समय उल्लेख गरिएको हुन्छ ।
२.लोक कथा श्रव्य साहित्य हो । यो मौखिक परम्पराम जीवित हुन्छ । यसलाई सुनेर आनन्द प्राप्त गरिन्छ ।	२.आधुनिक कथा पाठ्य साहित्य हो यो छापिएको हुन्छ र पढेर आनन्द प्राप्त गरिन्छ ।
३.लोक कथाको कथा वस्तु काल्पनिक र अतिरञ्जित हुन्छ । यो पुराण इतिहास, समाज र काल्पनिक विषय स्रोतबाट ग्रहण गरिन्छ ।	३.कथाको कथावस्तु यथार्थ हुन्छ यो पुराण इतिहास समाज र काल्पनिक विषय स्रोतबाट ग्रहण गरिन्छ । कतिपय कथाहरू लोक कथा स्रोतबाट पनि रचना गरीएका हुन्छन् ।
४.लोक कथाको कथावस्तु विभिन्न पाठभेदहरूमा रूपान्तरित हुन्छ । त्यसैले यो परिवर्तनशील हुन्छ ।	४.आधुनिक कथाको कथावस्तु स्थिर रहन्छ । यसको एउटै स्रोत हुन्छ र परिवर्तन हुँदैन ।

५.लोक कथामा घटनालाई श्रृङ्खलित रूपमा प्रस्तुत गरिन्छ र प्रत्येक लोककथा वाचकले आफ्नै शैली शिल्पमा ढालेको हुन्छ ।	५.आधुनिक कथा शृङ्खलित तथा विशृङ्खलित घटना भएको हुन्छ । यसको सुरुवात मध्य वा अन्त्यबाट गरिएको हुन्छ । लेखकको आफ्नै शैली शिल्प यसमा रहन्छ ।
६.लोक कथाका पात्रहरू मानिस, देवीदेवता, पशुपंक्षी, राक्षस, भूतप्रेत, वनस्पति, पदार्थ आदि हुन्छन् र सबै प्राणी पदार्थहरूमा आत्माशिलता रहन्छ भन्ने विश्वास गरिन्छ ।	६.आधुनिक कथाका पात्रहरू मानिस नै हुन्छन् तर कही अन्य प्राणीलाई पनि सहयोगी पात्रका रूपमा प्रयोग गरिन्छ ।
७.लोक कथामा मनोरञ्जन र आदर्श शिक्षाको अपेक्षा गरिएको हुन्छ । यसमा संस्कृत तत्त्वको प्रवलता रहन्छ ।	७.आधुनिक कथामा यथार्थ चित्रण गर्ने प्रयास गरिएको हुन्छ र कुनै दर्शनको प्रस्तुति रहन्छ ।
८.लोक कथामा वर्णनात्मक शैली रहन्छ ।	८.आधुनिक कथामा वर्णनात्मक र विश्लेष्णात्मक शैली रहन्छ ।
९.लोक कथामा कथ्य भाषाको प्रयोग गरिन्छ वा लोक भाषाको प्रयोग गरिन्छ ।	९.लिखित कथा मानक लेख्य भाषामा प्रयोग गरिन्छ ।
१०. लोक कथा जेठो विधा हो । त्यसैले यसमा आदिम चिन्तनको प्रभाव रहन्छ ।	१०. आधुनिक कथा कान्छो विधा हो त्यसैले यसमा आधुनिक चिन्तनको प्रभाव रहन्छ ।

माथि प्रस्तुत गरिएको तुलनात्मक तालिकाले लोक कथा र आधुनिक कथालाई स्पष्ट रूपमा छुट्याएका छन् । त्यसैले यी दुई स्वतन्त्र विधा हुन् भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

लोककथामा एकादेशमा, उहिले, पहिलेबाट सुरु भएर सुन्नेलाई सुनको माला भन्नेलाई फूलको माला यो कथा वैकुण्ठ जाला भन्ने बेलामा तुरुन्त आउलामा समाप्त हुन्छ भने आधुनिक कथामा यस्तो केही रहदैन जहाँबाट पनि सुरु हुन सक्छ ।

२.८ लोककथाका संरचक तत्त्वहरू

लोककथाको निर्माणमा आवश्यक पर्ने तत्त्वलाई लोककथाका तत्त्व भनिन्छ । लोककथाको निर्माणमा नभई नहुने तत्त्वहरू लोककथाका अनिवार्य तत्त्व हुन् । लोककथाका अनिवार्य तत्त्वहरू कुन कुन हुन् भन्ने बारेमा लोककथाका अध्येताहरूका बिचमा मतैक्य देखिदैन । लोककथाका अध्येताहरूले प्रायः गरेर कथावस्तु, पात्र, संवाद, परिवेश, उद्देश्य र भाषाशैलीलाई लोककथाका तत्त्व भनेर चिनाएका छन् । तिनको सङ्क्षिप्त चर्चा तल गरिएको छ ।

२.८.१ कथावस्तु/कथानक

प्रत्येक लोककथामा एउटा कथानक रहन्छ । कथानक भनेको घटनाहरूको श्रृङ्खलित व्यवस्था हो । लोककथाको कथानक सरल घटनाबाट सुरु हुन्छ । र बिचमा विभिन्न मोड तथा उपमोडहरू विकसित हुदैं अन्त्यमा संयोग वा विगोग भएर कथा टुङ्गिन्छ । (पराजुली, मोतीलाल जीवेन्द्रदेव गिरी, २०६८. **नेपाली लोकसाहित्यको रुपरेखा**, ललितपुर : साझा प्रकाशन पुल्चोक, पृ. १८१ ।) कथावस्तु लोककथाको आवश्यक तत्त्व हो । कथावस्तुको उचित व्यवस्थापनले कथालाई रोचक, उत्सुक र श्रृङ्खलित बनाउने गर्दछ । कथावस्तुको विषयवस्तु जे पनि हुन सक्दछ । मुख्यतः पौराणिक, किंवदन्तीमूलक, काल्पनिक, स्वैरकाल्पनिक, अतिप्राकृतिक, सामाजिक, मानवेतर, आदि जुनसुकै स्रोतबाट पनि कथावस्तु ग्रहण गरिएको हुन्छ । कथावस्तु चरित्रप्रधान र घटनाप्रधान दुवै प्रकारको हुन्छ । लोककथाको विषयवस्तु जेसुकै भए पनि प्रायः अन्त्यमा सुखान्तमा नै टुङ्गिएको हुन्छ । लोककथा लामो, छोटो, सरल, जटिल, सुखान्त, दुःखान्त जे भए पनि लोककथामा कथावस्तुको अनिवार्य उपस्थिति रहन्छ ।

२.८.२ चरित्र

लोकथामा कथानकलाई आवश्यक पर्ने घटना कार्य र विचारलाई संबहन गर्न सक्ने पात्रको व्यवस्था गरिएको हुन्छ । यस्ता पात्रमा मानिस मानवेतर प्राणी देवीदेवता, राक्षस, भुतप्रेत, बोक्सी, वनस्पति तथा पदार्थलाई पात्र बनाउने प्रचलन पाइन्छ । । (पराजुली, मोतीलाल जीवेन्द्रदेव गिरी, **नेपाली लोकसाहित्यको रुपरेखा**, ललितपुर : साझा प्रकाशन पुल्चोक २०६८, पृ. १८२ ।) कुनै पनि व्यक्ति, चरित्र वा पात्रको उपस्थिति लोककथामा अनिवार्य रूपमा मानिन्छ । कथामा घटनाहरूलाई घटित गराउने र अगाडि बढाउने कार्य नै

पात्रहरूको माध्यमले मात्रै सम्भव हुन्छ । कथानक र पात्रका बिच अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहन्छ । कुनै कथानकमा घटना शक्तिशाली भई त्यसले पात्रलाई नियति तर्फ डोऱ्याउँछ भने कुनै कथानकमा पात्र शक्तिशाली भई कथानकलाई डोऱ्याउँछ । घटनाले पात्रलाई डोऱ्याउने स्थितिमा कथानक घटनाप्रधान हुन्छ भने पात्रले घटनालाई डोऱ्याउने स्थितिमा चरित्र प्रधान हुन्छ । लोककथामा मानवीय, मानवेतर, गौण, प्रमुख, नारी, पुरुष अनुकूल प्रतिकूल जे जस्ता गतिशील र गतिहीन भए पनि पात्रहरूको अनिवार्य उपस्थिति आवश्यक छ । लोककथामा आउने प्रत्येक पात्रमा आफ्ना नीजि विशेषता हुन्छन् । त्यसकारण पात्रको चयन तथा चरित्र अनुरूपको कथानक सिर्जना हुन पुग्दछ । कथामा तत्त्वका रूपमा पात्र र चरित्रलाई लिन सकिन्छ । लोककथा काल्पनिक मौलिक विधा भएकोले यसमा प्रयुक्त पात्र पनि यर्थाथिक धरातलबाट माथि उठेर काल्पनिक संसारबाट लिइएका हुन्छन् । लोककथामा प्रयोग हुने पात्रलाई मोतीलाल पराजुली र जीवेन्द्र गिरीले नेपाली लोक साहित्य रूपरेखा निम्नानुसार प्रस्तुत गरेका छन् ।

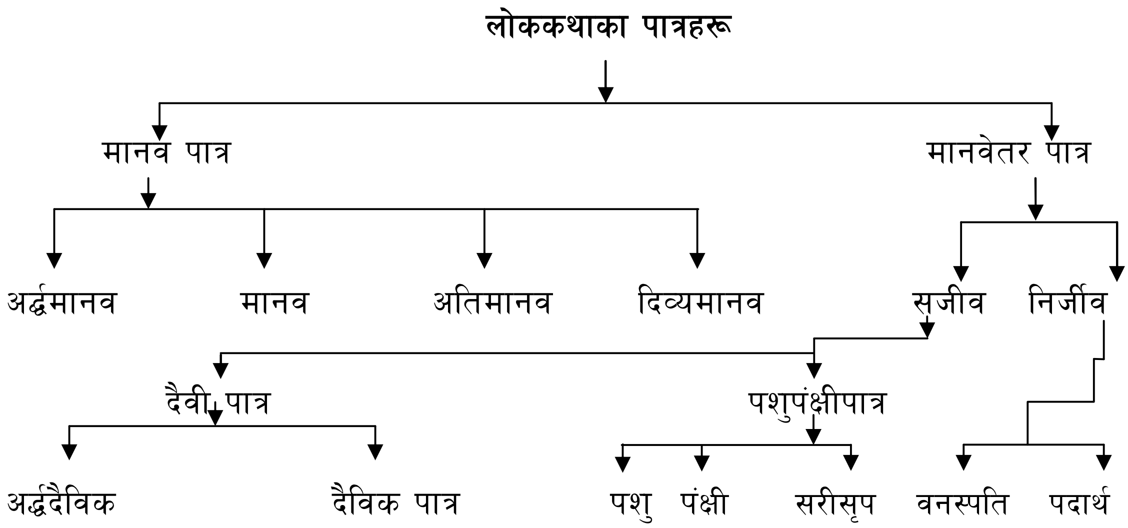

२.८.३ परिवेश

लोककथामा कथानकको आवश्यकता अनुसारको परिवेश तयार गरिएको हुन्छ । परिवेश भनेको कथानकको घटना भएको ठाउ समय र वातावरण हो । यस्तो परिवेश लौकिक र अलौकिक गरी दुई प्रकारको गरी दुई प्रकारको हुन्छ । । (पराजुली, मोतीलाल. जीवेन्द्रदेव गिरी, **नेपाली लोकसाहित्यको रुपरेखा**, २०६८. ललितपुर : साझा प्रकाशन पुल्चोक, पृ. १८४ ।) लोककथामा पात्रले क्रियाकलाप गर्न र घटनाहरू घटित हुने ठाउँ, समय र वातावरणलाई परिवेश भनिन्छ । एकातिर परिवेश अनुसार चरित्रको विकास भएको

हुन्छ भने अर्कातिर चरित्रले परिवेशको निर्माण गरिदिन्छन् । कुनै पनि कथामा परिवेश विना चरित्रले हुर्कने मौका पाउँदैन । परिवेशकै जगमा रहेर कथाका सहभागीहरूले चरित्र निर्माण गर्दछ । लोककथाको परिवेश धार्मिक, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक, ज्ञान विचार अनुभव, शिक्षादीक्षा आदि रहेका हुन्छन् । जुन कथामा परिवेशको उल्लेख पाइदैन । ती अत्यन्त काल्पनिक र अविश्वसनीय ठहरिन्छ । त्यसैले परिवेशले भौतिक जगत्का विविध प्राकृतिक दृश्य तथा भौगोलिक अवस्थितिको चित्रण गर्दै लोककथालाई यथार्थिक र विश्वसनीय बनाउने कार्य गर्दछ । लोककथामा सामान्य र विशिष्ट दुवै खालको परिवेश रहेको पाइन्छ । लोककथामा सामान्यतः ग्रामीण, आञ्चलिक एवम् दरबारिया परिवेश प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । वनजङ्गल खोलानाला, वनपाखा, खेतबारी, दिनरात, विहान बेलुका आदि सामान्य स्थान तथा समय हुन् । परिवेशले लोककथामा भौतिक जगत्का विविध दृश्यहरूको उपस्थिति गराउँछ र लोककथालाई विश्वसनीय बनाउँछ ।

२.८.४ उद्देश्य

कुनै पनि वस्तुको एउटा उपयोगी दृष्टि रहन्छ यही उपयोगी दृष्टिलाई वस्तुको प्रयोजन भनिन्छ र लोककथाको पनि आफ्नै किसिमको उद्देश्य रहेको हुन्छ । लोककथाको उद्देश्य सामान्य मनोरञ्जनका निम्ति प्रस्तुत गरिन्छन् । नैतिक शिक्षा दिनु धर्मको प्रचार र व्याख्या गर्नु नैतिक तथा व्यवहारीक शिक्षा दिनु, दुःख निवारण गर्नु, आदि उद्देश्यहरू पनि लोककथामा रहेको पाइन्छ ।। (पराजुली, मोतीलाल जीवेन्द्रदेव गिरी, **नेपाली लोकसाहित्यको रुपरेखा**, २०६८ ललितपुर : साझा प्रकाशन पुल्चोक, पृ. १८६ ।) त्यसकारण लोककथाको प्रयोजन पनि एक महत्त्वपूर्ण तत्त्वका रूपमा रहेको हुन्छ । लोककथाको मूल उद्देश्य लोकवासीलाई मनोरञ्जन प्रदान गर्नु हो र त्यसपछि अर्ति उपदेश दिनु हो । लोककथाले लोकबासीको अनुभव दुःख, पीडा, हासो, रोदन, आदिलाई समेटेको हुन्छ । नीति, शिक्षा, उपदेश दिने उद्देश्य भित्री रूपमा रहे पनि बाहिरी रूपमा भने लोकमनोरञ्जन दिनु नै लोककथाको अभिप्रायः हो । लोककथाले बालवृद्धदेखि युवा समुहका, पठितदेखि अपठित लगायत सबैलाई आमोदप्रमोद प्रदान गर्ने क्षमता राख्दछ । सामाजिक, सांस्कृतिक, लोककथाले तत्कालीन समाजको चित्रण गरी तत्कालीन सामाजिक परिवेशको झलक दिन्छ । ऐतिहासिक लोककथाले कतिपय इतिहासमा घटित घटनाहरूको यथार्थिक चित्रण गरेका हुन्छन् । यो कथामा अर्न्तनिहित रहने सुक्ष्म तत्त्व हो ।

२.८.५ भाषाशैली

भाषाशैली लोककथाको अर्को महत्त्वपूर्ण तत्त्व हो । लोककथाको निम्ति भाषा अनिवार्य माध्यम हो र यसले बोलचालको अलिखित भाषाको प्रयोग गर्दछ । लोककथा लोकभाषामा प्रस्तुत गरिन्छ । स्थानीय भाषा, भाषिकामा लोककथा प्रस्तुत गरिने हुनाले यसमा स्थानीयताको प्रभाव पर्दछ । । (पराजुली, मोतीलाल. जीवेन्द्रदेव गिरी, **नेपाली लोकसाहित्यको रुपरेखा**, २०६८ ललितपुर : साझा प्रकाशन पुल्चोक. पृ. १८४ ।) मौखिक परम्परामा एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा हस्तान्तरण हुने लोकबासीले सहजै र सरल तरिकाले बर्णनात्मक शैलीका कारण लोककथा मनोरञ्जन रोचक र कुतूहलपूर्ण हुन्छ । लोककथाको आरम्भ (एकादेशमा ... परापूर्वकालमा ... उहिल्यै ....) र अन्त्यमा (सुन्नेलाई सुनको माला ....) गर्ने आफ्नै किसिमको सरल शैली हुन्छ ।

२.८.६ निष्कर्ष

लोककथा मानव सभ्यताको पहिचान हो । यो गद्याख्यानमूलक लोकसाहित्यिक विधा हो । यसमा वास्तविकता देखि लिएर अलौकिक काल्पनिक विषयवस्तुको समावेश गरिन्छ । विभिन्न देव-देवी, राजा रानी, राक्षस, गुरु, शिष्य एवम् जीवन्त विषयवस्तुलाई कलात्मक, कुतूहलपूर्ण आल्हादकारी, ढङ्गमा प्रस्तुत गरिन्छ । प्रायः सुखान्तक समापन हुने लोककथामा थोरै मात्रामा दुःखान्तक पनि हुन सक्छन् । धर्म, संस्कार, रीतिरिवाज, चालचलन एवम् मानवीय प्रवृत्तिहरूको सनसनीपूर्ण कलात्मक हस्तान्तरित प्रक्रिया हो । लोककथामा सत्, असत्को प्रस्तुति गरिनुका साथै सत्को विजय भएको देखाउनु आफ्नो वैशिष्ट्य रहेको छ । नैतिक उपदेश शिक्षा र मुख्य गरी मनोरञ्जन नै यसको केन्द्रियतामा रहेको हुन्छ ।

लोककथा लोकसाहित्यको आख्यानयुक्त गद्य विधा हो । यसमा लोकजीवनका आस्था, विश्वास, परम्परा र संस्कृति रोमाञ्चक तथा मनोरञ्जनात्मक रूपमा प्रतिविम्बित भएर आएका हुन्छन् । लोककथाका उत्पत्तिका बारेमा प्रशस्त मतमतान्तरहरू रहेका पाइन्छन् । जसमध्ये प्रकृतिरूपकवाद, प्रसारवाद, विकासवाद, इच्छापूर्तिवाद र यथार्थवाद विशेष महत्त्वपूर्ण रहेका छन् । लोककथालाई विभिन्न विद्वान्हरूले आ-आफ्नै ढङ्गले वर्गीकरण गरेका छन् । कथावस्तु, पात्र, परिवेश, उद्देश्य, भाषाशैली आदि घटक तत्त्वको समुचित संयोजनद्वारा लोककथाको स्वरूप निर्माण हुन्छ ।

तेस्रो परिच्छेद

सङ्खुवासभा जिल्लाको सङ्क्षिप्त परिचय

३.१ विषय प्रवेश

सङ्खुवासभा जिल्ला नेपालका ७५ जिल्लाहरू मध्येको एक हो । यो नेपालको पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्र अन्तर्गत कोशी अञ्चलका ६ वटा जिल्लाहरू मध्ये एक जिल्ला हो । सुनसरी, मोरङ तराइका जिल्ला हुन् भने धनकुटा, तेह्रथुम, भोजपुर र सङ्खुवासभा पहाडी जिल्लाहरू हुन् । यी मध्ये सङखुवासभा जिल्लाको आफ्नै विशिष्ट पहिचान रहेको छ । यो जिल्ला प्रकृतिको अनुपम छटाले भरिपूर्ण देखिन्छ । सङ्खुवासभा नेपालको एक सुन्दर पहाडी जिल्ला मध्येको उच्च गरिमामय इतिहास बोकेको जिल्ला हो । यस जिल्लामा विश्वको पाचौँ हिमश्रृङ्खलादेखि लिएर विश्वकै होचो उपत्यका समेतले यस जिल्लाको पहिचान राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा कायम गरेको छ । यस जिल्लामा प्राचीन पौराणिक तथा किंवदन्तीमूलक विभिन्न धार्मिक एवम् पर्यटकीय क्षेत्रहरू अवस्थित छन् । यस परिच्छेदमा विभिन्न दृष्टिले आफ्नो पहिचान कायम राख्न सफल रहेको यस जिल्लाको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, नाम करण, वन सम्पदा, नदी र ताल, भौगोलिक परिचय, खनिज सम्पदा, राजनैतिक तथा प्रशासनिक विभाजन, जनसङ्ख्या, धर्म संस्कृति, भाषा, स्वास्थ्य तथा शिक्षा, यातायात र सञ्चार, वन्य जन्तु र पशुपंक्षीहरू जस्ता शीर्षकमा यसको सङ्क्षिप्त परिचय दिइएको छ ।

३.२ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

वैदिक कालदेखि नै सङ्खुवासभा जिल्लाको महत्त्व रहदै आएको छ । पौराणिक कालमा यो जिल्ला शिव पार्वतीको क्रीडास्थल पनि मानिन्थ्यो । (जिल्लाको वस्तुगत विवरण सङ्खुवासभाःआर्थिक वर्ष २०६३/०६४जेष्ठ) यहाँको शिवधारा वेदव्यासले भगवान् शिव शङ्करसँगको प्रार्थना पछि गणेशको सहयोगमा पोखरीको बिचमा वेदिको निर्माण गरेका थिए भन्ने उक्ति पाइन्छ ।

नेपाल एकीकरण पूर्व तिन राज्यमा विभाजित थियो । सङ्खुवासभा जिल्ला पल्लो किराँत राज्य अन्तर्गत पर्दथ्यो । जिल्लाका विभिन्न स्थानहरूमा गढी, कोट, गोला आदि ठाउँहरू भएको तथ्य हालका गाउँ, ठाउँका नामहरूले पनि खुलाएका छन् । यहाँ गढी तथा कोटमा शासकहरूको दरबार रहेको थियो । (जिल्लाको वस्तुगत विवरण सङ्खुवासभाःआर्थिक

वर्ष २०६३/०६४जेष्ठ) गोलामा त्यसताकाको अन्न, पानी भण्डारणका साथै हात हतियारको संरक्षण गरिन्थ्यो । हालको जिल्ला प्रहरी कार्यालय नजिकै ढोल बाजेमा (हेली प्याड) हवाइ मैदान सम्याउने क्रममा बुट्टेदार इटा, तरबार खुँडा प्राप्त भएको छ । ती भेटिएका वस्तुहरूले त्यहाँ पहिले दरबार रहेको कुराको पुष्टि गर्दछ । यस्ता ठाउँहरू जिल्लामा प्रशस्तै रहेका छन् ।

नेपालको एकीकरणका क्रममा वि.सं. १८३१ मा चैनपुरको दक्षिणी भागमा रघुराना लिम्बूको नेतृत्वमा गोर्खाली सेनाहरू र किराँत राज्यका काङगेसेरोको नेतृत्वमा रहेका सेनाहरू बिच युद्ध भएको थियो । त्यही बेला यो क्षेत्र एकीकृत नेपाल राज्यमा मिसिएको हो । राणा कालमा यो क्षेत्र धनकुटा गौडा वडा हाकिमको प्रशासनिक, न्यायिक, क्षेत्र चैनपुरमा पर्दथ्यो । त्यसताका वस्तीहरूलाई 'थुम' भनिन्थ्यो । त्यस्ता वस्तीहरू थुप्रै थिए । (जिल्लाको वस्तुगत विवरण सङ्खुवासभाःआर्थिक वर्ष २०६३/०६४जेष्ठ)

३.३ जिल्लाको नामकरण

सङ्खुवासभा जिल्लाको नाम यसै जिल्लामा वहने खोलाको नामबाट रहन गएको हो । पश्चिमबाट वहने सङ्खुवाखोला जिल्ला बिचबाट बहने सभा खोलासँग मिसिएर बहने गर्दछ । यी दुई खोलाका नाम बिच मेल भई एउटै बनेको ठाउँलाई सङ्खुवासभा भनिन्छ र तिनै दुई नदीको नामबाट यस जिल्लाको नाम करण गरिएको हो । सुरुमा यी दुई खोलाको बिचको भागलाई मात्र सङ्खुवासभा भनिन्थ्यो । सङ्खुवासभाको ऐतिहासिक बजार चैनपुरमा यस जिल्लाका सदरमुकाम कायम थियो भने २०३१ सालमा यस जिल्लाको सदरमुकाम खाँदवारीमा सारिएको हो । अहिले पनि जिल्ला अदालत चैनपुरमा नै अवस्थित छ ।

अहिलेको खाँदबारी पोखरी बजारमा २०/२५ वर्ष पहिले पोखरी रहेको थियो । त्यसै पोखरीमा युद्धबाट फर्किएका सैनिकहरूले तरबार र खुडाँहरू पखाल्ने गर्दथे । त्यही खुडा पखाल्ने कामबाट विस्तारै खुडावारीबाट अपभ्रंश हुदै खाँदवारी बन्न गएको हो भन्ने जनश्रुति पाइन्छ । (जिल्लाको वस्तुगत विवरण सङ्खुवासभाःआर्थिक वर्ष २०६३/०६४जेष्ठ)

) यसरी यस जिल्लाको सदरमुकाम खाँदबारीको नाम रहन गएको हो भन्ने मानिन्छ । जिल्लाको जनसङ्ख्या वृद्धिसँगै त्यहाँको पोखरी पुरिनुका साथै वरिपरि वस्ती बसी पोखरी भएको ठाउँमा पार्कको समेत निर्माण गरी सकिएको छ ।

३.४ वन सम्पदा

सङ्खुवासभा जिल्ला भौगोलिक विविधताले भरिपूर्ण जिल्ला हो । यहाँको भू-बनोट र हावापानी विभिन्न किसिमको रहेकोले यहाँ पाइने वनस्पतिमा पनि विविधता रहेको छ । यस जिल्लाको (१२००) मिटरसम्मको भूभागमा विभिन्न जातका बोट विरुवाहरू पाइन्छन् ।(जिल्लाको वस्तुगत विवरण सङ्खुवासभाःआर्थिक वर्ष २०६३/०६४जेष्ठ)सखुवा, करम, टुनी लगायत हावापानीमा पाइने वनस्पतिहरू यहाँको वनमा पाइन्छन् । यहाँ १२००-२१०० मिटरसम्मको उचाइमा वर, बाँस, उत्तिस, कटुस, गुराँस, चिलाउने, रूद्राक्ष आदि पाइन्छ । यसैगरी २१०० - ३३०० मिटरको उचाइमा सदावहार कोणधारी वनस्पति पाइन्छ । ५००० भन्दा माथि यहाँको हिमाली भेगमा पाइने बुकी, सुनगाभा, मालिङ्गो, यार्सागुम्बा जस्ता वनस्पति पाइन्छ । यस जिल्लामा ४७ किसिमका सुनाखरी, ६७ जडीबुटी र १९ किसिमका बाँस र २५ जातका गुराँस पाइन्छन् ।

३.५ नदी र ताल

सङ्खुवासभा जिल्लामा ठूला साना गरी थुप्रै नदी, ताल रहेका छन् । सङ्खुवासभा नेपालकै पोखरा पछिको दोस्रो पानी पर्ने क्षेत्र हो । यस जिल्लाको उत्तरी भेगमा हिमश्रृङ्खलाहरू रहेका हुनाले बाह्रै महिना हिउँ पर्ने र वहिरहने भएकाले यहाँका तालकुण्ड र पानीका स्रोतहरू स्थायी प्रकृतिका रहेका छन् । (जिल्लाको वस्तुगत विवरण सङ्खुवासभाःआर्थिक वर्ष २०६३/०६४जेष्ठ) यहाँबाट वहने अरुण नदी सप्तकोशीको प्रमुख सहायक नदी हो । त्यसैगरी यहाँ अन्य विभिन्न नदी खोलाहरू पनि रहेका छन् । सङ्खुवासभा, पिलुवा, वरुण, सिसुवा, आंसुवा, हैवा, इन्धुवा आदि यहाँ बग्ने स-साना खोलाहरू हुन् । यहाँका पोखरीहरूमा सभापोखरी, गुफा पोखरी, लामपोखरी, मत्स्यपोखरी इत्यादि प्रसिद्ध रहेका छन् । यी पोखरीहरू जिल्लाका पर्यटकीय क्षेत्रहरू मध्ये अग्र पङ्क्तिमा रहेका छन् ।

३.६ भौगोलिक परिचय

नेपालको पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्र अन्तर्गत कोशी अञ्चलको ६ वटा जिल्ला मध्ये सङ्खुवासभा जिल्ला पनि एक हो । यस जिल्लाको भौगोलिक संरचना निम्नानुसारको देखिन्छ । सीमाना जोडिएका जिल्लाहरू ताप्लेजुङ्ग, तेह्रथुम, धनकुटा, भोजपुर, सोलुखुम्बु र उत्तरमा चीन रहेको छ । यसको क्षेत्रफल ३४६८.१७ वर्ग कि.मि. रहेको छ भने २७°०६" देखि

२७°५५" अक्षाँश उत्तर ८६°५७" देखि ८७°४०" पूर्व देशान्तर नेपालको २.३५ प्रतिशत भू-भाग यसले ओगटेको छ । (जिल्लाको वस्तुगत विवरण सङ्खुवासभाःआर्थिक वर्ष २०६३/०६४जेष्ठ) सङ्खुवासभा जिल्लाको पूर्वमा ताप्लेजुङ् र तेह्रथुम जिल्ला पर्दछन् भने पश्चिममा भोजपुर र सोलुखुम्बु पर्दछन् । उत्तरमा चीनको तिब्वतका साथै दक्षिणमा धनकुटा केही मात्रामा तेह्रथुम जिल्ला पर्दछन् । भोजपुर, सोलुखुम्बु, अरुण नदीको सीमानाले छुट्याएको छ । यस जिल्लाको उत्तरी क्षेत्रमा बाह्रै महिना हिउँ परिरहने हुनाले यो क्षेत्रमा प्रायः जाडो भइरहन्छ । यसले गर्दा यहाँका खोला नाला सदावहार वहिरहने प्रकृतिका देखिन्छन् । यस जिल्लाको उत्तरी क्षेत्रमा मौसमी र प्राकृतिक भू-बनावटले मानिसहरूको बसोबास कम रहेको छ । यो जिल्ला ४५७ मिटरदेखि ८४६३ मिटर उचाइसम्म फैलिएको देखिन्छ । (जिल्लाको वस्तुगत विवरण सङ्खुवासभाःआर्थिक वर्ष २०६३/०६४जेष्ठ)

३.७ खनिज सम्पदा

सङ्खुवासभा जिल्लामा पनि थुप्रै खनिज तत्त्वहरू रहेको उल्लेख भए पनि उत्खनन कार्य हुन सकिरहेको छैन । यस जिल्लामा धातु तथा अधातुका खानीहरू पनि फेला परेका छन् । अधातु तर्फ - फाकुवा, मांसिमा, चैनपुर, तिनखोप्रेमा - अम्रख पाइन्छ भने हटियामा सिङ्मरमर, सिभ्माजोर खोलामा ग्राफाइट, चैनपुर, लेव्राङ्गमा खरीढुङ्गा पाइन्छन् । (जिल्लाको वस्तुगत विवरण सङ्खुवासभाःआर्थिक वर्ष २०६३/०६४जेष्ठ) उत्तरी क्षेत्रको अरुण किनारमा कालो सिलाजित पाइन्छ । पिलुवा खोलामा प्रशस्त चुन ढुङ्गा पाइन्छ भने धातु तर्फ मनकामनाको होक्से, लोहाकोटमा फलाम, तामाफोक, चिचिला, रमिते हटिया, अरुण नदीको किनार नुनढाकी र सभाखोलाको किनारमा तामा जस्ता धातुहरू प्रशस्त मात्रामा पाइन्छन् ।

३.८ राजनितिक तथा प्रशासनिक विभाजन

सङ्खुवासभा जिल्लाको क्षेत्रफल ३४६८.१७ वर्ग कि.मि. रहेको छ । कुल नेपालको २.३५ वर्ग कि.मि. क्षेत्रफल ओगटेको छ । यस जिल्लाको सदरमुकाम खाँदवारी हो । सङ्खुवासभा जिल्लामा एक (१) नगरपालिका र ३३ गा.वि.स. रहेका छन् । यस जिल्लालाई २ वटा निर्वाचन क्षेत्रमा विभाजन गरिएको छ भने जम्मा ११ वटा इलाका रहेका छन् । यस जिल्लामा ७ वटा इलाकामा ३/३ गा.वि.स. रहेका छन् । भने ३ वटा इलाकामा ४/४ गा.वि.स. रहेका छन् । यस जिल्लाको क्षेत्र नं. १ मा १८ इलाका सहित खाँदवारी

नगरपालिका रहेको छ भने २ नं. क्षेत्रमा १५ वटा इलाका रहेका छन् । (जिल्ला विकास कार्यालय सङ्खुवासभा)

यसरी सङ्खुवासभा जिल्ला दुई वटा संसदीय निर्वाचन क्षेत्र ११ वटा इलाका १ नगरपालिका र ३३ गा.वि.स.मा विभक्त रहेका छन् ।

३.९ जनसङ्ख्या

सङ्खुवासभा विभिन्न जात जातिको बसोबास भएको जिल्ला हो । बहुल जातिको बसोबासले भाषा, पहिचान, रीतिरिवाज, चालचलन पनि सोही अनुरूपको देखिन्छ । २०५८ सालको जनगणना अनुसार यस जिल्लाको कुल जनसङ्ख्या १,५९,२०३ रहेको थियो भने २०६८ सालको जनगणना अनुसार यस जिल्लाको कुल जनसङ्ख्या १,५९,६४९ पुगेको छ । २०५८ सालको जनगणना अनुसार यस जिल्लामा पुरुष ७७,८५३ र महिला ८१,३५० रहेका थिए भने २०६८ सालको जनगणना अनुसार यस जिल्लाका कुल जनसङ्ख्या पुरुष ७५,९७३ र महिला ८३,६७६ को सङ्ख्यामा रहेका छन् । (केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०५८/२०६८)

यसै गरी वार्षिक जन्मदर ०.०३ प्रतिशत रहेका छन् । लैङ्गिक अनुपात ९१ प्रतिशत र प्रत्येक दश वर्षमा भएको जनसाङ्खिक परिवर्तन ०.२८ प्रतिशत रहेको छ । यसै गरी घरधुरी सङ्ख्या ३८,८८३ साथै घर सङ्ख्या ३४,०९५ रहेका छन् । सरदर घर संख्या ४.३३ प्रतिशतका साथै जनघनत्व ४६ वर्ग कि.मि रहेको छ । यस तथ्याङ्कलाई हेर्दा सङ्खुवासभा जिल्लामा जनसङ्ख्याको वृद्धिदर न्यून देख्न सकिन्छ । (केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०५८/२०६८)

३.१० धर्म संस्कृति

सङ्खुवासभा जिल्लामा हिन्दु, बौद्ध, इस्लाम, किराँत, क्रिश्चियन आदि विभिन्न धर्मावलम्बीहरूको बसोबास रहेको छ ।

यो जिल्ला धार्मिक दृष्टिकोणले पनि प्रख्यात देखिन्छ । यस जिल्लामा बसोबास गर्नेहरू ले मान्ने धर्महरू मा विशेष गरी हिन्दु, बौद्ध, इस्लाम, किराँत, क्रिश्चियन आदि रहेका छन् । यस जिल्लाको कूल जनसंख्याको ४५.८१ प्रतिशत हिन्दु, २६.४१ प्रतिशत किराँत, २७.७० प्रतिशत बौद्ध, ०.६३ प्रतिशत क्रिश्चियन, ०.०९ प्रतिशत मुस्लिम र अन्य ०.०८ प्रतिशत रहेका छन् । (जिल्लाको वस्तुगत विवरण सङ्खुवासभाःआर्थिक वर्ष २०६३/०६४जेष्ठ)

१. हिन्दुहरूले मान्ने मन्दिरहरू - मनकामना, राधाकृष्ण मन्दिर, सिद्धकाली देवी मन्दिर लगायत थुप्रै मन्दिरहरू रहेका छन् ।

२. बौद्ध - मानेभञ्ज्याङ ३ चिसोपानीमा रहेको बौद्ध गुम्बा, सेकाहा ५ मा रहेको बौद्ध गुम्बा लगायत ख्याम्पालुङ गुम्बा प्रख्यात छन् । किमाथांकामा रहेका टासिछोलिङ्ग गुम्बा, खाँदवारी चिल्ले चौतारामा रहेको गुम्बा, तुम्लिङटारमा रहेको बौद्ध गुम्बा पनि प्रख्यात छन् ।

३. क्रिश्चियन - सङ्खुवासभा जिल्लामा क्रिश्चियन धर्मवालम्बीहरूको सङ्ख्या कम भए तापनि आफ्नो (चर्च) घरको निर्माण गरी धर्म प्रचार प्रसारलाई अगाडि बढाइरहेका छन् ।

४. किराँत - किराँतहरूको आफ्नो पहिचान बोकेको मन्दिर मुख्य नभए पनि उनीहरूको प्रमुख 'चन्डी नाच' भव्यताका साथ मनाउने प्रचलन रही आएको छ । सङ्खुवासभा जिल्लामा किराँतहरूको सङ्ख्या अन्यको भन्दा बढी रहेको देखिन्छ ।

५. यहाँका मुस्लिमहरू पनि आफ्नो धर्म प्रचार, प्रसारका साथै पहिचानका लागि अल्लाहका साथै मस्जिदमा भेला हुन नपाए पनि वार्षिक रूपमा कुनै एक ठाउँमा भेला भएर कुरान पढ्ने गर्दछन् ।

३.११ भाषा

सङ्खुवासभामा विभिन्न जातजातिको बसोबास भएको जिल्ला हो । त्यसैले ती जातिहरूले बोल्ने भाषाहरूमा पनि विविधता पाइन्छ । यस जिल्लामा रहेका विभिन्न जातजातिहरू मध्ये मातृभाषा बोल्नेहरूको जनसङ्ख्या निम्नानुसार रहेका छन् । नेपाली भाषा बोल्ने जिल्लाको जनसङ्ख्या अनुसार ४६.४६ प्रतिशत रहेका छन् भने वान्तवा १४.४६ प्रतिशत, तामाङ ८.५६, शेर्पा ७.९० प्रतिशत र लिम्बु ४.९४ प्रतिशत रहेका छन् । यस जिल्लामा जम्मा ६५ जातजातिको बसोबास रहेको छ । तिनीहरू मध्ये प्रमुख पाँच जातिहरू को स्थिति निम्नानुसार रहेका छन् । राई २२.४४ प्रतिशत, क्षेत्री १९.४३ प्रतिशत, तामाङ ९.४५ प्रतिशत, ब्राह्मण ६.५८ र गुरुङ ५.७८ प्रतिशत रहेका छन् भने बाँकी अन्य रहेका छन् । (जिल्लाको वस्तुगत विवरण सङ्खुवासभा:आर्थिक वर्ष २०६३/०६४जेष्ठ) सङ्खुवासभा जिल्ला नेपालको पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्र अन्तर्गत पर्ने हुँदा यहाँ बोलिने भाषा नेपाली मानक भाषा (पर्वती) को निकट रहेको छ ।

३.१२ स्वास्थ्य तथा शिक्षा

सङ्खुवासभा एक पहाडी जिल्ला हो । यस जिल्लाको यातायातको सम्बन्ध अन्य जिल्लाहरू को जस्तो सवल देखिदैन । भर्खरै मात्र धरान - धनकुटा कोशी राजमार्ग सञ्चालनमा आएको छ । हवाइमार्गको लागि पनि त्यति भरपर्दो स्थिति थिएन । भर्खर मात्रै कालो पत्रे भएको छ । जसको कारणले औषधी उपचार लगायत शिक्षामा समेत समस्या झेल्दै आइरहेका थिए । यातायातको साधन सञ्चालनको लागि पनि समस्या रहेको छ । केही वर्ष यता स्वास्थ्य, शिक्षामा केही मात्रा भए पनि प्रगति भएको देखिन्छ । यद्यपि जिल्लामा भएको एउटा अस्पतालमा चाहिने जति जनशक्तिको अभाव देखिन्छ । यसै तलको निम्न तालिकाद्वारा शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायातको स्थिति प्रष्ट हुन सकिन्छ । (जिल्लाको वस्तुगत विवरण सङ्खुवासभा:आर्थिक वर्ष २०६३/०६४जेष्ठ)

३.१२.१ आधारभूत शैक्षिक विवरण

तालिका नः १

सि.नं.		विवरण	एकाइ	2061	2062	2063
१.	क.	पुरुष साक्षरतादर (६बर्षभन्दा माथि)	प्रतिशत	63.4	k|fKt gePsf]	k|fKt gePsf]
	ख.	साक्षरतादर (६बर्षभन्दा माथि)	प्रतिशत	44.7	k|fKt gePsf]	k|fKt gePsf]
	ग.	**साक्षरतादर (दुवै)** (६बर्षभन्दा माथि)	**प्रतिशत**	53.8	56.2	k|fKt gePsf]
२.	क.	प्रौढ पुरुष साक्षरतादर (१५बर्षभन्दा माथि)	प्रतिशत	53.47	k|fKt gePsf]	k|fKt gePsf]
	ख.	प्रौढ महिला साक्षरतादर (१५बर्षभन्दा माथि)	प्रतिशत	34.76	k|fKt gePsf]	k|fKt gePsf]
	ग.	**प्रौढ साक्षरतादर (दुवै) (१५बर्षभन्दा माथि)**	**प्रतिशत**	43.7	k|fKt gePsf]	k|fKt gePsf]
३.	क.	महिला पुरुष साक्षरता अनुपात(१५-२४ बर्षका)*	अनुपात		k|fKt gePsf]	k|fKt gePsf]
	ख.	जम्मा विद्यालय प्रति १००० जनामा	सङ्ख्या	7.89	7.77	7.74
	ग.	प्रा. विद्यालय प्रति १००० जनामा	सङ्ख्या	17.25	17.05	17.09
	घ.	नि.मा. विद्यालय प्रति १००० जनामा	सङ्ख्या	6.27	6.20	6.13
	ङ.	मा. विद्यालय प्रति १००० जनामा	सङ्ख्या	5.06	5.02	5.26

सि.नं.	विवरण		एकाइ		2061	2062	2063
४.	प्रा.वि.मा कुल भर्नादर	छात्र	प्रतिशत		158.0	155.3	153.1
		छात्रा	प्रतिशत		152.4	149.2	148.4
		दुवै	प्रतिशत		155.2	152.2	150.7
५.	प्रा.वि.मा खुद भर्नादर	छात्र	प्रतिशत		84.8	86.1	87.4
		छात्रा	प्रतिशत		81.9	83.3	84.0
		दुवै	**प्रतिशत**		83.4	84.7	85.7
६.	कक्षा १ मा भर्ना भई कक्षा ५ मा पुग्नेको अनुपात		प्रतिशत		24.9	25.8	25.9
६. क.	दलित विद्यार्थी, प्रावि तहमा		प्रतिशत		7.8	8.3	8.5
७.	विद्यार्थी-शिक्षक अनुपात	प्रा.वि.मा	अनुपात		31	33.1	28.8
		नि.मा.वि.मा	अनुपात		52	57.6	42.0
		मा.वि.मा	अनुपात		24	26.9	23.5
		जम्मा	**अनुपात**		30.6	32.9	30.2
८.	कुल भर्ना	प्रा.वि.मा	सङ्ख्या		32584	34828	34840
		नि.मा.वि.मा	सङ्ख्या		8930	9688	9881
		मा.वि.मा	सङ्ख्या		3234	3887	3959
		जम्मा	**सङ्ख्या**		44748	48403	48320
९.	शिक्षक, शिक्षिका	प्रा.वि.मा	पुरुष	सङ्ख्या	930	909	918
			महिला	सङ्ख्या	225	226	279
			दुवै	**सङ्ख्या**	1155	1135	1197
		नि.मा.वि.मा	पुरुष	सङ्ख्या	174	173	223
			महिला	सङ्ख्या	9	11	12
			दुवै	**सङ्ख्या**	183	184	235
		मा.वि.मा	पुरुष	सङ्ख्या	133	137	160
			महिला	सङ्ख्या	3	5	8

सि.नं.	विवरण			एकाइ	2061	2062	2063
			दुवै	**सङ्ख्या**	136	142	168
		जम्मा	पुरुष	सङ्ख्या	1237	1219	1301
			महिला	सङ्ख्या	237	242	299
			दुवै	**सङ्ख्या**	1474	1461	1600
१०.	शिक्षक-विद्यालय अनुपात	प्रा.वि.मा		अनुपात	3.25	3.19	3.37
		नि.मा.वि.मा		अनुपात	2.28	2.30	2.9
		मा.वि.मा		अनुपात	3.84	3.60	3.90
		जम्मा		**अनुपात**	4.10	4.08	4.40
११.	तालिमप्राप्त शिक्षक (आशिक तालिमप्राप्त समेत)	प्रा.वि.मा		अनुपात	744	814	874
		नि.मा.वि.मा		अनुपात	92	97	103
		मा.वि.मा		अनुपात	97	104	105
		जम्मा		**अनुपात**	933	1015	1082
१२.	बिद्यार्थी-पूर्ण तालिमप्राप्त शिक्षक अनुपात	प्रा.वि.मा		अनुपात	63	65	67
		नि.मा.वि.मा		अनुपात	98	102	104
		मा.वि.मा		अनुपात	35	36	39
		जम्मा		**अनुपात**			

*१५-२४ वर्ष समूहका प्रतिसय साक्षर पुरुषमा साक्षर महिला अनुपात ।

नोट : यहाँ उल्लेख गरिएका शिक्षकहरू भन्नाले निजी स्रोत र स्थानीय स्रोतका शिक्षकहरूलाई समेत जनाउँछ ।

******स्रोत:(जिल्लाको वस्तुगत विवरण सङ्खुवासभा:आर्थिक वर्ष २०६३/०६४जेष्ठ)

३.१२.२ विद्यालयगत एस.एल.सी.को नतिजा

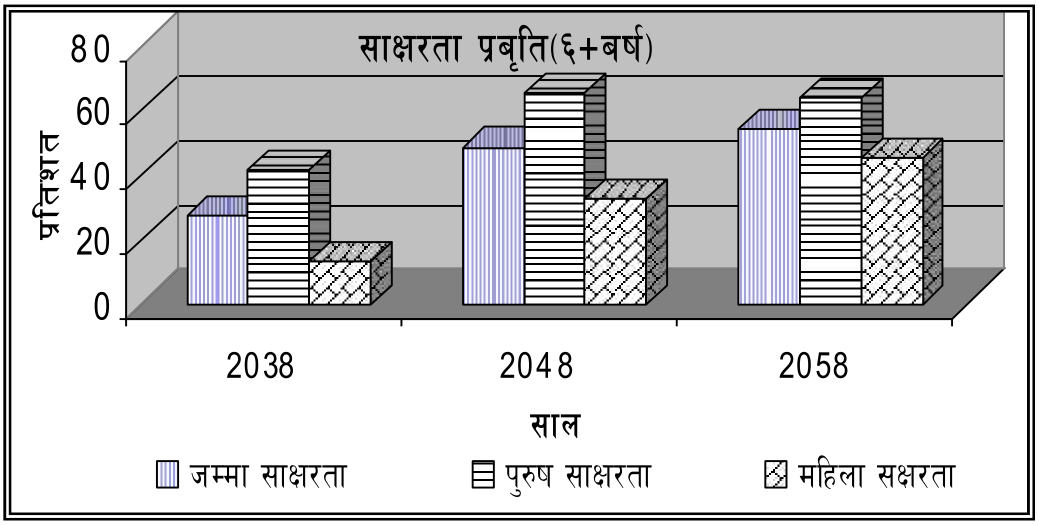

३.१२.३क्याम्पसका तहगत विद्यार्थी विवरण

तालिका नः २

	2061/62				2062/63			
	१०+२	प्र.प.तह	स्नातक	जम्मा	१०+२	प्र.प.तह	स्नातक	जम्मा
मानबिकी	21	27	89	137	52	7	72	131
ब्यबस्थापन	54	53	0	107	59	37	24	120
शिक्षा	359	57	219	635	376	63	212	651
विज्ञान	434	137	308	879	487	107	308	902

क्याम्पसमा संचालित १०+२ को विद्यार्थीहरूको विवरण मात्र समावेस गरिएकोछ ।

३.१२.४ क्याम्पसका तह पास गर्ने विद्यार्थी विवरण

तालिका नः ३

	2061/62				2062/63			
	१०+२	प्र.प.तह	स्नातक	जम्मा	१०+२	प्र.प.तह	स्नातक	जम्मा
मानबिकी	5	46	18	69	5	33	14	52
ब्यबस्थापन	8	26	0	34	13	14	0	27

शिक्षा	69	9	20	98	120	7	23	150
विज्ञान	82	81	38	201	138	54	37	229

क्याम्पसमा सञ्चालित १०+२ को विद्यार्थीहरूको विवरण मात्र समावेस गरिएकोछ । विद्यालयमा सञ्चालित १०+२ को विवरण प्राप्त हुन सकेन ।

३.१२.५ आधारभूत स्वास्थ्यसम्बन्धी विवरण

तालिका नः ४

विवरण		एकाइ	dfg*	s}lkmot
अस्पताल	एलियोपेथिक	सङ्ख्या	1	
	होमियोपेथिक	सङ्ख्या	0	
	यूनानी	सङ्ख्या	0	
	आयुर्बेद	सङ्ख्या	0	
नर्सिङ होम		सङ्ख्या	0	
मेडिकल कलेज		सङ्ख्या	0	
शैया (सबैको जम्मा)		सङ्ख्या	20	
क्लिनिक		सङ्ख्या	1	
स्वास्थ्य केन्द्र	जिल्ला आयुर्वेद	सङ्ख्या	1	
	प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द	सङ्ख्या	2	
	स्वास्थ्य चौकी	सङ्ख्या	11	
उप-स्वास्थ्य चौकी		सङ्ख्या	25	
आयुर्वेद औषधालय		सङ्ख्या	3	
गाँउघर क्लिनिक		सङ्ख्या	169	
डाक्टर (१ आर्युवेदसमेत)		सङ्ख्या	6 -b/aGbL_	sfo{/t - 3
हे.अ. (४ आर्युवेदसमेत)		सङ्ख्या	20 -b/aGbL_	sfo{/t - 16
नर्स		सङ्ख्या	6 -b/aGbL_	sfo{/t - 4
अहेव (५ आर्युवेदसमेत)		सङ्ख्या	47 -b/aGbL_	sfo{/t - 44
अ.न.मी.		सङ्ख्या	17 -b/aGbL_	sfo{/t - 14

विवरण	एकाइ	dfg*	s}lkmot
ग्रा.स्व.का.	सङ्ख्या	34 -b/aGbL_	sfo{/t - 22
मासिका	सङ्ख्या	24 -b/aGbL_	sfo{/t - 22
सुपरभाईजर	सङ्ख्या	4 -b/aGbL_	sfo{/t - 4
महिला स्वयंसेविका	सङ्ख्या	324	
तालिमप्राप्त सुडेनी	सङ्ख्या	154	
प्रति डाक्टर लाभान्वित जनसङ्ख्या	सङ्ख्या	35000	
हेपाटाइटिस बी बाट संकमित, पुरुष	सङ्ख्या	0	
हेपाटाइटिस बी बाट संकमित, महिला	सङ्ख्या	0	
परिवार नियोजन प्रयोगकर्तादर	प्रतिशत	26.5	
ओ.पि.डि.मा आउने विरामी	प्रतिशत	6	
आकस्मिक विरामी	प्रतिशत	13	
औषत अस्पताल बसाई	दिन	3	
शैया प्रयोग दर	प्रतिशत	65	
विरामी बाहिर पठाउने दर	प्रतिशत	78	
सल्यक्रिया गरिएको विरामी	सङ्ख्या	0	
अस्पतालको मृत्युदर	प्रतिशत	16	

स्रोत ८ जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय, सङ्खुवासभा

३.१३ यातायात सञ्चार र राजनीतिक विभाजन

सङ्खुवासभा जिल्लामा यातायातको सुविधा भर्खर मात्रै पुगेको छ । भन्नुको अर्थ धरान - धनकुटा अन्तर्गतको कोशी राजमार्ग जोडिएको छ । यातायातको अर्को माध्यम तुम्लिङ्टारबाट विराटनगर र काठमाडौंको हवाइ मार्ग सञ्चालित रहेको छ । तलको निम्न तालिका द्वारा स्पष्ट हुन सकिन्छ ।

तालिका नः ५

क.स.	निर्वाचन क्षेत्र	इलाका नम्वर	गाविसको नाम	क्षेत्रफल	स.मु.सम्मको दूरी (कोष)	सडकको प्रकार	पहुँचको माध्यम
१.	१	१	किमाथाङ्का	13.62	50	घोडेटो	पैदल
२.			हटिया	221.44	30	घोडेटो	पैदल
३.			चेपुवा	434.94	40	घोडेटो	पैदल
४.			पावाखोला	279.47	25	घोडेटो	पैदल
५.		२	याफु	155.62	18	घोडेटो	पैदल
६.			मकालु	743.58	18	घोडेटो	पैदल
७.			पाथिभरा	80.42	18	घोडेटो	पैदल
८.			नुम	134.31	12	घोडेटो	पैदल
९.		३	वाला	93.63	17	घोडेटो	पैदल
१०.			सिसुवा	24.97	16	घोडेटो	पैदल
११.			ताम्कु	154.73	16	घोडेटो	पैदल
१२.			माङ्तेवा	92.31	16	घोडेटो	पैदल
१३		४	दिदिङ	51.13	7	घोडेटो	पैदल
१४.			सित्तलपाटी	31.73	5	घोडेटो	पैदल
१५.			मत्स्यपोखरी	37.54	6	घोडेटो	पैदल
१६.		५	सभापोखरी	97.11	8.5	घोडेटो	पैदल
१७.			बाऱ्हबिसे	86.95	8	घोडेटो	पैदल
१८.			धुपु	32=65	5	घोडेटो	पैदल
१९.		६	खाँदबारी	89.25	0	घोडेटो	पैदल
२०.	२	७	वाना	48.58	6	घोडेटो	पैदल
२१.			स्याबुन	53.55	7	घोडेटो	पैदल
२२.			जलजला	51.84	8	घोडेटो	पैदल
२३.		८	सिद्धकाली	27.95	10	घोडेटो	पैदल
२४.			सिद्धपोखरी	43.16	10	घोडेटो	पैदल
२५.			नुनढाकी	51.44	14	घोडेटो	पैदल

क.स.	निर्वाचन क्षेत्र	इलाका नम्वर	गाविसको नाम	क्षेत्रफल	स.मु.सम्मको दूरी (कोष)	सडकको प्रकार	पहुँचको माध्यम
२६.			चैनपुर	22.41	9	घोडेटो	पैदल
२७.		९	मादिराम्बेनी	24.51	12	घोडेटो	पैदल
२८.			मावादिन	37.72	13	घोडेटो	पैदल
२९.			खराङ	49.13	7	घोडेटो	पैदल
३०.		१०	बानेश्वर	21.9	8	घोडेटो	पैदल
३१.			आँखिभुईं	50.81	15	घोडेटो	पैदल
३२.			माम्लिङ	20.18	13	घोडेटो	पैदल
३३.		११	मादिमुलखर्क	47.44	13	घोडेटो	पैदल
३४.			तामाफोक	62.15	18	घोडेटो	पैदल

सङ्खुवासभा जिल्लाको जम्मा जनसङ्ख्या

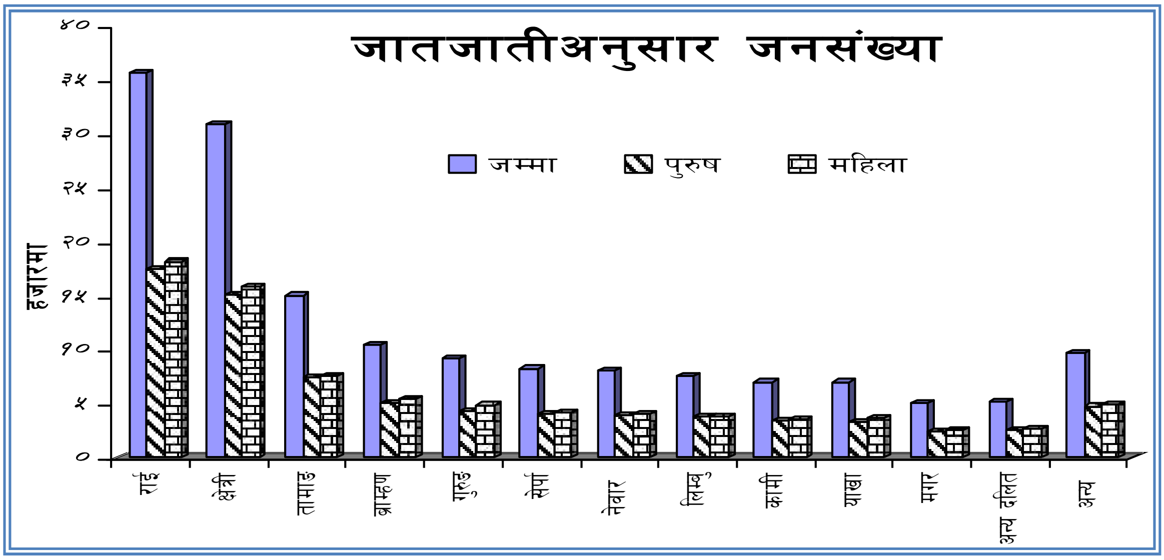

जिल्लाको वस्तुगत विवरण, (जिल्ला विकास कार्यालय सङ्खुवासभा) आ.व. २०६३/०६४ जेष्ठ ।

३.१४ वन्य जन्तु र पशुपंक्षीहरू

सङ्खुवासभा जिल्लामा एउटा मकालु वरुण नामको राष्ट्रिय निकुञ्ज रहेको छ । २०४९ सालमा स्थापित १५०० वर्ग कि. मि. क्षेत्रफल ओगटेको यो निकुञ्ज सोलुखुम्बु र सङ्खुवासभा जिल्लामा पर्दछ । यस जिल्लामा उत्तर प्रदेशदेखि हिमाली प्रदेशसम्म पाइने पशुपंक्षीहरू पाइन्छन् ।

-जङ्गली जनावरहरू - बाघ, भालु, स्याल, चितुवा, कस्तुरी, मृग, थार, दुम्सी, घोरल, वनबिरालो, वनकुकुर, झारल आदि पाइन्छन् ।

-लोपोन्मुख दुर्लभ जनावरहरू - हिमाली रातो भालु, ब्वाँसो, जङ्गली कुकुर, ध्वाँसे, चितुवा, हिउँ चितुवा, लिङ्गस, चरी बाघ, सुनौला विरालो, रातो पाण्डा आदि पाइन्छन् ।

-घर पालुवा जनावरहरू - गाई, बाखा, बिरालो, घोडा, कुकुर, भैंसी, च्याङ्ग्रा, चौरी गरी (५०) जति स्तनधारी जनावर आदि पाइन्छन् ।

-पंक्षीहरू - मुनाल, डाँफे, चिलिमे, कोङ्यो, कालो स्टर्क, सेतो स्टर्क, सारस, गरुढ, बाज गरी ४४० जातका पंक्षीहरू पाइन्छ । त्यसैगरी १५० जातका पुतलीहरू पनि पाइन्छन् । तुम्लिङ्टार उपत्यकामा मात्रै १५० जातको पुतली पाइन्छन् । (जिल्ला विकास कार्यालय, सङ्खुवासभा)

३.१५ सङ्खुवासभा जिल्लाका प्रमुख पर्यटकीय क्षेत्र

सङ्खुवासभा हिमाली र पहाडी भू-भागले सु-सज्जित जिल्ला हो । यस जिल्लामा विश्वको सबै भन्दा होचो उपत्यकादेखि लिएर विश्वको पाँचौं उच्च हिम श्रृङ्खला रहेको छ । यहाँ मकालु हिमाल ८४६३ मि. उचाइ रहेको छ भने मकालु वरुण राष्ट्रिय निकुञ्ज (१५०० व.की.) पनि रहेको छ । यसका साथै ४५७ मि. गहिराइमा अवस्थित अरुण उपत्यकामा मनकामना मन्दिर पनि अवस्थित छ । तुम्लिङ्टार विमान स्थलबाट मकालु हिमालको सुन्दर दृश्या वलोकन गर्न सकिन्छ । अरुण तेस्रो जलविद्युत आयोजना राष्ट्रकै उच्च विद्युत उत्पादन क्षमता भएको आयोजना सुरु हुनुका साथै अन्य साना जलविद्युतहरू पनि सञ्चालनमा रहेका छन् । त्यसै गरी अन्य पर्यटकीय एवम् व्यापारिक क्षेत्रहरूमा चैनपुरमा (करुवा, तामा र पित्तलको सामग्री) पाइन्छ । छ्याङ्कुटी हिमालय पर्वतको सुन्दर दृश्य, अरुण उपत्यकाको साथ अरुण नदीको सुन्दर मनमोहक दृश्यावलोकन गर्न सकिन्छ । यसैगरी मादी उखु खेतीको लागि प्रख्यात रहेको छ । सभापोखरी (४२०० मि.), पाँचपोखरी (५००० मि.) धार्मिक सांस्कृतिक केन्द्रको रूपमा रहेका छन् भने चन्दनपुर पुरानो संस्कृत शिक्षा केन्द्र, बाह्रविसे व्यापारिक केन्द्रका साथै सभाखोलाको माछाले प्रख्यात छन् । हेदाङ्ना

व्यापारिक केन्द्रका साथै हिमालय पर्वत र अरुण नदीको मनोरम दृश्यावलोकन गर्न सकिन्छ । यसका साथै मिल्के जलजले गुराँस संरक्षण क्षेत्र, हिल स्टेसन, २८ प्रजातिको गुराँस पाइन्छ । सिद्धकाली पौराणिक धार्मिक, ऐतिहासिक स्थलका रूपमा रहेका छन् । (जिल्ला विकास कार्यालय सङ्खुवासभा)

३.१६ सङ्खुवासभा जिल्लाको लोकसाहित्यको अवस्था

सङखुवासभा जिल्ला नेपालको पूर्वी पहाडी जिल्ला हो । यस जिल्लामा विभिन्न जातजाति र भाषाभाषिहरूको बसोबास रहेको छ । यहाँ विभिन्न किसिमका सँस्कृति चालचलन र रीतिरिवाज अनुसार आफ्नो कला कौशल पस्कने र जनमानसमा मनोरञ्जन प्रदान गर्ने चलन रहेको पाइन्छ । विभिन्न जातजातिले आफ्नो धर्म सँस्कृति अनुसार विभिन्न किसिमका लोकगीत र लोकभाकाहरू गाउने गर्दछन् । यहाँका लोकवासीहरूमा दिउँसो भरिको थकान मेटाउन बेलुकी पख अगेना र आँगनको डिलमा बसेर अनेक किसिमका रोमाञ्चक पूर्ण कथाहरू भन्ने र सुन्ने चलन रहेको छ । त्यस्तै यस जिल्लामा प्रचलनमा रहेका केही लोककथाहरू प्रकाशित भएका छन् भने अन्य विधामा लोकगाथा, उखान, टुक्का, भजन, गीतिनाटक, दाइँगीत, असारे गीत, आशीर्वाद गीत आदि मौखिक रूपमा एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा हस्तान्तरण हुँदै अघि बढेको पाइन्छ ।

३.१७ सङ्खुवासभा जिल्लाको लिखित साहित्यको अवस्था

सङ्खुवासभा जिल्ला लिखित साहित्यका लागि पनि उर्वर रहेको छ । जैमान सिंह राई,भाषाविद् बल्लभमणि दहाल, चूडामणि रेग्मी, शोभराज अभय, मातृका प्रसाद तिम्सिना, ताराबहादुर बुढाथोकी प्रभृति साहित्यकारहरूले नेपाली साहित्यका विभिन्न विधामा कलाम चलाएका छन् । त्यहाँका साहित्य अनुरागीहरु साहित्यको विकासका लागि संस्थागत रुपमा पनि लागेका छन् । लिखित साहित्यको प्रवर्द्धनका लागि त्यहाँ ‘मकालु साहित्य समाज’ सक्रिय छ । २०४९ सालमा स्थापना भएको यस संस्थाले २०५३ सालमा पोखरी बजार खाँदबारीमा भानुभक्त आचार्यको र हिमालय क्याम्पस आगाडि चोक बजारमा २०५६ सालमा महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको शालिक स्थापना गर्नुका साथै तत्पश्चात प्रत्येक वर्ष भानु जयन्ती र देवकोटा जयन्ती भव्यताका साथ मनाउँदै आएको छ । त्यस्तै कुसुम बार्षिक अंक साहित्यिक पत्रिका पनि चार अंक सम्म प्रकाशित गरि सकेको छ । २०५९ सालमा राष्ट्र कवि माधव घिमिरेलाई अभिनन्दन (विराटनगरमा) २०६४ मा राष्ट्रिय संस्थानमा कोशी अञ्चलको प्रतिनिधित्व गर्दै मारुनी नाचको प्रस्तुति, २०६८ सालमा कोशी काव्य यात्रा खाँदबारीको व्यापक तयारी, स्वागत र कवि गोष्ठी, २०६८ मा अरुण उपत्यका कवि गोष्ठी तथा गायन प्रतियोगिताको आयोजना गर्नुका साथै स्थापना कालदेखि नै विभिन्न साहित्यिक कार्यक्रममा सङ्खुवासभा जिल्लाको संस्थागत प्रतिनिधित्व गर्दै आएको छ । यसै संस्थाले एक पुस्तकालयको पनि स्थापना गरेको थियो तर चोरीबाट विनाश भइ सो पुस्तकालय अहिले अवशेषको रुपमा मात्र बाँकी छ । त्यस्तै दीप गगन (हुरीमा दीप २०६५), साधना कुलुङ्ग (अनाथ २०६५), ज्ञान उदास (हस्ताक्षर २०४९, कुन वेश ? २०१९ आदि),

भरतमान शाक्य (राजनीतिक इतिहास २०५६), विवि याख्खा (अतीतलाई सम्झेर २०६४) गोमा ढुङ्गाना (बबुआमा छोराछोरीका कविता २०६३) आदि साहित्यकारहरुले व्यक्तिगत रूपमा साहित्यका विभिन्न विधाका पुस्तकहरु प्रकाशन गर्दै आइरहेका छन् । अन्य साहित्यकारहरूले कलम चलाइरहेका छन् ।

यसका साथै बिभिन्न पत्रपत्रिकाहरूले पनि साहित्यिक योगदान पु-याएको छ । पुकार २०१२ मा प्रकाशन भएको थियो । भने त्यस पछि नौलो पाइलो २०१२ मा साप्ताहिक रूपमा प्रकाशित भएको थियो । साथै मकालु सन्देश २०५९,मकालु आवज २०५५,दोभान भित्ते पत्रिका २०६१ आदि रहेका छन् ।

३.१८ निष्कर्ष

सङ्खुवासभा जिल्ला नेपालको पूर्वी पहाडी जिल्ला हो । यस जिल्लामा रहेका विविध चीज वस्तुहरूले जिल्लाको पहिचान उच्च राखेका छन् । अरुण तेस्रो जलविद्युत आयोजना राष्ट्रकै उच्च विद्युत उत्पादन क्षमता भएको आयोजना सुरु हुनुका साथै अन्य साना जलविद्युतहरू पनि सञ्चालनमा रहेका छन् । अलैंची र रुद्राक्ष मालाले जिल्लाको समृद्धिमा मुख्य भूमिका खेलेको छ । तुम्लिङ्टार, मनकामना मन्दिर, सिद्धकाली मन्दिर, किमाथाङ्कामा रहेको पोपटी भञ्ज्याङ, वरुण राष्ट्रिय निकुञ्ज रहेका छन् । यस जिल्लामा प्रमुख बजारहरूमा खाँदवारी, चैनपुर, मानेभञ्ज्याङ्, खराङ्, तुम्लिङ्टार, शनिश्चरे, आँखिभुई, चन्दनपुर, ओखरबोटे, सिद्धपोखरी, गुफापोखरी, नुम बाँद्घविसे, वाना, चिलिला आदि रहेका छन् । यसरी विभिन्न दृष्टिबाट हेर्दा यो नेपालको आफ्नै पहिचान बोकेको जिल्लाका रूपमा प्रसिद्ध रहेको छ ।

चौथो परिच्छेद

सङ्खुवासभा जिल्लामा प्रचलित नेपाली लोककथाको विश्लेषण

४.१ विषय प्रवेश

सङ्खुवासभा नेपालको पूर्वी पहाडी जिल्ला हो । यो जिल्ला कोशी अञ्चलका ६ वटा जिल्लाहरूमध्येको एक हो । सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक, प्राकृतिक, आदि विभिन्न दृष्टिले प्रसिद्ध रहेको यो जिल्ला लोक साहित्यका दृष्टिले निकै उर्वर रहेको देखिन्छ । यस जिल्लामा लोक साहित्यका विभिन्न विधाहरू लोक गीत, लोक कविता, लोक गाथा, लोक नाटक आदि जस्तै लोक कथाको समुन्नत परम्परा रहेको पाइन्छ । यस क्षेत्रमा बसोबास गर्ने विभिन्न जातजाति तथा तिनका मातृभाषामा रचिएको लोक सामग्रीहरू प्रशस्त भेटिन्छन् । यस जिल्लामा प्रचलित लोक कथाहरू पनि प्रशस्त मात्रामा भेटिएका छन् । त्यस्ता लोककथाहरू मध्येका प्रचलित कथाहरूमा, बेलफेरनको कथा, चेलीको चिहान, लाटामोराको कथा, भाग्यले दिने कर्मले ठेल्ने र तरवार बेचुवा र घिउ बेचुवाको कथा रहेका छन् । पाँच वटा लोककथाको (सङ्कलन गरी लोक कथाका आख्यान तत्वका आधारमा तिनको विश्लेषण यस परिच्छेदमा गरिएको छ ।

४.२.१ 'बेलफेरन ' कथाको विश्लेषण

प्रस्तुत बेलफेरन कथा सङ्खुवासभा जिल्ला सिभुवा गा.वि.स वाड नं.८ वस्ने गीता राईले मिति २०६८/१२/०३ गते साँझ मलाई सुनाउनु भएको हो । कथा बाचन अनुरूप टिप्ने काम गरिएको छ । गीता राई प्राथमिक शिक्षिका भएकोले कथामा आधुकिताको स्थिति रहेको छ । बेलफेरनको कथा एउटा अभिभावक विहिन युवक आँट साहसले गर्दा राजा बन्न पुगेको छ ।

४.२.१.१ परिचय

'बेलफेरन' नेपालको पूर्वी पहाडी जिल्ला सङ्खुवासभामा प्रचलित लोककथाहरू मध्येको एक हो. । यो कथा खास गरी त्यस क्षेत्रका किराँत जातिमा प्रचलित रहेको छ । यस कथामा एउटा दुःखी एवम् अविभावक विहीन युवकले आफ्नो अथक प्रयास पछि राजा भएको कुराको रोचक वर्णन गरिएको छ ।

४.२.१.२ कथानक

बेलफेरन एउटा युवकको साहसको वर्णन गरिएको कथा हो । यस कथामा एकजना बेलफेरन नामको युवक हुन्छ । उसका बुबाआमा मरिसकेका हुन्छन् । त्यसैले ऊ एक्लै बाँचिरहेको हुन्छ । यतिकैमा बैरागिएर ऊ आफू बसिरहेको ठाउँबाट अरुण नदी तरेर पारिपट्टिको एउटा राज्यमा पुग्छ । ऊ पुगेको त्यस राज्यमा दिनहुँ राजाको हत्या हुने र राजा फेरिरहनु पर्ने स्थिति रहेको हुन्छ । प्रत्येक दिन राक्षसले त्यस राज्यका राजाको हत्या गर्ने गरेको हुन्छ । त्यस राक्षसको तिनवटा टाउका हुन्छन् । ती मध्ये एउटा टाउको मान्छेको, एउटा बाघको र अर्को टाउको सर्पको रहेको हुन्छ । त्यस राज्यमा घट्ने गरेको त्यस डरलाग्दो घटना त्यस बेलफेरनले पनि थाहा पाउँछ । त्यसपछि उसका मनमा राक्षसलाई मारेर त्यस राज्यका नागरिकलाई मुक्ति दिलाउने भावना पैदा हुन्छ । त्यसका लागि उसले त्यस राज्यका नागरिकहरू समक्ष घोडा र तरवार माग गर्छ । उसको माग अनुसार त्यहाँका नागरिकहरूले बेलफेरनलाई एउटा घोडा र तरवार दिन्छन् । त्यसपछि बेलफेरन राक्षस बसेको ओडारतिर जान्छ । राक्षस आधा शरीर भित्र र आधा शरीर बाहिर गरेर बसेको हुन्छ । राक्षसका तिन टाउका मध्ये बेलफेरनले पहिले मान्छेको त्यसपछि बाघको अन्त्यमा सर्पको टाउको काट्छ । बेलफेरन त्यस राक्षससँग रहेको मान्छेको टाउको काट्दा ठूलो आगोको ज्वाला निस्कन्छ । तर त्यस ज्वालाले बेलफेरनलाई केही पनि हुँदैन । उसको साहसीपनबाट त्यस हत्यारा राक्षसको मृत्यु हुन्छ । त्यस राज्यका नागरिकहरूले उसको साहस, आँट र चातुर्यलाई सम्मान गर्दै राजा स्वीकार गर्छन् ।

४.२.१.३ पात्र

यस कथामा लोककथा अनुरुपका पात्रहरू प्रयोग गरिएको छ । मानवीय पात्रहरूमा बेलफेरन, उसका बुबाआमा, दिनहुँ मृत्यु बरण गर्ने राजाहरू, राज्यका नागरिकहरू छन् । बेलफेरन यस कथाको मुख्य पात्र हो । उसका बुबाआमा, दिनहुँ मृत्यु बरण गर्ने राजाहरू, राज्यका नागरिकहरू आदि यस कथाका गौण पात्र हुन् । मानवेतर पात्रहरूमा घोडा, राक्षस, बाघ, सर्प, आदि रहेका छन् । राक्षस यस कथाको अर्धदैविकशक्ति युक्त पात्र हो ।

(क) **बेलफेरन**

बेलफेरन यस कथाको मुख्य पात्र हो । उसैको केन्द्रीयतामा सम्पूर्ण घटनाहरू अगाडि बढेको छ । बेलफेरनका बुबाआमाको मृत्यु भएको छ । त्यसैले अभिभावक विहीन

भएर दुःख, पिर, ब्यथाले आक्रान्त भएको छ । तथापि आफू निराश भएको छैन । आत्माविश्वास, साहस, चातुर्यपनले बेलफेरन अगाडि बढ्छ । राज्यका नागरिकहरूसँग घोडा र तरवार मागेर राक्षसको हत्या गरी राजा बन्छ । बेलफेरन एउटा साहसी र निडर व्यक्तित्वको रूपमा उपस्थित भएको छ । ऊ सहयोगी पात्र पनि हो । राक्षसले एउटा राज्यका राजाहरू लाई मारेर त्यहाँको जनतालाई चोट पुऱ्याउने गरेको थाहा पाएपछि तिनीहरू लाई दुःखबाट मुक्त गर्नको लागि सहयोग पुऱ्याएकोले ऊ सत् पात्र हो । अरुको भलो चिताउने, राक्षस मारी सबैको कल्याण गर्ने काम गरेकोले ऊ सत् एवम् अनुकुल पात्र हो । यस कथाको सुरुदेखि अन्त्य सम्म एउटै विचारमा अडिक रहेकोले ऊ स्थिर पात्र हो । ऊ यस कथामा प्रत्यक्ष उपस्थित भई महत्वपूर्ण कार्य गर्ने नायकका रूपमा देखिएकोले यस कथाको मञ्चीय पात्र हो । उसैको केन्द्रीयतामा यस कथाको रचना भएकोले ऊ यस कथाको बद्ध पात्र हो ।

(ख) राक्षस

राक्षस यस कथाको खल नायक पात्रको रूपमा आएको छ । एक जनाको तिनवटा टाउको हुनु असम्भव देखिन्छ । राक्षस अर्धदैविकशक्ति युक्त, प्रतिकुल पात्र हो । राक्षसको उपस्थितिले कथामा कौतूहलता थपेको छ । द्वन्द्वको स्थिति पनि सिर्जना गरेको छ । त्यसैले राक्षसलाई यस कथामा समाज बिरोधी पात्रको रूपमा लिन सकिन्छ ।

अन्य पात्रहरूको खासै उल्लेख्य भूमिका रहेको छैन । प्रासङ्गिक उपस्थिति मात्र रहेकोले कथावस्तुलाई गतिशिलता दिने काम गरेका छन् ।

४.२.१.४ परिवेश

बेलफेरन कथामा परिवेशको चित्रण पनि कुशल ढङ्गमा गरिएको छ । यो नेपालको सङ्खुवासभा जिल्लामा प्रचलित कथा भए पनि यसले त्यहाँको समाजको मात्र नभइ एउटा अलौकिक समाजको चित्रण गरेको छ । तिन टाउके राक्षसले दिनहुँ राजालाई मार्ने, ओडारमा बस्ने परिवेशको चित्रण गरिएको छ । अरुण नदीको प्रसङ्गले पूर्वको उत्तरी भु–भागको ज्ञान गराएको छ । अरुण नदीमा डुङ्गा तरेर जानुले स्थान विशेषको परिचय देखिएको छ । राक्षसको तिनवटा टाउका हुनु, ओडारमा बस्नु परिवेश विधानका दृष्टिले यो कथालाई सफल कथाको रूपमा लिन सकिन्छ ।

४.२.१.५ उद्देश्य

यस कथामा एक जना साहसी युवकको साहसको वर्णन गरी त्यसकै सन्दर्भमा कथाको मूल उद्देश्य केन्द्रित रहेको छ । यस कथाको मूल उद्देश्य भनेको निडर तथा आत्म विश्वासी भएर हिँड्दा अवश्य पनि गन्तव्यमा पुग्न सकिन्छ भन्ने रहेको छ । यसका साथै असल, पराक्रमी र चातुर्यताले सफलता प्राप्त गर्न सकिन्छ भन्ने सन्देश दिनु पनि यस कथाको उद्देश्य रहेको छ । यी सबै उद्देश्य प्राप्तिमा कथा सफल रहेकाले उद्देश्य मूलक बन्न पुगेको छ ।

४.२.१.६ भाषाशैली

कथामा सरल, सरस, सहज, प्रवाहपूर्ण भाषाको प्रस्तुति रहेको छ । वर्णनात्मक शैली एवं कथ्य भाषाको प्रयोग गरिएकोले कथा रोचक स्मरणीय बन्न पुगेको छ ।

४.२.२.७. निष्कर्ष

'बेलफेरन' एउटा वीरता र साहसको वर्णन गरिएको कथा हो । आमाबुबा नभएको एक युवकको केन्द्रीयतामा यस कथाको कथा वस्तु संरचित भएको छ । यो एउटा अलौकिक परिवेशमा आधारित कथा हो । सामान्यतः कथाको घटना श्रृङ्खला पात्र, परिवेश, लोककथा अनुरुपको रहेको छ । यस कथाको केन्द्रीय पात्रले समाजमा साहसी, उत्साही एवं चातुर्यताको शिक्षा प्रदान गरेको छ । कथाले सामाजिक सन्देश दिनुका साथै संघर्षरत रहनु पर्दछ भन्ने शिक्षा प्रदान गरेको छ । भाषाशैली सरल, सरस एवम् वर्णनात्मक शैलीमा आधारित रहेको छ ।

४.२.२ चेलीको चिहान कथाको विश्लेषण

चेलीको चिहान कथा खाँदबारी नगरपालिका वाडन. १२ बस्ने मातृका तिम्सिनाले मिति २०६८/१२/०८ मा मलाई बाचन गरेर सुनाउनु भएको हो । यद्यपि यो कथा तिम्सिनाको अरूण उपत्याकाको लोककथा भाक २ मा प्रकाशित भईसकेको छ । यो एउटा जातिगत लौकिक विषयवस्तुमा आधारित कथा हो ।

४.२.२.१ परिचय

प्रस्तुत 'चेलीको चिहान' कथा नेपाली समाजको तामाङ् जातिमा प्रचलित कथा हो । तामाङ जातिमा प्रचलित धार्मिक, सांस्कृतिक, वैवाहिक परम्परालाई आधार बनाएर कथा

संरचिते छ । एउटा चेलीले विवाह पश्चात भोग्नुपरेका दुःख पिर व्यथालाई केन्द्रमा राखेर यस कथाको निर्माण भएको छ ।

४.२.२.२ कथानक

'चेलीको चिहान' कथामा एक जना कुटुम्ब (तामाङ् जातिको विवाह गर्न योग्य केटो) को विवाह गर्ने प्रसङ्गबाट कथा अगाडि बढेको छ । यस कथामा कुटुम्बसँग चेलीको विवाह भएको छ । कुटुम्ब भन्दा चेलीको उमेर बढी भएको छ र पनि उनीहरू बिच विवाह भएको छ । उनीहरू बिचको उमेर नमिलेकै कारण व्यवहारिक खट्पटी भएको छ । यसै सिलसिलामा कुटुम्बले आफू समानको साली विवाह गर्न पुग्छ । चेली एक दिन श्रीमान र बहिनीको अपहेलना सहन नसकी माइत जान्छे । चेलीको माइत जाने क्रममा बाटैमा मृत्यु हुन्छ । माइत गएकी चेली माइत पनि नपुग्नु र घरमा पनि नभएको खबर माइतीहरूले थाहा पाएपछि खोज्न थाल्छन् । जति खोजे पनि चेलीको पत्तो हुँदैन । यसै क्रममा गाउँलेहरू र माइतिहरू चौतारामा थकाइ मारेर बसिरहेका हुन्छन् । त्यसैबेला कागले चेलीको हड्डी रुखबाट भूँइमा झार्छ । त्यो हड्ठी उनीहरूले देख्छन् र बोम्बो (धामी/पूजारी) ले त्यो हड्डी चेलीकै हो भनी प्रमाणित गर्दछ । बोम्बोले तामाङ जातिमा कोही पनि बिरामी नभएको र चेलीको मृत्यु भएपछि बिरामी पर्न थालेको भन्छ । बोम्बोले चेलीको मृत्यु भएपछि स्याहा, सिन्डी (भूतप्रेत) को रुप लिएको भन्छ तत् पश्चात चेलीको दाहसंस्कार गर्ने काम गर्छन् । त्यस पछि तामाङ जातिमा चेली माइतीको मृत्यु भएपछि चेलीको आवश्यक पर्न थालेको र त्यही समयबाट तामाङ जातिमा चेली माइती बिचको सम्बन्ध एक अर्कामा अत्यावश्यक देखिदै आएको छ भन्ने कथन प्रचलित रहेको पाइन्छ ।

यस कथाको घटना क्रमलाई हेर्दा रैखिक ढाँचामा श्रृङ्खलित रूपमा अगाडि बडेको छ । चेलीको विवाह कुटुम्बसँग हुनु, उनीहरू बिच उमेर नमिल्नु यस कथाको आदि भाग हो । यसका साथै उसले साली विवाह गरेको छ । उनीहरूले जेठीलाई हेला, होचो गरेका छन् । सौता र श्रीमान्को अपहेलना सहन नसकी माइत हिडेकी चेलीको बाटैमा मृत्यु हुनु, कागले हाड लिएर आउनु, यस कथाको मध्यावस्था रहेको छ । चेलीले भूतप्रेतको रुप लिनु केटाकेटी बिरामी हुनु, बोम्बोले मन्साए (हटाउनु) पछि ठिक हुनु, माइतीलाई चेलीको आवश्यकता रहनु यस कथाको अन्त्य भाग हो । त्यसैले यो दुःखान्तक एवम् संस्कृतिमूलक घटनाक्रम भएको कथा हो ।

४.२.२.३ पात्र

प्रस्तुत कथामा विभिन्न पात्रहरूको उपस्थिति देख्न सकिन्छ । मानवीय पात्रहरू कुटुम्ब, चेली, चेलीकी बहिनी (सौता), बोम्बो, घरगाउँले र माइतीहरू हुन् भने मानवेतर पात्रका रूपमा काग (पंक्षी) आएको छ । यसका साथै कथामा आएको भूतपिचास आदिलाई अलौकिक शक्तियुक्त पात्रका रूपमा लिएको छ । चेलीको चिहानमा पात्रगत प्रयुक्ति थोरै भएपनि कथा पूर्ण रहेको छ । कथामा कुटुम्ब र चेली प्रमुख पात्र हुन् भने अन्य सहायक एवं गौण पात्र हुन् । कथामा यिनै पात्रहरूको सङक्षिप्त चिनारी दिएको छ ।

(क) कुटुम्ब

कुटुम्ब यस कथाको मुख्य पुरुष पात्र हो । कथामा आदि देखि अन्त्य सम्म उसको उपस्थिति रहेको छ । उसले आफू भन्दा जेठीसँग विवाह गरेको छ । चेली र कुटुम्वका बिचमा उमेर नमिलेको कारण उनीहरू बिचमा मनमुटाव भएको छ । कुटुम्बले आफू समानको साली देखेपछि विवाह गर्न पुग्छ । कथामा कुटुम्ब प्रमुख पात्रको रूपमा उपस्थिति भए पनि व्यवहारिक रूपमा परिपक्वता छैन । कुटुम्ब यस कथाको प्रतिकूल पात्र हो । कथाको आरम्भमा ऊ सत् पात्रका रूपमा उपस्थित भएपनि मध्य भागतिर असत् पात्रको रूपमा उसको चरित्रको विकास भएको छ । ऊ यस कथामा आदि देखि अन्त्यसम्म भएकोले बद्ध पात्रका रूपमा देखिन्छ । कुटुम्ब कथाको आरम्भमा विवाह गर्न लाग्दा चेलीको उमेरको कुनै मतलब नराख्ने तर विवाहपछि विचार र उमेर नमिलेको भन्दै कान्छी श्रीमती विवाह गर्ने असत् गतिशील पात्र हो । उसको वैयक्तिक क्रियाकलापले समाजमा नकरात्मक सन्देश प्रवाह गरेको छ । त्यसकारण यस कथामा नायकको धेरै उल्लेख नभए पनि प्रतिकूल पात्र हो ।

(ख) चेली

चेली यस कथाको सरल सोझो र इमान्दार पात्रको भूमिकामा उपस्थित भएकी छ । चेली यस कथामा आदि देखि मध्यावस्थासम्म रहेको भएपनि केन्द्रीय नारी पात्रका रूपमा आएकी छ । चेलीका विवाह आफू भन्दा कम उमेरको केटासँग भएको स्थितिबाट उसको दुःखका दिन सुरु भएको छ । आफू सँग उमेर नमिलेकै कारण श्रीमानले आफ्नै बहिनी सौता ल्याएको छ । दुईजना भएर हेला गरेकोले सहेर बस्न नसकी चेली माइत गएकी छ । । चेलीको माइत जाने क्रममा बाटैमा मृत्यु भएको छ । चेलीको मृत्यु पश्चात स्याहा सिण्डी (

भूतप्रेत/पिशाच) को रूपमा परिवर्तन भएको भन्ने अन्धविश्वासी प्रवृति देखिन्छ । कथाको मध्यावस्था सम्म चेली रहेको भएपनि विभिन्न दुःख, व्यथा, आइपरेको कारण चेलीको दुर्घटनामा मृत्यु भएको छ । त्यसपछि पनि चेली भूतप्रेतको रूपमा कथाको अन्त्यसम्म नै आएकोले चेली मुख्य पात्र हो ।

(ग) चेलीकी बहिनी (सौता)

चेलीकी बहिनी आफ्नो दिदीको सौता हुन जाने प्रतिकूल पात्र हो । आफ्नो खुशीको लागि आफ्नै दिदीलाई वेवास्ता गरी मृत्युवरण गर्नुपर्ने बाध्यता सम्म पुऱ्याएकी छ । त्यसकारण ऊ स्वार्थी प्रवृति भएकी पात्र हो । सम्पूर्ण कथामा चेलीकी बहिनीले द्वन्द्वको स्थिति सिर्जना गरेकी छ । चेलीकी बहिनी यस कथाको असत् एवम् प्रतिकूल पात्र हो । ऊ कथामा थोरै उपस्थित भए पनि सम्पूर्ण घटनाको कारक तत्त्वको रूपमा रहेकी छ ।

(घ) बोम्बो

बोम्बो चेलीको चिहान कथाको सक्रिय प्रमुख सहायक पात्र हो । उसले सम्पूर्ण नेपाली समाज लगायत तामाङ जातिको प्रतिनिधित्व गरेको छ । बोम्बोले तामाङ् जातिमा कसैका मृत्यु भएपछि दाहसंस्कार गर्ने काम गर्छ । उसले चेलीको मृत्यु भएपछि तामाङ बस्तीमा पिशाचले सताएको त्यसको निराकरण गर्ने काम गरेको छ । बोम्बोले कथामा उल्लेख्य भूमिका निर्वाह गरेको छ ।

(ङ) काग

'काग चेलीको' चिहान कथामा प्रासङ्गिक रूपमा आएपनि उल्लेख्य भूमिका निर्वाह गरेको छ । काग चेलीको मृत्यु भएको खबर लिएर आएको छ । कागले समाचार बाहकको भूमिका पूरा गरेको छ । मानवेतर पात्रको रूपमा आएको कागले यस कथालाई गतिशीलता दिने काम गरेको छ । त्यसकारण काग यस कथामा चारित्रिक दृष्टिकोणले पनि उल्लेख्य भूमिकामा आएको छ ।

४.२.२.४ परिवेश

परिवेश चित्रणका दृष्टिले पनि यस कथालाई नियाल्न सकिन्छ । यो लोककथा भएपनि नेपाली समाजको कतिपय पक्ष माथि राम्ररी प्रकाश पारेको छ । मूलतः अरुण नदीको प्रसङ्ले पूर्वमा प्रचलित कथा भनेर यकिन गर्न सकिन्छ । यस कथामा विवाह बन्धनको प्रसङ्ले मानव सभ्यताको स्थिति देख्न सकिन्छ । नेपाली परम्परा, धर्म, संस्कृति

अनुरूपको शब्दहरूले जातिगत पहिचान न्युन रूपमा देख्न सकिन्छ। कुटुम्ब र चेलीको पारिवारिक घटना प्रसङ्गले घर गाउँको चित्रण गरेको छ । चेली भीरबाट लडी मरेको प्रसङ्ले पहाडी परिवेशको स्वरूप झल्किएको छ । परिवेश विधानका दृष्टिले पनि यो सफल कथा हो ।

४.२.२.५ उद्देश्य

'चेलीको चिहान' कथाको मूल उद्देश्य भनेको सामाजिक सचेतना फैलाउनु रहेको छ । यस कथाले बहुविवाहलाई निरुत्साहित गर्दै नैतिक उपदेश दिने लगायत विवाह बन्धन जस्तो विषयलाई गम्भीरताका साथ मनन् गर्नु पर्दछ भन्ने सन्देश दिएको छ । सामाजिक रुढीवादी परम्पराले हामीलाई प्रत्यक्ष असर गर्दछ भने अवस्य परिवर्तन गर्नु पर्दछ । यस कथाले विवाह गर्दा सामाजिक मर्यादा भित्र रहेर अगाडि बढ्ने हो भने समस्यामा फस्नु पर्दैन भन्ने सन्देश दिएको छ ।

४.२.२.६ भाषाशैली

'चेलीको चिहान' कथामा प्रयुक्त भाषाशैली सामान्य श्रोता पाठकका लागि पनि बुझिने रहेको छ । कथा सरल, सरस एवम् कुतूहलपूर्ण प्रस्तुतिले अत्यन्तै रोचक र संस्कारपूर्ण रहेको छ । यो कथा वर्णनात्मकशैली निकट रहेकोले रोमाञ्चकारी बन्न पुगेको छ । जातिगत कथा भएकोले केही मात्रामा शब्दगत तथा अर्थगत जटिलता आएपनि सन्दर्भगत प्रयुक्तिले अर्थ स्पस्ट हुन्छ ।

४.२.२.७ निष्कर्ष

सङ्क्षेपमा भन्नुपर्दा कुटुम्बको विवाह चेलीसँग भएको प्रसङ्गबाट यस कथाको आरम्भ भएको छ । कुटुम्ब र चेलीको उमेर नमिल्नु, सालीसँग पुनः विवाह गर्नु, चेलीको दु:खद जीवन अन्त्य हुनु नै यस कथाको अन्त्य भाग हो । चेलीको असमायिक निधन भएकोले विभिन्न स्याहा सिण्डी (भूतप्रेत/पिशाच) को रुप लिएको र दु:ख दिएको तामाङ् जातिमा दु:ख बिमारको स्थिति आइपर्नुले सामाजिक रुढीवादी परम्परालाई प्रस्तुत गरेको छ । साथै काग, बोम्बोले पनि कथालाई उत्कर्षता थप्ने काम गरेको छ । कथा सामाजिक घटनामा आधारित रहेको छ । भाषाशैली सम्प्रेषणीय रहेको छ

४.२.३ लाटामोराको कथाको विश्लेषण

प्रस्तुत लाटामोराको कथा खाँदबारी नगरपालिका वाडन ६ वस्ने (माता) मधु माया घलेले मिति २०६८/१२/०८ मा मलाई सुनाउनु भएको हो । यस कथाको नायक लेकमा गोठालो गर्न गएको छ । कथामा उल्लेख भएको (भोटखोला) प्रदेशको प्रसङ्गले सङ्खुवासभा जिल्लाको उल्लेख भएको छ । यो प्रसङ्गले सङ्खुवासभा पशुपालनको लागि प्रख्यात रहेको जानकारी हुन्छ । लाटामोराको कथा अलौकिक घटनाक्रममा आधारित रहेको छ ।

४.२.३.१ परिचय

लाटामोराको कथा नेपालको पूर्वी पहाडी जिल्ला सङखुवासभामा प्रचलित लोककथाहरू मध्येको एक हो । यस कथामा साधारण मानिस (केटो) र राक्षसनी कन्याका बिच विवाह सन्दर्भलाई निकै रोचक ढङ्गमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.२.३.२ कथानक

लाटामोराको कथा एउटा साहसी उत्साही र सहयोगी भावना भएको केटाको सुखान्तक वर्णन गरिएको कथा हो । यस कथाको पात्र लाटामोरा लेकमा (गाइ गोरू) गोठाला गर्न गएको हुन्छ । लाटामोरा गोठाला गर्ने क्रममा एक दिन मरेको गाई देख्छ । उसले त्यो मरेको गाई गिद्धलाई देखाइदिन्छ । गिद्ध लाटामोरासँग सारै खुशी हुन्छ । गिद्धले त्यही सहयोग वापत लाटामोरालाई संसार घुमाउने कुरा गरेको छ । सोही सल्लाह बमोजिम उनीहरू घुम्न निस्कन्छन । उनीहरू डुल्ने क्रममा गिद्धलाई तिर्खा लागेकोले पानी खान जान्छ । गिद्ध पानी खान गएको बेलामा लाटामोरालाई थाहा हुन्छ । त्यो ठाउँमा त राक्षसको राज्य हुन्छ । त्यसैक्रममा राक्षसनी कुमारीले लाटामोरालाई भेटाउँछे । लाटामोरालाई साँझ आफ्नो घर लिएर जान्छ । साँझपख राक्षसनीका बुबाआमा पनि आइपुग्छन् । उनीहरू ले मान्छेको गन्ध पाउँछन् । आफ्नो आहारा आएको थाहा पाउँछन् । राजकुमारी लाटामोरालाई आफ्नो बाआमाबाट बचाउने काम गर्छे । लाटामोरालाई राक्षसनी कुमारीले मन पराउँछे । उसले आफ्नो बाआमाको हत्या गर्न सहयोग गर्छे । राती लाटामोराले राक्षस राक्षसनीको हत्या गर्छ । राक्षसको रगतबाट सुन चाँदी बन्छ । त्यसपछि लाटामोरा गिद्धको साथमा राक्षसनी कुमारी विवाह गरेर सुनचाँदी लिएर फर्कन्छ र सुखसाथ जीवन यापन गर्छ । यस कथामा राक्षसनी कुमारीले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेकी छे ।

प्रस्तुत कथाको सुरुवात लाटामोरा लेकमा गोठालो जानुबाट भएको छ । यसै क्रममा लाटामोराले मरेको गाई गिद्धलाई देखाउनु, गिद्ध गाइ खान पाएपछि खुशी हुनु, आदि भाग हो ।

गिद्धले उसलाई संसार घुमाउने प्रतिबद्धता गर्नु, सँगै लिएर डुल्न जानु, गिद्ध तिर्खाएर पानी खान लाटामोरालाई छाडेर जानु, लाटामोरालाई राक्षसनी कुमारीले भेट्नु, राक्षसनी कुमारीले लाटामोरालाई मन पराउनु, लाटामोरा राक्षसनीकोमा पुग्नु यस कथामा राक्षस राक्षसनी साँझमा घरमा आउनु, लाटामोराको गन्ध थाहा पाउनु, लाटामोरालाई शिकार आएको मान्नु, राक्षसनी कुमारीले लाटामोरालाई जोगाउनु, सम्म मध्य भाग हो ।

लाटामोराले राती सुतेको ठाउँमा गएर राक्षस राक्षसनीको हत्या गर्नु सम्मको अवस्था मध्य भाग हो । राक्षस, राक्षसनीको रगतबाट सुनचाँदी बनिनु, राक्षसनी कुमारीलाई लाटामोराले विवाह गर्नु, गिद्धको सहयोगमा सबै सुनचाँदी बोकेर आफ्नो घर फर्कनु, घरगृहस्थी समाल्नु, सुखशान्ती मिल्नु कथाको अन्त्य भाग हो । यो सुखान्तक वर्णन गरिएको कथा हो ।

४.२.३.३ पात्र

लाटामोराको कथालाई पात्रको प्रयुक्तिबाट पनि विश्लेषण गर्न सकिन्छ । यस कथामा निम्न पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । यस कथामा मानवीय र मानवेतर पात्रहरू लाटामोरा, उसका दाजुहरू , गिद्ध (पक्षी) राक्षसनी कुमारी, उनका बुबाआमा आदि रहेका छन् । लाटामोरा यस कथाको प्रमुख पात्र हो । उसका दाजुहरू प्रासङ्गिक रूपमा मात्र आएका छन् । यस कथामा मानवेत्तर पात्रहरू मा गिद्ध, राक्षस, राक्षसनी, राक्षनी कुमारी आदिको उपस्थिति रहेको छ । लाटामोरा कथामा गिद्ध अर्धदैविशक्तियुक्त पात्रका रूपमा आएको छ । राक्षसनी कुमारी यस कथामा सहायक पात्रका रूपमा उपस्थित देखिन्छ । यस कथामा पात्रगत प्रस्तुतिलाई हेर्दा सफल देखिन्छ ।

(क) लाटामोरा

लाटामोरा यस कथाको पुरुष केन्द्रीय पात्र हो । कथाको शीर्षक नै उसैको नामबाट लिइएको छ । उसैको पेरिफेरीमा कथा निर्माण भएको छ । आफु कान्छो भाइ हुँदा पनि दाजुहरूको सट्टा, ऊ गोठमा गएको छ । ऊ सोझो सरल प्रवृत्तिको देखिएको छ । लाटामोराले मरेको गाई गिद्धलाई देखाउनुले उसको मानवीय सहयोगी भावनालाई उजागर

गरेको छ । उसको यो सहयोगीपनबाट गिद्ध खुशी भएको छ । गिद्धले उसलाई संसार घुमाउने बाचा गर्छ । लाटामोरा र गिद्ध दुवै घुम्नलाई गोठबाट बाहिर निस्कन्छन् । लाटामोराको बाटामा राक्षसनी कुमारीसँग भेट भएपछि उसको भाग्यको दिन खुलेको देखिन्छ । राक्षसनीको बुबाआमाको हत्याले लाटामोराको साहसीपन देखिन्छ । ऊ यस कथाको अनुकुल, सत् एवम् गतिशिल पात्र हो । लाटामोराले राक्षस राक्षसनीको हत्या गरी आफ्नो ज्यान जोगाउन सफल भएको छ । उसैको केन्द्रीयतामा यस कथाको रचना भएकोले लाटामोरा यस कथाको बद्ध पात्र हो । उसको साहस र राक्षसनी कुमारीको सहयोगले गर्दा उसको वैवाहिक जीवन सुखमय बनेको छ ।

(ख) राक्षसनी

यस कथामा राक्षसनी कुमारी प्रमुख सहायक पात्रका रूपमा आएकी छ । उसको सहयोगले गर्दा नै लाटामोराको जीवन सुखमय बनेको देखिन्छ । राक्षसनीले माया प्रेमका लागि आफ्ना बुबा, आमाको हत्या गराउन पनि पछि नपर्ने क्रुद्व पात्रका रूपमा देखिएकी छ । कथामा राक्षसनीको भूमिकामा देखिएकी भएपनि मानवीय पात्र लाटामोरासँगको विवाहले अप्रत्यासित रूपमा सुखान्तक मोडतर्फ कथा अगाडि बढाएकी छ । राक्षसनी कुमारीको उपस्थितिले कथालाई संयोगान्त मोडतर्फ डोऱ्याएको छ । त्यसैले राक्षसनी कुमारी यस कथाको अनुकुल, सत्, एवम् गतिशील पात्र हो । कार्यका आधारमा ऊ मञ्चीय पात्रका रूपमा रहेकी छ ।

(ग) गिद्ध

मानवेतर पात्रका रूपमा गिद्धको उपस्थिति रहेको छ । मानवको सहयोगीका रूपमा आएको छ । गिद्ध कथाको आदि देखि अन्त्य सम्म नै लाटामोराको सहयोगीका रूपमा आएको छ । त्यसैले पनि गिद्ध यस कथाको उल्लेख्य पात्र हो । गिद्धले कथामा रोचकता, कुतूहलता एवम् पूर्णता ल्याउने काम गरेको छ । पंक्षी भए पनि भगवान जस्तै असम्भव कार्यहरू गरेर लाटामोरालाई अतुलनीय सहयोग गरेको छ ।

४.२.३.४ परिवेश

प्रस्तुत कथामा लौकिक तथा अलौकिक दुवै परिवेशको प्रस्तुति रहेको छ । लाटामोरा गोठमा जानु, पशुपालन गर्नुले पहाडी भू-भागमा प्रचलित पशुपालन व्यवसायलाई जनाउँछ । अलौकिक परिवेशमा गिद्धले पिठ्युँमा बोकेर संसार घुमाएको छ । राक्षस राक्षसनीको

रगतबाट सुनचाँदी बनेको छ । कथामा अलौकिक परिवेशको झल्को आएको देखिन्छ । मानव र राक्षस बिचमा विवाह भएको छ । गिद्धले मानवलाई गरेको सहयोगले नै लाटामोराको जीवनमा सुखशान्ति आएको परिवेशको चित्रण गरिएको छ ।

४.२.३.५ उद्देश्य

यस कथाको मूल उद्देश्य मनोरञ्न दिनु नै हो । कथामा आएको लाटामोरा र गिद्धको भूमिकाले सहयोगी भावनाको विकास गराउने काम गरेको छ । लाटामोराको चरित्रले निडर, साहसी, र आत्मविश्वासी व्यक्तित्वको सन्देश दिएको छ । स्वैरकाल्पनामा आधारित यस कथाले मित्रताको भावना उजागर गरेको छ । राक्षसनी कुमारीका माध्यमबाट प्रेम नै सबथोक हो भन्ने सन्देश दिन यो कथा सफल भएको छ ।

४.२.३.६ भाषाशैली

यस कथाको भाषाशैली सरल सरस तथा कथ्यमा आवद्ध रहेको छ । अन्य कथाहरू झैँ यो कथामा पनि कथयिताले रोचकतापूर्ण वर्णन गरेको हुँदा वर्णनात्मक शैलीमा संरचित भएको छ ।

४.२.३.७ निष्कर्ष

लाटामोराको कथा पुरुष केन्द्रीय पात्रको नामबाट लिएको छ । घटना शङ्खला उसैको केन्द्रीयतामा घटेको छ । यस कथाले विभिन्न पात्रहरू को उपस्थिति देखाएर अत्यन्त रोचक एवं व्यवहारिक शिक्षा दिएको छ । लाटामोराको कथामा मानवीय पात्र लाटामोराको मात्र उपस्थिति रहेको छ । मानवेतर पात्रमा गिद्ध, राक्षसनी कुमारी, उसका बाआमा रहेका छन् । लाटोमोराको कथामा पात्रहरू द्वारा गरिएको कुराकानीबाट यस कथाको कथोपकथन पनि सबल रहेको छ । यो कथामा आख्यानका आयमका दृष्टिले छोटो भएपनि पूर्ण रहेको छ । लाटामोराको कथामा अलौकिक परिवेशको चित्रण पाइन्छ । लाटामोरा जस्तै आत्मविश्वासी एवम् सहयोगी भावना भएको प्राणीलाई सबैले सहयोग गर्छन् । यस कथाको उद्देश्य भनेको मानवीय भावनाको विकास गर्नु रहेको छ । लाटामोरा कथाको भाषाशैली सरल, सरस, सुबोध्य रहेको छ ।

४.२.४ 'भाग्यले दिने कर्मले ठेल्ने' कथाको विश्लेषण

भाग्यले दिने कर्मले ठेल्ने लोककथा खाँदबारी नगरपालिका वाडन ६ वस्न मेरा पिताज्यू डिल्ली बहादुर घलेले मिति २०६८/१२/०९ गते वेलुका खाना खाएपछि सुनाउनु भएको हो । प्रस्तुत कथा परिवरिक विषयवस्तुमा आधारित छ ।

४.२.४.१ परिचय

'भाग्यले दिने कर्मले ठेल्ने' कथा नेपालको पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्र अन्तर्गत सङ्खुवासभा जिल्लामा प्रचलित लोककथा हो । विशेष गरी त्यस क्षेत्रमा प्रचलित भए पनि यो कथा सम्पूर्ण नेपाली समाजमा प्रचलनमा रहेको छ । यस कथामा एक जोडी बुढाबुढीको दु:खद अवस्थाको चित्रण गरिएको छ । अभागीलाई सधैं भाग्यले साथ नदिने र भाग्यले साथ दिए पनि अभागीको जीवन कष्टप्रद नै हुन्छ भन्ने कुराको अभिव्यक्ति यस कथामा गरिएको छ ।

४.२.४.२ कथानक

'भाग्यले दिने कर्मले ठेल्ने' कथा एक जोडी बुढाबुढीको समस्यामा केन्द्रित रहेको छ । कथाले नेपाली समाजमा प्रचलित भाग्यवादी प्रवृति माथि प्रकाश पारेको छ । यस कथाको कथानक धन सम्पत्ति र सन्तानको अभावले पीडित बनेका छन् । बुढा र बुढीको जीवनमा घटेका घटनासँग सम्वन्धित रहेको छ । यसै क्रममा शिवजीको तपस्या गर्ने भनी सल्लाह गर्छन् । सोही अनुरुप आफ्नो घर गाउँलाई नै छोडी अरुण नदी पार गरी ठूलो रुखको फेदमा शिवलिङ्गको स्थापना गरी तपस्या गर्न पुग्छन् । तपस्याबाट शिवजी प्रसन्न भएर उनीहरूलाई परेको समस्यालाई सोध्छन् । शिवजीले बुढाबुढीको तपस्या देखि खुशी भएर एउटा धनु र तिन वटा काँड दिएर यो अत्यन्तै शक्तिशाली छ तिमीहरूलाई जे जे आवश्यक छ त्यही माग प्राप्त गर्ने छौ भनी अलप भए । बुढाबुढी खुशी भए । बुढाबुढीमा धन की सन्तान माग्ने कुरामा विवाद हुन थाल्यो । धन सम्पति र सन्तान माग्ने विषयमा विवादले चर्को रुप लियो । बुढाले रिसको आवेगमा टाउकै सित भनी धनु काँड फ्याँक्यो । टाउकै सित भनेकोले घरभरी टाउकै टाउका भए । त्यसपछि बुढीले यो घरमा मुर्कुटा र हड्डी खुड्डीले भरियो यो तुरुन्त हटाउनु भनेपछि बुढाले दोस्रो काँड हटाउनमा खर्च गर्छ । त्यसै क्रममा बुढाबुढीका समेत टाउका जान्छन् । अन्त्यमा बुढीले हाम्रो त टाउको चाहिन्छ भनेपछि आफ्नो टाउको ल्याउनका लागि अन्तिम धनु काँड पनि हान्छन् । त्यसपछि

बुढाबुढी रित्तै निराश भएर घर फिर्छन् । बुढाबुढी आपसमा झगडा गरेर दिन बिताउछन् र बोलचाल पनि बन्द हुन्छ । त्यो घटना गाउँलेहरू ले पनि थाहा पाउँछन् । गाउँलेहरू ले बुढाबुढीलाई सम्झाउँदै भाग्यले दिने कर्मले ठेल्ने भनेको यही हो त्यसकारण आपसमा मिलेर बस्नुको विकल्प छैन भन्छन् ।

यस कथाको उपयुक्त कथानक अन्तर्गत घटनाहरूलाई कथानकको विकासका आदि मध्य र अन्त्य गरी तिन भागमा बाँडेर पनि हेर्न सकिन्छ । सुरुमा बुढाबुढी सन्तान विहीन भएका देखिन्छ । बुढाबुढीले गरिब सन्तान विहीन हुनु पूर्व जन्मको पापको फल हो भनी ठानेका छन् । पाप काट्नका लागि तपस्या गर्न लागेका छन् । यहाँ सम्मलाई यस कथाको आदि भाग मानिन्छ ।

उनीहरूको तपस्यापछि शिवजी प्रसन्न भएर शक्तिशाली धनुकाँड दिएका छन् । यहाँ सम्मको घटना कथाको आदि भाग हो । बुढाबुढीले शक्तिशाली धनुकाँड पाउँछन् । उनीहरूमा धन, सम्पति र सन्तान माग्ने कुरामा विवाद हुन्छ । बुढाले धन माग्छ बुढीले भने सन्तान माग्छे । त्यसपछि झगडाको स्थिति सिर्जना हुन्छ । धनुकाँड निरर्थक रूपमा खेर फाल्छन् । यहाँ सम्मको अवस्था कथाको मध्य भाग हो ।

कथाको अन्त्यभाग भनेको शक्तिशाली धनुकाँड आपसमा झगडा गरेर निरर्थक रूपमा खर्चिए पछि पहिलेकै अवस्थामा आइपुग्नु रहेको छ । पाँच वर्षसम्मको तपस्या पनि खेर गएको छ । अन्त्यमा पहिले जस्तै दुःखी जीवन विताउन बाध्य भएका छन् ।

४.२.४.३ पात्र

'भाग्यले दिने कर्मले ठेल्ने' शीर्षकको यस कथाका उपस्थित अतिरञ्जित र दिव्यशक्तियुक्त पात्रहरू को प्रयोग गरिएको छ । मानवीय पात्रको रूपमा बुढा, बुढी र गाउँलेहरू रहेका छन् भने दिव्यशक्तियुक्त पात्रमा भगवान शिव रहेका छन् । यी मध्ये बुढाबुढी र गाउँले साधारण मनुष्य पात्र हुन् भने शिवचाहिँ दिव्यशक्तियुक्त पात्र तथा भगवान हुन् । बुढा र बुढी यस कथाको मुख्य पात्र हुन् । त्यसैले यहाँ दुई मुख्य पात्र बुढा र बुढीको विश्लेषण गरिएको छ ।

(क) बुढी

बुढी यस कथाको नारी केन्द्रीय पात्र हो । बुढी भाग्यमा विश्वास गर्ने भाग्यवादी, र भाग्यले दिएको कुरालाई संरक्षण गर्ने कटिबद्ध नारी पात्र हो । यस कथामा बुढी आदि

देखि अन्त्यसम्म देखिएकी छ । आफूले सन्तानको अपेक्षा गरेकोमा बुढाले धन सम्पत्ति चाहेपछि समस्यामा फसेकी छ । बुढीले यस कथामा सन्तानको आश गर्नाले महिलाहरू को मातृत्वको प्यासलाई समेटेको छ । कथामा बुढीले भनेको बुढाले नमाने पछि स्थिति झन् जटिल बन्न गएको छ । आफूले भनेको नमानेपछि बुढाको पछिलागेर पहिलेको अवस्थामा आउन बाध्य भएको नारी चरित्रका रूपमा बुढीलाई लिन सकिन्छ । बुढी सत् चरित्र भएको बद्ध पात्र हो ।

(ख) बुढो

बुढो 'भाग्यले दिने कर्मले ठेल्ने' कथाको प्रतिकूल पात्र हो । ऊ कथामा आदि देखि अन्त्य सम्म उपस्थित भए पनि उपयुक्त कार्य गर्न सकेको छैन । बुढो यस कथाको असत् अव्यवहारिक पात्र हो । उसले आवेशमा आएर काँड हानेकोले पाएको मौकाको सदुपयोग गर्न सकेको छैन । त्यसैले बुढो कथाको केन्द्रीय पुरुषपात्र भए पनि प्रभावकारी चरित्रको रूपमा आएको छैन । बुढाको एकोहोरो जिद्दि गर्ने प्रवृत्तिले सम्पूर्ण जीवननै दुःखमा बिताउनु परेको छ । कथाको आरम्भमा बुढाले तपस्या गर्ने कुरामा सहमति जनाएपनि फल प्राप्ति गर्ने बेलामा विभिन्न विटुलो देखाएपछि सम्पूर्ण दोषको भागिदार बनेको छ ।

भगवान शिव यस कथामा मान्छेको सहयोगीका रूपमा उपस्थित भएको छ । भगवान दिव्यशक्तियुक्त पात्र हो । भगवान मानवहरू को सहयोगी भएर उपस्थित भएको छ । यस कथामा भगवान सत् एवम् अनुकूल पात्रका रूपमा उपस्थिति भएको छ ।

४.२.४.४ परिवेश

भाग्यले दिने कर्मले ठेल्ने कथालाई परिवेश चित्रणका दृष्टिले पनि हेर्न सकिन्छ । अरुण नदीको प्रसंङगले कथा स्थानविशेष रहेको छ । कथा सामान्यतया लौकिक परिवेशमा संरचित जस्तो देखिएको छ । कथामा शिवजी दिव्यशक्तियुक्त पात्र प्रकट भएको छ । शिवजीले बुढाबुढीलाई धनुकाँड दिनुका साथै काँड आकशतिर हान्दा मागेको कुरा प्राप्त गरिन्छ भन्ने विश्वास दिलाएको छ । टाउको हराउँदा पनि मानिस जीवित रहेका जस्ता अलौकिक घटना र क्रियाकलापको बाहुल्यताले गर्दा स्वैरकाल्पनिक परिवेशको व्यप्ति हुन पुगेको छ । अलौकिक वस्तु र शक्तिको प्रयोगले गर्दा कथा रोमाञ्चक बन्न पुगेको छ । कथामा बुढा बुढीले शिवजीको तपस्या गर्नुका शक्तिशाली धनुकाँड जस्ता घटना श्रृङ्खलाले परिवेश विधानमा पनि पूर्णता ल्याएको छ ।

४.२.४.५ उद्देश्य

प्रस्तुत भाग्यले दिने कर्मले ठेल्ने कथाको मूल उद्देश्य घरपरिवारमा आवश्यक सरसल्लाह नगरे पाएको मौकालाई सही सदुपयोग गर्न सकिदैन भन्ने रहेको छ । स्वैरकल्पनाको माध्यमबाट निर्मित अलौकिक दिव्यशक्तिहरूको चित्रण गरेर लोकवासीहरू लाई आनन्द दिदै मनोरञ्जन प्रदान गर्नु पनि रहेको छ । यस कथामा मेलमिलाप बिना अगाडि बढ्नाले समस्यामा फसिन्छ भन्ने व्यवहारिक शिक्षा प्रदान गरेको छ । यी विभिन्न उद्देश्यहरू पूर्णरुपले पूरा गरेकोले कथा उद्देश्यमूलक सार्वदेशिक बन्न पुगेको छ । कथाले व्यवहारिक शिक्षा प्रदान गरिएको छ ।

४.२.४.६ भाषाशैली

भाग्ले दिने कर्मले ठेल्ने कथा सरस सरल र कथ्य नेपाली भाषामा रहेको छ । यो कथामा वर्णनात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको छ । त्यसकारण कथामा भाषाशैली सम्प्रेषणीय रहेकोले जटिलताको स्थिति देखिदैन ।

४.२.४.७ निष्कर्ष

प्रस्तुत कथामा भाग्यले दिने कर्मले ठेल्ने कथा स्वैरकल्पनामा आधारित दुःखान्तक घटना भएको कथा हो । धन सम्पति र सन्तान दुवै नभएपछि उनीहरू दुःखी भएका छन् । दैविशक्तिले भरिएको अलौकिक शक्तिको चित्रण गरिएको छ । यस कथामा बुढाबुढीमा सम्बन्धित दिव्यशक्तिको प्रयोगले कथालाई रोमाञ्चकारी बनाएको छ । आख्यानको संगठन पात्रहरू को छनोट कुतूहलपूर्ण परिवेशको चित्रण पाइन्छ । यस कथाको प्रस्तुति भाषाशैलीमा रोचकता जस्ता आख्यान तत्त्वको संयोजनले कथा पूर्ण बन्न पुगेको छ । शीर्षक अनुरुपको उद्देश्य रहेको छ ।

४.२.५. तरवार बेचुवा र घिउ बेचुवा कथाको विश्लेषण

तरबार बेचुवा र घिउ बेचुवाको कथा खाँदबारी नगरपालिका वाडन. १२ बस्ने मातृका तिम्सिनाले मिति २०६८/१२/०६ मा वहाकै घरमा बाचन गरेर सुनाउनु भएको हो । कथाको आयम लामो भएपनि अत्यन्त रोचक एबम् शिक्षाप्रद रहेको छ ।

४.२.५.१ परिचय

प्रस्तुत कथा सङ्खुवासभा जिल्लामा उल्लेख भए पनि यसले सम्पूर्ण लौकिक समाजको प्रतिनिधित्व गरेको छ ।यस कथामा सुरुमा दुईजना युवाहरू कृषि पेशामा संलग्न

हुन्छन् । तर कृषि पेशाले खान, लाउन पुग्दैन । यस कथामा परिश्रम गर्ने प्रवृति बिरोधी अवधारणा प्रस्तुत गरिएको छ । ठगि खाने जाल भ्फेलमा केन्द्रित रहेको छ । जीवनमा ठगेर कमाएको सम्पतिको उपयोग गर्नु पाइदैन भन्ने नै यस कथाको सारवस्तु रहेको छ ।

४.२.५.२ कथानक

तरबार बेचुवा र घिउ बेचुवा कथा मुख्यत दुईजना ठगहरू को केन्द्रीयतामा रहेको छ । यसका साथै कथामा अन्य पात्र पनि प्रसस्तै मात्रामा आएका छन् । यस कथाको आरम्भमा दुईजना केटाहरू उत्तर र दक्षिणबाट अरुण उपत्यकामा भेट भएका छन् । उनीहरू कृषि पेशामा लागेका हुन्छन् । केटाहरूलाई कृषि पेशाले खानलाउन नपुगे पछि उनीहरू ठगी पेशामा लागेका छन् । त्यस गाउँमा ठगेर खानेको इज्जत हुन्छ त्यसैकारण उनीहरू पनि ठगी पेशामा संलग्न हुन्छन् । दुईजना ठगहरू काठको तरबार र बाह्र माना घिउ जाने हर्पेमा गोबर माथि घिउ राखेर हिड्छन । यसै क्रममा एकआपसमा साटासाट गरेर ठगिन पुग्छन् । यसै कममा एका देशमा राजाको मृत्यु भएको हुन्छ । दुई जना मध्ये एक जनाले राजकुमारलाई म तिम्रो जेठो दाजु हुँ भनी वादविवाद गरेर ठग्न सफल हुन्छ । एक जना ठग मरेको राजा बनेर खाडलमा लुकेर बसेको हुन्छ । उसले राजाको बोली गरेर बोल्छ । ठगहरूले विविध कुरा गरेर राजकुमारलाई ठग्न पुग्छन् । राजकुमारलाई राज्य मागेपछि अहिले राज्यका कुरा नगर यो एक बोरा पैसा लिएर जाऊ समस्या पऱ्यो भने पछि फेरि आउनु भन्छन् । त्यसपछि उनीहरू बिचमा त्यही एक बोरा सम्पत्तिमा पनि ठगीको काम हुन्छ । ठग केटो त्यही एक बोरा पैसा लुकाउने क्रममा दाइँ गरेको परालमा लुकाउन पुग्छ । त्यही समयमा अर्को ठग पनि पछ्याउदै त्यही आई पुग्छ । उनीहरू एक आपसमा भ्फगडा गर्न लागेको देखेपछि खेतको मालिक मामा बनेर उनीहरूलाई सम्भ्फाउन आउँछ र ठग्ने योजना बनाउँछ । मामा पनि ठगको राजा नै हुन्छ । उसले पनि केटाहरूलाई ठग्न पुग्छ । ठग मामाको बुढाबुढी भएर केटाहरूलाई ठग्छन् । यसै क्रममा केटाहरूले रिसले ठग मामालाई अरुण नदीमा खसाउने योजना गर्छन् । उसलाई कोलुङ्गोमा भ्फुण्ड्याँउछन् । केटाहरू खाना खाए पछि मामालाई खसाल्ने योजना बनाएर खाना खान लाग्छन् ।सोही समयमा मामालाई भ्फुण्ड्याइराखेको बेलामा मुखिया बा आईपुग्छन् । ठग मामा आफन्तसँग विविध कुराकानी गरिरहेको जस्तो गरेर बसेको हुन्छ । मुखियाले त्यो सुनेपछि त्यही कोलुङ्गोमा बसेर आफन्तसँग कुराकारी गर्ने रहर गर्छ । ठग मामाले मुखियालाई कोलुङ्गोमा राखेर मुखियाको घोडा लिएर ऊ आफ्नो घर तिर जान्छ । एक छिन पछि केटाहरू आएर

कोलुङ्गो खोलामा झारी दिन्छन् र गाउँतिर लाग्छन् । ठग केटाहरू जाने बाटोमा नै ठग मामाको घर हुन्छ । बुढा त घरमा नै बसिरहेका हुन्छन् । केटाहरू मामालाई देखेपछि अचम्ममा पर्छन् । त्यसपछि मामा तपाईं कसरी ? ठग मामा भन्छन् भगवानले तेरो आउने बेला भएको छैन भनी यो घोडा र यसले बोक्न सक्ने जति धन सम्पत्ति बोकाएर पठाइदिए भन्छन् । त्यसपछि केटाहरूले मामा हामीलाई पनि त्यसै गरिदिनु पऱ्यो भन्छन् । ठग मामाले केटाहरूलाई पनि कोलुङ्गोमा राखी अरुण नदीमा खसाली दिन्छन् । उनीहरूको इहलीला समाप्त हुन्छ । ठगमामा फर्केर घरमा जाँदा त अर्को ठगले बुढीलाई फकाई फुल्याई गरी भएको सम्पत्ति लिएर हिडिसकेको हुन्छ र ऊ जस्ताका तस्तै हुन्छ । यसै कथा अनुसार नै बुढाबुढीहरूले ठगी गरेको सम्पत्ति स्थायी हुँदैन भन्ने कथा वस्तु सार्थक रहेको छ ।

प्रस्तुत कथामा केटाहरू कृषि पेशामा संलग्न हुनु तथा कृषिपेशाले खान नपुग्नु, गाउँमा ठग्नेको ठूलो इज्जत हुनु, उनीहरू पनि खान नपुगेपछि र इज्जत नभएपछि काठको तरबार र गोबरमाथि घिउ राखेर ठग्न लाग्नु सम्मलाई यस कथाको आदि भाग मान्न सकिन्छ ।

ठग केटाहरू राजकुमारलाई म तिम्रो दाजु हुँ भनी ठग्न पुग्नु, त्यही राजाले दिएको एक बोरा पैसाको लागि पनि आपसमा ठग्ने काम गर्नु, ठग केटाले पैसा लुकाउने क्रममा ठग मामा सँग भेट हुनु, त्यही ठग मामा केटाहरूलाई पनि ठग्न सफल हुनु, केटाहरूले ठग मामालाई खसाल्नका लागि अरुण नदी किनारको रुखमा कोलुङ्गोमा बाँधी झुण्ड्याउनु, केटाहरू खाना खान जानु सम्मको भागलाई कथाको मध्य भाग मानिन्छ ।

यस कथाको अन्त्य भाग भनेका मुखियाबा भएको कोलुङ्गो काटिदिनु, त्यसपछि ठगकेटाहरू गाउँतिर लाग्नु, ठग मामा घरमा बसी रहेको हुनु, केटाहरूलाई पनि मामाले अरुण नदीमा खसालीदिनु, मामाको घरमा पनि अर्को ठगले बुढीलाई फकाइफुल्याई गरी ठगेर भएभरको सम्पति लिएर जानु यस कथाको अन्त्य भाग हो ।

४.२.५.३ पात्र

तरवार बेचुवा र घिउ बेचुवा कथा सङखुवासभा जिल्लामा प्रचलित रहेको छ । यस कथामा मानवीय र मानवेतर पात्रको प्रयोग गरिएको छ । मानवीय पात्रहरू मा दुई जना ठगहरू , मामा, माईजू, राजा, मुखिया बा , ठग केटो, गाउँलेहरू तथा दयाँरेहरू रहेका

छन् । मानवेत्तर पात्रका रूपमा घोडा, गोरु आदि रहेका छन् । यस कथाको प्रमुख पात्रमा दुई जना ठगहरू र मामा रहेका छन् ।

(क) ठग केटाहरू

ठग केटाहरू तरवार बेचुवा र घिउ बेचुवा कथाको प्रमुख पात्रहरू हुन् । यस कथामा उनीहरू को मुख्य भूमिका रहेको छ । उनीहरू को उपस्थितिले नै कथालाई अगाडि बढाएको छ । आदि देखि अन्त्य सम्म नै उनीहरू को उपस्थिति देखिन्छ । यस कथामा अन्य ठग र यी ठगहरू बिच धेरै नै संवाद भएको छ । उनीहरू यस कथाको प्रतिकुल पात्र हुन् । आरम्भमा जति दुःख गरेपनि खान नपुग्नु र परिश्रम गर्नेलाई हिनाम गर्नुले पनि यिनीहरू को ठगी प्रति आर्कषण बढेको छ । ठगहरू एक आपसमा मिलेजसो गर्नु आन्तरिक रूपमा विश्वास नगर्नु, ठगिका काम जति गरेपनि अन्त्यमा त्यो सम्पत्तिको प्रयोग गर्न नपाउनु नै, परिश्रम बिनाको धनको स्थायीत्व हुँदैन भन्ने सन्देश दिनका लागि पनि यी पात्रहरूको उपस्थितिलाई देखाइएको छ । उनीहरू यस कथाको प्रतिकूल पात्र हुन् । उनीहरूको कार्यप्रकृतिका आधारमा गतिशील एवम् मञ्चीय पात्रहरू हुन् ।

(ख) ठग मामा

ठग मामालाई यस कथाको खलनायक पात्रका रूपमा लिन सकिन्छ । कथावस्तु घटनाश्रृङ्खला अगाडि बढाउने क्रममा कथाको मध्य भागतिर उसको उपस्थिति देखिन्छ । ऊ यस कथामा अत्यन्तै चलाख पात्रको रूपमा उपस्थित भएको छ । प्रायः जसो ठगहरू बिच भएको संवादमा ठग मामाको अधिक उपस्थिति देख्न सकिन्छ । उसले मुखियालाई समेत फसाउन सफल हुन्छ । ऊ स्वंयम् पनि कथाको अन्त्यमा ठगबाट फस्न पुगेको छ । अन्त्यमा ठग मामाले सोच्न थाल्छ, पसिनाको कमाई जस्तो केही पनि होइन रहेछ भन्ने सन्देश दिएको छ । यस कथामा ऊ असत्, प्रतिकूल, गतिशील, बद्ध, मञ्चीय पात्रको रूपमा उपस्थित भएको छ ।

(ग) अन्य पात्रहरू

मुखिया बा, माईजू, दयाँरे, गाउँलेहरू सहायक पात्रका रूपमा आएका छन् भने दाइँमा प्रयोग भएका गोरु, मुखियाले चढेको घोडा आदि मानवेतर पात्रका रूपमा उल्लेख छन् । मुखियाबा घोडा चढेर गाउँमा घुम्नुले गाउँका ठूलाबडाको सौखिन प्रवृत्ति देखिन्छ । ऊ यस कथामा झुटो कुरामा विश्वास गर्ने पात्रका रूपमा पनि आएको छ । चलाख ठग

मामाले मुखियासँगको बार्तामा आमा, बुबा, फुपू, फुपाजु जस्ता नातेदारको प्रसङ्ग ल्याएको भए तापनि यहाँ उनीहरूको उपस्थिति नभइ प्रासङगिक पात्रका रूपमा मात्र आएका छन् ।

४.२.५.४ परिवेश

यस कथाको परिवेशमा विविधता पाइन्छ । अरुण उपत्यकामा भेट भएका दुई ठगहरू कृषि पेशामा काम गर्दा खास उपलब्धी नभएको कृषकलाई सबैले हिनाम गर्ने चलन देखिनु, घिउको प्रसङगले पशुपालन र तरवारले हातहतियारको विकास भएको समेत देखाइएको छ । ठग मामाको दाइँले कृषि पेशामा लागेको देख्न सकिन्छ । यी माथिका प्रसङगले मानव सभ्यताको विकास भई सकेको स्थिति देखिन्छ । कथामा राजाको विषयले शासकीय तथा राजनीतिक परिवेशको उपस्थिति देखिन्छ । मुखियाको आगमनले गाउँमा समेत शासकीय पद्दतिको विकास भएको मान्न सकिन्छ । तरवार बेचुवा र घिऊ बेचुवा कथामा मुखिया र दुई ठगहरूलाई कोलुङ्गोमा हाली अरुण नदीमा खसालेको प्रसङगले हालको सङखुवासभामा बग्ने अरुण नदीको बाह्य परिवेश स्पष्ट आएको छ ।

४.२.५.५ उद्देश्य

तरवार बेचुवा र घिऊ बेचुवा कथाको मुल उद्देश्य भनेको लोकबासीलाई मनोरञ्जन दिनु तथा अरुलाई छलकपट नगर्नु भन्ने नैतिक शिक्षा दिएको छ । परिश्रमको कमाई नै स्वच्छ धन हो । यस कथाले कर्ममा अडिक रहनु पर्छ भन्ने सन्देश दिएको छ । अरुलाई मात्र ठग्न लाग्दा अन्त्यमा आफैं ठगिन पुगिन्छ भन्ने सन्देश लोकबासीलाई दिन खोजिएको छ ।

४.२.५.६ भाषाशैली

यस कथाको भाषा सरल, सरस तथा शैली प्रभाह पूर्ण रहेको छ । यस कथामा प्रयोग भएका पात्रहरूको संवादले कथा नभएर नाटक हो कि भन्ने भ्रम लाग्न सक्छ । यस कथाको नाटकीय संवादले रोचकता पनि थपेको छ । ठगहरू बिच भएको संवादमा तरवार बेचुवाले तरवार सँग घिउ साट्ने हो ? जस्ता संवाद देख्न सकिन्छ । ठगहरू मिलेर राजकुमारलाई ठग्न जाँदा पनि राजकुमार र ठगहरू बिचमा संवाद भएको छ । एकजना ठगले-भाइ म तेरो जेठो दाजु हुँ । राजकुमार -"तिमी को हौ ?" जस्ता थुप्रै सम्वादहरू भएका छन् । केही मात्रामा पूर्वेली भाषिकाको प्रयोग गरिएको छ । जस्तै : घ्याम्पो, बुझ्को, दयाँरे, जस्ता शब्दहरू को प्रयोग भएको छ ।

४.२.५.७ निष्कर्ष

यस कथामा छलकपट गरिएको कथावस्तु रहेको छ । कथामा मानवीय मानवेतर पात्रहरूको उपस्थिति रहेको छ । तरबार बेचुवा र घिउ बेचुवा कथामा दुईजना ठग केटाहरू र ठग मामा प्रमुख पात्र हुन् । अन्य सहायक तथा गौण पात्रहरू हुन् । परिवेश विधानका दृष्टिले पनि यो कथालाई सफल मान्न सकिन्छ । प्रायः जसो लौकिक परिवेशको चित्रण पाइन्छ । यस कथाको मूल उद्देश्य भनेको ठगी गरिएको सम्पति दरिलो हुँदैन भन्ने सन्देश समाजमा प्रवाहित गर्नु हो । भाषाशैली सुस्पष्ट, वर्णनात्मक, कथ्यभाषा निकट रहेको छ । यिनै आधारहरूलाई नियाल्दा प्रस्तुत कथा अत्यन्त रोमाञ्चकारी बनेको छ ।

४.३. समग्र कथाको निष्कर्ष

यस शोध पत्रको चौथो परिच्छेदमा लोक कथाको विश्लेषण गरिएको छ । बेलफेरन एउटा साहसको वर्णन गरिएको कथा हो । यो कथा अलौकिक काल्पनिक विषयवस्तुमा आधारित रहेको छ । यस कथामा लोक कथा अनुरुपको कथा वस्तु रहेको छ । चेलीको चिहान कथा अन्धविस्वासी, रुढीवादी,सास्कृतिक परम्परामा आधारित लोक कथा हो । यसका साथै भाग्यले दिने कर्मले ठेल्ने कथा सामाजिक, पारिवारिक विषय वस्तुमा आधारित रहेको छ भने तरबार बेचुवा र घिउ बेचुवाको कथा मानवीय दुराचारी प्रवृतिमा केन्द्रित रहेको छ ।लाटामोराको कथा अलौकिक काल्पनिक घटनामा केन्द्रित रहेको छ । प्रस्तुत माथिका लोक कथाहरुमा प्रयोग भएका पात्रहरु लोक कथा अनुरूप कै रहेका छन् । मानवीय पात्रहरूमा बेलफेरन, कुटुम्ब, चेली, बोम्बो, लाटामोरा, बुढाबुढी, ठग केटाहरु ,ठग मामा, मुखीया बा आदि रहेका छन् । मानवेतर पात्रहरूमा राक्षस, गिद्व, सर्प,गोरु, घोडा, शिबजी, आदि रहेका छन् भने अन्य पात्रहरू प्रासङ्गिक रूपमा मात्र आएका छन् । प्रस्तुत कथाहरुमा लौकिक तथा अलौकिक दुवै परिवेशको चित्रण पाइन्छ । कथामा अरुण उपत्यकाको प्रसङ्गले, दाँइ गरेको पराल, आदि लौकिक परिवेशको चित्रण स्पष्ट रूपमा आएको छ । अलौकिक परिवेशमा राक्षसको देश साथै अनेकौं स्वरैकाल्पनिक परिवेश आएको छ । यी कथाहरुले मुख्यतःमनोरञ्जन दिएको छ भने नैतिक तथा व्यवहारिक शिक्षा पनि प्रदान गरेको छ । यी कथाहरुको भाषा सरल, सरस, सम्प्रेषणीय तथा वर्णनात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको छ । कथा अत्यन्त रोचक बन्न पुगेको छ । यी कथाहरू मध्ये भाग्यले दिने कर्मले ठेल्ने कथा चाहिँ अत्यन्तै सन्देशमुलक रहेको छ ।

परिशिष्ट १

१.बेलफेरनको कथा

उहिले-उहिले किराँत प्रदेशमा एउटा बेलरेफन नाम गरेको केटो थियो । चाइने जो ऊ सानै छँदा उसका आमाबाबु मरेको हुनाले टुहुरो थियो । उसको पालनपोषण गर्ने कोही नभएकाले ऊ जतातती माग्दै हिँड्थ्यो, कसैले दिए खान्थ्यो, नदिए त्यत्तिकै भोकै चौताराहरूमा पल्टिन्थ्यो । एकदिन घुम्दै जाँदा ऊ अरुण नदीको नाउ तरेर पश्चिम दिशातिर लाग्यो । हिँड्दै जाँदा ऊ एउटा यस्तो देशमा पुग्यो, जहाँ दिनहुँ राजा फेरिन्थे र ती फेरिएका राजाको हत्या हुँन्थ्यो । त्यस देसमा एउटा भयङ्कर राक्षस थियो । चाइने जो त्यस राक्षसका तिनवटा टाउका थिए । एउटा टाउको मान्छेको, अर्को सर्पको र अर्को बाघको थियो । त्यस शक्तिशाली राक्षसले हरेक दिन त्यस देशका राजालाई मारिदिने गर्दथ्यो । देशमा राक्षसले यस्तो अचाक्ली मच्चाएको पनि धेरै समय भइसकेको थियो । त्यसपछि त्यस देशका जनताले सल्लाह गरे कि अब दिनहुँ राजा फेरेर भएन । हामीलाई ठूलो दुःख भयो । चाइने जो त्यसैले त्यो राक्षस मार्ने योजना बनाउँ । जसले त्यस राक्षसलाई मार्छ उसैलाई राजा मानौं । यसबारेमा सबैको सल्लाह भयो । सल्लाहबमोजि सबैतिर उर्दि गरियो कि जसले दिनहुँ राजा मार्ने त्यस तिन टाउके राक्षसलाई मारी तिनओटै टाउका लिएर आउँछ, त्यसैलाई यो देशको राजा बनाएर उसलाई हामी सम्मानपूर्वक राख्ने छौं ।

यस्तो उर्दी त्यस घुमन्ते टुहुरो केटाले पनि सुनेछ । अनि राक्षसलाई मार्ने साहस गरी राजाका दूतहरूसँग “म त्यस राक्षसका तिनओटै टाउका लिएर आउँछु, मलाई एउटा घोडा र तरवार दिनुहोस्” भनी माग्यो । त्यसपछि चाइने जो ऊ घोडामा चढेर र तरवार बोकेर राक्षस भएको ओडारमा पुग्यो । राक्षस ठूलो ओडारभित्र जम्मै शरीर लुकाई टाउको मात्र देखाएर बसेको थियो । त्यस बेलरेफन नाम गरेको केटाले राक्षसका तिन टाउकामध्ये मान्छेको टाउको पहिले काट्यो । त्यो टाउको काटिसकेपछि त्यहाँबाट ठूलो आगोको ज्वाला निस्क्यो । त्यस ज्वालाले देशभर उत्पात मच्चाउन थाल्यो र धेरै धनजनको समेत क्षति भयो । तर त्यो निडर बेलरेफनलाई केही भएन । त्यो ज्वाला शान्त भएपछि राक्षस थकित भएर निदायो । अनि फेरो त्यसैबेला त्यो साहसी केटाले बाघको टाउको काट्न सफल भयो । दोस्रो टाउको पनि काटिसकेपछि बाँकी रहेको सर्पको टाउको आफू चढेको घोडाको पुच्छरमा झुन्डियो । आफैं चढेको घोडाको पुच्छरमा सर्पको टाउको झुन्डिएको देखेपछि घोडाको पुच्छर नै काटेर तिनओटै टाउका लिएर केटो राजाको दरबारमा पुग्यो । त्यस घुमन्ते केटाको साहस र चातुर्य देखेर त्यस देशको राजाले आफ्ना राजकाज उसैलाई सुम्पिएछन् र त्यस देशका जनता साहसी वीर राजा पाएर दङ्ग परेछन् । चाइने जो त्यो गरिब घुमन्ते केटो पनि आफ्नो वीरता र चातुर्यले राजा भई राजकाज चलाएर बसेछ रे ।

- सुन्नेलाई सुनको माला, भन्नेलाई फूलको माला,

यो कथा बैकुण्ठ जाला, भन्ने बेलामा खुरुखुरु आउला...

कथा वाचक- गिता राई मिति २०६८/१२/०३ शुक्रबार चैत्र

२.चेलीको चिहान

उहिलेउहिले अरुण उपत्यकामा तामाङजातिको एउटा ठूलो बस्ती थियो । त्यस बस्तीमा पनि विवाह गर्नका लागि कुटुम्बेरी प्रथा लागू भइसकेको थियो । त्यसैले त्यस गाउँबाट अर्को गाउँमा एउटा

कुटुम्ब खोजी चेलीको बिहे गरेर पठाइयो । त्यसताका बिहे गर्न कुटुम्ब खोज्ने तर उमेरका बारेमा ख्याल गरिँदैनथ्यो । चेलीको व्यवहारमा फरक छँदै थियो ।

एक दिन कुटुम्ब चेलीसँगै ससुराली आयो । ससुरालीमा सानी फूलझैं फक्रिएकी देखेपछि उसले सालीलाई आफ्नो बनाउने सुर कस्यो । उसले साली फकायो र कान्छी श्रीमती तुल्यायो । जेठी श्रीमतीसँग भन्दा कान्छी श्रीमतीसँग उसको उमेर मिल्ने हुनाले सोच र इच्छा पनि मिल्यो र बिस्तारै जेठी श्रीमती हेला हुँदै आफू घरमा हेला-होचो हुँदै गएपछि आश्रय खोज्न चेलीको निमित्त माइती नै एक मात्र विकल्प थियो । आश्रय खोज्दै उनी घरबाट माइत हिँडी । सधैंका लागि आँखाको कसिङ्गर बनेकी ऊ बल्ल हिँडी भनेर उनका श्रीमान् र बहिनी (सौता) खुसी भए । माइतीतर्फ भने चेलीले घर छाडेको पत्तै भएन । पछि ऊ घरमा पनि नभएको र माइती पनि नपुगेको थाहा भयो । माइतीले आश्रयका लागि चेली जान सक्नेजति सम्भावित सबै ठाउँ खोजे तर केही पत्ता लागेन ।

भीरबाट लडी मरेका कारण स्याहा-सिन्डी उत्पत्ति भयो र त्यसले माइती खलकलाई दुःख दिन थाल्यो । कहिल्यै दुःखबिमार नलाग्ने तामाङबस्तीमा दुःखबिमार ओइरियो । गाउँका जेठा-बुढाहरूले यसरी गाउँमा सबै मानिस बिमारी हुनाको कारण सोध्न तामाङ झाँक्री बोम्बोकहाँ गए । बोम्बोले गाउँमा सबैलाई सिन्डी लागेको र मानिसहरू बिरामी भएका बताए । सिन्डी कुनै मृत व्यक्तिको अतृप्त आत्मा थियो । त्यो घुमिरहने आत्मा भने घरमा हेला-होचा भई अपमानित भएर घर छोडेर हिँड्ने चेलीको आत्मा भएको कुरा बोम्बोले बताए ।

बोम्बोको कुरा सुनेपछि गाउँका चेली मरिसकेको ठहऱ्याए । त्यसैले चेलीले घरमाइती गर्ने बाटोमा लडी मरेको चेलीको हाडखोड पाइन्छ कि भनी खोज्न हिँडे । खोज्दै जाँदा चेलीको चिनो भेटिएन । यसरी खोज्न हिँडेका गाउँलेहरू थकित भई एउटा चौतारोमा शीतल तापिरहेका थिए । त्यसै बखत एउटा कागले ती चेलीको नलीखुट्टाको हाड चुच्चोमा च्यापेर उडाई ल्यायो र त्यसै चौतारोको पाडरीको अग्लो रुखमा बसी हड्डीमा टाँसिएको मासु खान थाल्यो । मासु खाइसकेर काग उड्यो र हड्डी भुइँमा खस्यो । हड्डी कसको हो भनी जाँच गरियो । चेलीको हड्डी माइतीले चिने र बोम्बोले पनि त्यो हड्डी तिनै चेलीको हड्डी भएको र त्यसैबाट सिन्डी उत्पत्ति भई गाउँमा रोगव्याधिले सताएको निष्कर्ष निकाले । भेटिएको हड्डीलाई बोम्बोको बस्ता सिन्डे भई बहकिएकी चेली बोम्बोमा उत्रिई । उसले आफ्नो सबै दुःखको कुरा बोम्बोमार्फत माइती खलकलाई सुनाई ।

उसको सबै कुरा सुनेपछि माइतीहरूले उसलाई बोम्बोमार्फत अब के गर्दा हुन्छ त भनी सोधे । बोम्बोमार्फत नै चेलीले भनिन् - “अबदेखि कुनै पनि माइतले चेलीको विवाह गर्दा एउटा काँसको बटुको दाइजो देओस् । जब कुनै पनि तामाङ चेलीको माइती मर्छ त्यो बटुको लिएर चेलीले मरेको माइतीको लासको मुख धोइदिएपछि मात्रै दाहसंस्कार गरियोस् । चेलीबेटी आइनपुगुन्जेल र उसले लासको मुख नधोउन्जेल सद्गत नगरियोस् । त्यसै गरी विवाहमा चेलीलाई एउटा खुर्मी पनि माइतीहरूले दाइजो दिऊन् । जब चेली मर्छे उसको लास गाड्ने बेलामा चिहान खन्नलायक जमिन

बनाउन त्यसै खुर्मीद्वारा फाँडफुँड पारी जमिन तयार गरियोस् । चेली गाड्ने चिहान खन्न एउटा कोदालो पनि माइतीले दियोस् । यसपछि चेली माइतीको सम्बन्ध पनि राम्रो हुन्छ । चेली माइती को मऱ्यो ? को बाँच्यो ? थाहा हुन्छ र मैले जस्तो कसैले पनि स्याहा-सिन्डी भई दुःख पाउनु पर्दैन ।" यसरी भीरबाट लडेर मरेकी चेलीको मागलाई सबै माइतीहरूले पूरा गरिदिन अरुण उपत्यकास्थित तामाङजातिमा चेलीको बिहे गर्दा माइती मरेपछि माइतीको मुख धोइदिन बटुको, चिहान बनाउने ठाउँ तयार गर्दा जङ्गल फाँड्ने खुर्मी र त्यसको साथमा चिहान खन्न आवश्यक पर्ने कोदालो दिने चलन अहिले पनि छ । त्यस बेलादेखि आजसम्म पनि तामाङ जातिमा चेलीबेटीहरू सम्मानित पनि छन् ।

- सुन्नेलाई सुनको माला, भन्नेलाई फूलको माला,
यो कथा बैकुण्ठ जाला, भन्ने बेलामा खुरुखुरु आउला...
कथा वाचक-मातृका तिम्सिना मिति २०६८/१२/०६ सोमबार चैत्र

३.लाटामोराको कथा

उहिले उहिले भोटखोला प्रदेशको एक गाउँमा पाँच जना दाजुभाई थिए । सबैभन्दा कान्छा चाहि बलियो र लाटो थियो । जसकारणले उसलाई सबैले लाटामोरा भनेर बोलाउँथे । उसलाई घरमा गोठालाको जिम्मा दिइएको थियो र ऊ खर्कमा गोठाला गर्थ्यो । त्यसै क्रममा एउटा मरेको गाई देख्छ र गिद्वलाई देखाइदिन्छ । गिद्व लाटामोराको सहयोग देखि साह्रै खुसी हुन्छ र संसार घुमाउने प्रतिज्ञा गर्छ । लाटामोरा गिद्वको पिठ्युमा बस्छ र संसार घुम्न निक्लन्छन् । गिद्वलाई तिर्खा लाग्छ र पानी खान जान्छ । लाटामोरा र गिद्व राक्षसहरूको देशमा पुगछन् । केही समय ऊ त्यहाँ बस्छ । राक्षस देशमा राक्षस शिकारमा गएको हुन्छ । साझपख राक्षसले शिकार ल्याई उसको श्रीमतीलाई दिन्छ । राक्षसलाई मनुष्यको गन्ध आउँछ र ऊ मान्छे खोज्न थाल्छ यो देखि लाटामोरालाई राक्षस कुमारीले आफ्नो कोठामा लुकाउँछ । राक्षसहरू धनी सम्पन्न हुन्छन् । राक्षसहरू बढी हुनाले घमन्डी थिए । उनीहरूलाई मान्छेको मासु मिठो लाग्थ्यो । राक्षस कुमारीले लाटामोरालाई आफ्नो बावुबाट बचाउन प्रयासरत रही रहन्छ । राक्षसहरू लाटामोरा खोजी रहन्छ । अन्तमा राक्षस कुमारी लाटामोरालाई कि आफू मर कि आमाबाबुलाई मार । अनि लाटाले राक्षस राक्षसनी निदाएको मौका पारी तरवारले काटी मार्छ । राक्षस राक्षसनीको रगतबाट सुन र चाँदी बनिन्छ । फेरी गिद्ध आउनु लाटामोरा र राक्षस कुमारी सुन चाँदी लिई गिद्धको साथमा आफ्नो घर फर्कनु अन्तमा लाटामोरा र राक्षस कुमारी घरजम गरी बस्न थाल्छन ।

- सुन्नेलाई सुनको माला, भन्नेलाई फूलको माला,
यो कथा बैकुण्ठ जाला, भन्ने बेलामा खुरुखुरु आउला...
कथा वाचक-मधुमाया घले २०६८/१२/०८बुधबार चैत्र

४.भाग्यले दिने कर्मले ठेल्ने

उहिले उहिले अरुण उपत्यकामा एक जोडि बुढाबुढी बस्तथे । उनीहरू ज्यादै गरिब थिए । उनीहरू का कुनै पनि सन्तान थिएनन् । एक दिन उनीहरूले ज्यादै चिन्तित भएर 'हामीले पक्कै पनि अघिल्लो जन्मको पापले यस्तो भोग्नु पऱ्यो, अब यो पाप काट्नलाई तपस्या गर्नु पर्छ ।" भनी सल्लाह गरेछन् । त्यसपछि उनीहरूले आफ्नो बसोबास भएको गाउँपनि छोडेर झोलुङ्गे भन्ने ठाउँमा अरुण नदीको किनारको ठूलो रुखको फेदमा शिवलिङ्ग स्थापना गरी दुवै जना तपस्या गर्न बसे । पाँच बर्षको तपस्या पछि शिवजी प्रशन्न भएर दिव्य दर्शन दिए । "तिमीहरू लाई के समस्या पऱ्यो ?" भनी सोधे । ती बुढाबुढीले अति नै हर्षित भई शिवजीलाई नमस्कार गरी "भगवान ! हामी गरिब र निसन्तान पनि छौं । हामीले के अपराध गरेका थियौ र यस्तो दण्ड पायौ । यसबाट हामीले कसरी छुटकारा पाउँछौ ?" भनी बिन्ती गरे । तिनीहरूको तपस्याबाट प्रशन्न भएका शिवजीले एउटा धनु र तिनवटा काण दिएर "यी धनुकाणहरू यती शक्तिशाली छन् कि यसले तिमीहरू जे मागेर आकाश तिर हान्छौ त्यही प्राप्त गर्ने छौ । त्यस कारण जे इच्छा छ त्यही मागेर आनन्दले बस ।" भनेर अलप भए ।

आफ्नो तपस्याबाट प्रशन्न भई भगवान ! ले दिएका ती धनुकाण लिएर बुढाबुढी खुशी हुँदै घर फर्किए घरमा केही थिएन । घर छोडेको पनि पाँच बर्ष भई सकेको थियो । त्यसैले बुढाले "पहिला धनसम्पत्ति र गाईबस्तु मागेर धनुकाण हान्नु पर्छ ।" भन्यो । तर बुढीलाई भने सन्तानको अतिनै रहर भएकोले "पहिला एउटा छोरा मागौँ अनि सम्पत्ति मागौंला" भनीन् । बुढो धन सम्पत्ति माग्ने बुढी सन्तान माग्ने भएपछि दुवैको कुरो मिलेन आ-आफ्नो कुरामा अड्डी लिन थाले । झगडा अति चर्कियो । बुढालाई बुढी देखि रिस उठ्यो । टाउकै सितले भनी एउटा धनुकाण छोडिदियो । टाउकै सित भनेको हुँदा घरभरी टाउकैटाउका भए । जता ततै टाउकै टाउका भएकाले उनीहरूलाई ठूलो फसाद पऱ्यो । बुढिले बुढालाई भनिन् "के गरेको बुढा यो ? घर मसान घाट जस्तो मानिसका टाउका र हड्डी खुड्डीले भरियो, यो मसान घाट जस्तो घरमा कसरी बस्नु । बुढीले भनेको कुरा पनि ठीकै थियो । यी सबै टाउका फाल्नु पऱ्यो भनी अर्को धनुकाण "सबै टाउका जाउन्" भनेर हान्नै पऱ्यो हान्यो पनि फेरी पनि सबै टाउका जाउन् भनेको हुनाले बुढाबुढीको समेत गए । आफ्नो समेत टाउको गए पछि त झनै फसाद पऱ्यो । बुढाबुढीको दुवैको टाउका समेत गएपछि बुढीले फेरी गाली गर्दै भनी हेर यो बुढाको बुद्धि अघि घर मसान घाट जस्तो बनाए त्यही मसान फाल्ने हुँदा मलाई समेत मुर्कुटा बनाए । लै घरमा कहिले मसान बनाउ कहिले मुर्कुटा राख हुने र राम्रो कुरा कहिले मान्नु छैन । "

अब धनु काण एउटा मात्र बाँकी रहेछ । त्यो पनि "बुढाबुढीका टाउका आउन्" भनेर हान्नै पऱ्यो हान्यो । त्यसपछि बुढा बुढीको टाउका पनि आए । धनु काणपनि सकिए । पाँच बर्ष सम्म त्यस्तो गाह्रो तपस्या गरी प्राप्त गरेको त्यस्तो शक्तिशाली धनुकाण सबै बेकारमा गए । यसरी ती अभागी बुढा बुढीले भने झै भाग्यले साथ दिए पनि आफ्नो कर्मले त्यसलाई धान्न सकेनन् ।

त्यसपछि बुढाबुढीको बोलचालनै बन्द भयो । गाउँलेहरू ले बुढाबुढीको बोलचाल बन्द हुनको कारण थाहा पाए । उनीहरू ले बुढाबुढीलाई सम्झाउँदै भने “भाग्यले दिने कर्मले ठेल्ने” भनेको यही आफसमा किन झगडा गर्छौ? त्यसपछि दुबै बुढाबुढी आपसमा सल्लाह नमिलेर दुख पाईयो भनेर एक अर्कामा झगडा गर्दै लामो काल सम्म उही दुःखी जीवन बिताउन बाध्य भए रे !

- सुन्नेलाई सुनको माला, भन्नेलाई फूलको माला,

यो कथा बैकुण्ठ जाला, भन्ने बेलामा खुरुखुरु आउला...

कथा बाचक डिल्ली बहादुर घले मिति २०६८/१२/०९ बिहिबार चैत्र

५.तरबार बेचुवा र घिउ बेचुवाको कथा

उहिले अरुण उपत्यकामा अरुण नदीको किनारै किनार एकजना मानिस उत्तरतिरबाट र अर्को मानिस दक्षिणतिरबाट गरी दुईजना मानिस आईपुगे । तिनीहरू दुईजनाको आपसमा चिनजानचाहिँ थिएन । ती दुईमध्ये एकजना माथिल्लो गाउँमा र अर्को जना तल्लो गाउँमा बस्तथे । आ-आफ्नो गाउँमा ती दुवै नौला भएकोले गाउँलेहरूले उनीहरू लाई नौला भन्दथे । ती दुवै कहिल्यै पेट भरिने गरी खान पाएनन् । समाजमा काम गर्नेलाई सबैले हेप्थे र काम नगरी अर्कालाई ठगेर खानेको ठूलो इज्जत थियो । त्यसैले रात दिन मरेर काम गर्नुभन्दा छिटो सम्पत्ति कमाउन ठग्नुपर्ने रहेछ भन्ने उनीहरू लाई लाग्यो । त्यसैले उनीहरू ले मानिसहरूलाई ठग्ने काममा लाग्ने उनीहरू दुवै बिच अरुलाई ठगी गर्ने भन्ने सल्लाह थिएन् ।

एकदिन एउटा ठगले काठको टलक्क टल्किने तरबार बनायो र त्यसलाई राम्रो रङ्ग रोगन गरी बेच्न भनी हिँड्यो । त्यस्तै गरी अर्को ठगले पनि बाह्र माना जाने हर्पे भरि गोबर राखी माथिबाट एकमाना नौनीले तलको गोबर छोपी एक हर्पे घिउ बनाएर बेच्न हिँड्यो । ठग्ने काम गर्दागर्दा आफ्ना गाउँमा सबैले ठग भनेर चिनेपछि अर्को गाउँतिर जाँदै गर्दा ती दुईको भेट बाटोको चौतारोमा भयो । घाम लागेको थियो, दुवैजना चौतारमा थकाई मार्दै गफ गाफ गर्दै थिए । त्यसै क्रममा तरबार बेचुवाले मनमनै यो घिउ बेचुवालाई आफ्नो तरवारसँग घिउ साटेर ठग्नु पर्‍यो भन्ने सोचेर तरबारसँग घिउ साट्ने हो? भनी साध्यो ।

घिउ बेचुवाले पनि गोबरमा यत्ति राम्रो तरवार भेट्टाए किन नसाट्नु ? भन्ने कुरा मनमा सोच्दै साट्ने हो! भन्यो । तरबार बेचुवाले पनि काठको तरबारमा यत्ति धेरै घिउ साट्न पाए त क्या गजब हुन्थ्यो ! भन्ने सोच्दै दुवैले आ-आफ्ना माल साटे । अनि उनीहरू दुवैजना आ-आफ्नो ठगीको पोल खुल्ला भनेर हतार हतार आ-आफ्नो बाटो लागे । अलिपर पुगेपछि अबचाहिँ आफूलाई घिउ बेचुवाले भेट्दैन भन्ने ठानी घिउ बेचुवालाई आज क्या मजाले ठगियो भन्दै तरबार बेचुवाले अब मजाले घिउ पो खानुपर्‍यो भनेर बाटैमा घिउ खान हर्पेमा हात हाल्यो । उसले घिउमा अलिकति औला गाड्नेबित्तिकै उसको औलामा गोबरै गोबर लाग्यो ।

घिउ बेचुवाले पनि निकै पर पुगेपछि अब तरवार बेचुवाले आफूलाई भेट्दैन भन्ने ठानी तरबार निकालेर हेर्दा आज मैले गोबरमा क्या राम्रो तरबार साटे भन्दै एउटा रुखको हाँगामा छर्लम्म

हान्यो । तरबार नक्कली न थियो, रुखमा ठोक्किएको तरबार दुई टुक्रा भई भाँचियो । दुवैजनाले आज चाहिँ ठगकै फेला परिएछ भन्दै फेरी आ-आफ्नो बाटो लागे ।

यसैगरी पाएसम्म ठगी गर्दै खाँदा ती दुवैजना विभिन्न गाउँ घुम्दै थिए । एकदिन बजारमा फेरि तिनीहरू को भेट भयो । दुवैले आफू ठगिएको कुरा गरे । उनीहरू बीच एकछिन वादविवाद पनि भयो । अन्त्यमा हामी दुवै एकै ड्याङ्का मुला रहेछौं भनी उनीहरू ले आपसमा मित्रता बढाए र सँगै हिड्ने गर्न थाले । एकदिन ती दुई ठगले भर्खरै मरेका राजालाई गाडेको चिहानको छेउमा लुकेर बस्यो । अनि अर्कोचाहिँ भर्खरै राजगद्दीमा बसेको राजकुमारसँग गई भाइ ! म तेरो दाजु हुँ, बाबु छँदै म विदेश गएको थिएँ, बुबा पनि मर्नुभएछ, तँ राजा भइछस्, ठीकै छ । तैंले नै राजकाज चलाएर बस्, तर मेरो पनि राजा हुने अधिकार भएकाले आधा राज्यचाहिँ छुट्याएर मलाई दिनुपर्छ" भन्यो । त्यस्तो कुरा सुनेपछि राजाले भने "तिमी को हौ ? राजको जेठो छोरो म नै हुँ, त्यसैले मेरा कुनै दाजुहरू छैनन् र कसैलाई राज्य दिने होइन, यदि तिमी मेरो दाजु भएको भए बुबाले मलाई कुनै न कुनैबेला भनिहाल्नु हुने थियो नि!" राजाले त्यस्तो भनेपछि ठगले बनावटी रुन्चे अनुहार लगाउँदै भन्यो - "हेर भाइ, म तेरो स्वयं दाजु हुँ, तँ पत्याउँदैनस् भने जाउँ हिँड् बुबालाई कहाँ राखेको छ त्यहिँ दाजुभाई नै गएर सोधौं । यस्तो परदेशी छोरो आएर बोलाउँदा बुबा कसरी नबोल्नुहोला त?"

राजाले पहिला त कतै मरेको बुबा पनि बोल्नुहुन्छ ? भनेर जान मानेनन । नक्कली दाजुले भन्यो -"बुबा नबोले राज्य तेरै भयो" भने पछि राजकुमारले पनि क्या हो ! क्या हो ! सारै कर गऱ्यो । एक चोटि गइदिनु पऱ्यो" भन्ने ठाने । दुवैजना उनीहरू का बुबालाई राखेको चिहान नजिक गए । राजाले चाहिँ कराएर सोधे -बुबा ! हाम्रो परिवारमा म भन्दा माथि पनि अर्को दाजु हुनुहुन्थ्यो र! अहिले एक जना मानिस म कहाँ आएर म तेरो दाजु हुँ भन्छ । म त ठूलो धर्म संकटमा परेको छु । म के गरुँ ?" चिहानभित्र लुकेको अर्को ठगले राजाको बुबाको बोलिको नक्कल गर्दै भन्यो -"बाबु ! मैले त विदेश गएको त्यो जेठो छोरा घर फर्किदैंन होला भनेर तँसँग कुरा पनि गरेको थिइनँ, अहिले कसरी थाहा पायौ? यदि दाजु आएछ भने आफ्नो राज्य आधाआधा बाँडी खान शत्रुको मुखेन्जेली झगडा नगर्नु ।

चिहानभित्रको बुबा बन्न बसेको ठगले यसरी बोलेपछि साँच्चै नै दाजु नै रहेछ भन्ने ठानी राजाले पनि एउटा उपाय निकालेर भने । दाजु तपाईंलाई म एक बोरा पैसा दिन्छु । मलाई दुःख नदिनुहोस्, फेरि पनि केही समस्या परेमा सहयोग गर्ने नै छु । आधा राज्य चाँहि नमाग्नुहोस् । राजाको कुरा सुनी ठगले खुशी भएर हुन्छ भन्यो । राजाले दिएको एक बोरा रुपैंया लिएर राजाको मरेको बाबुको नक्कल गर्दै चिहानमा उसलाई पर्खेर बसेको अर्को ठग भए तिर लाग्यो।

पैसाको बोरा बोकेर त्यो ठग खोला गड्तिरको चिहानमा साथीलाई भेट्न पुग्यो । उ पैसाको बोरा भुइमा बिसाएर गहिरो ठाउँमा लुकेर बसेको साथीलाई खोज्न थाल्यो । त्यो ठगचाहिँ अघि नै लुकेको ठाउँबाट निस्केर साथीले के लिएर आउँछ भनी रुखमा चढेर हेरिरहेको थियो । जब साथी आईपुग्यो र पैसाको बोरा बिसायो तब त्यही बेलामा रुखमा बसेर हेरिरहेको त्यो ठग भने रुखबाट ओर्लेर आफूलाई खोज्दै गरेको साथीलाई छक्याएर हतारहतार पैसाको बोरा बोकेर भाग्यो । यताउता

हेरेपछि पनि साथी नदेखेपछि उसले यसो पछाडि फर्केर पैसाको बोरातिर हेऱ्यो । तर पैसाको बोरा बोकेर साथीले अघि नै टाप कसिसकेको थियो । उसले राखेको ठाउँको पैसाको बोरा थिएन । त्यस ठगले मलाई ठगेर बिजोग पाऱ्यो भन्दै उसलेपनि त्यसलाई छक्याउने अर्को उपाय सोच्दै आफूलाई ठग्नेलाई खोज्न थाल्यो ।

पैसाको बोरा बोकेर आफूलाई ठग्ने ठग जता हिडेको थियो, ठगिने त्यो ठग पनि त्यसैलाई पछ्याउँदै हिँड्यो । पौसाको बोरा हराएर ठगिएको ठगले एउटा अर्को ठगलाई तह लगाउने अर्को नयाँ उपाय सोच्यो । उसले एक जोर नयाँ जुत्ता किन्यो । र छिटो छिटो ठग हिँड्ने सम्भावना भएको बाटोमा गएर एउटा जुत्ता अलि तल र अर्को जुत्ता अलिमाथि राखिदियो । अनि आफूचाहिँ त्यहीँ कतै झाडिमा लुकेर बस्यो ।

पैसा बोकेर भागेको ठगचाहिँ साथीलाई छक्याएर अब मलाई कसैले भेट्दैन भनेर बिस्तारै उकालो लाग्यो । जाँदाजाँदै ऊ उसैको ठगसाथीले बाटोमा नयाँ जुत्ता राखेको ठाउँमा पुग्यो । उसले नयाँ जुत्ता देख्यो र आहा क्या राम्रो जुत्ता रहेछ भन्दै टिप्यो । उसले यसो यताउता हेऱ्यो, अर्को जुत्ता देखेन । उसले मनमनै एउटा जुत्ता मात्र के गर्नु? भनेर फालिदियो र बाटोमा भेटेको नयाँ जुत्ता त्यहीँ छोडेर आफ्नो बाटो लाग्यो । अलिमाथि पुगेपछि उसले अर्को नयाँ जुत्ता भेट्टायो । उसले मनमनै आहा ! अर्को पनि जुत्ता भेटियो अघिको पनि ल्याएको भए हुने रहेछ, ल्याइएन, नयाँ जुत्ता सितैमा हत्तपत्त कहाँ पाईन्छ र ! त्यसैले यो भारी यहीँ बिसाएर तल गइ अघिको जुत्ता ल्याउनुपऱ्यो" भनी पैसाको बोरा त्यहीँ बिसाएर पहिले अलि तल भेतेको जुत्ता लिन लाग्यो । त्यसैबेला झाडिमा लुकेको ठगले फेरी पैसाको बोरा लिएर टाप कस्यो ।

पैसाको बोरा बोकेर भाग्दै जाँदा ऊ एउटा दाइँ गरेको खेतमा पुग्यो । त्यहाँ दयाँरेहरू ले कुन्यु फोरी पराल छिरोली सकेर भोलि पल्ट बिहान गोरु घुमाउने गरी गाउँमा गोरु खोज्न गएका थिए । त्यहाँ पुगेको ठगले पैसाको बोरा लुकाउने उपयुक्त ठाँउ पनि त्यहि खलो भएको ठहऱ्यायो । त्यसैले साथीले भेट्ला भनेर ऊ दाई गर्दै गरेको खलाको परालभित्र लुकेर बस्यो ।

भोलिपल्ट बिहान पराल माड्न दाइँमा घुमाउँदै गरेको गोरुले त्यसलाई कुल्चिएछ । ऐया ! मरेँ भन्दै पराल भित्र लुकेको ठग फुत्त परालबाट बाहिर निस्कँदा दयाँरेहरू छक्क परे । उनीहरू त्यस ठगलाई नौलो ठानेर हेर्दै थिए । त्यसै बेला उसलाई पहिले ठग्ने ठग साथी पनि ठ्याक्क त्यही ठाउँमा आईपुग्यो । दुईजना ठगहरू पैसाको निहुँमा त्यहीँ झगडा गर्न थाले । त्यस दाइँ गर्दै गरेको खेतको धनी पनि चलाख रहेछ । यिनीहरू बाट पक्कै पनि केहि फाईदा होला भन्नठानेर उसले ठगहरू लाई हतार हतार भाञ्जाको साइनो लगाउँदै भनिहाल्यो -"ए भान्जा हो ! तिमीहरू किन यसरी झगडा गर्छौ ? तिमीहरू दुवैजना मेरा भान्जाहरू हौ ।

उनीहरू ले पनि ला! यी त हाम्रा मामा पो रहेछन्, चिनिहाले भन्ने ठानेर झगडा गर्न छोडि भन्नथाले । मामा हामीले ल्याएको पैसा हामीलाई बराबरी पारेर बाँडिदिनुहोस् । हाम्रो यसैमा झगडा परेको हो । यो बराबरी भए पछि हाम्रो कुनै झगडा हुँदैन । मामा भनाउँदो त्यो व्यक्ति पनि ठगै थियो

। उसले भन्यो -"हुन त भान्जा भान्जी जस्तो मान्छेहरू लाई मैले भन्नु नहुने हो !मामाले पनि यसो भन्दा तर के गर्नु ? नभनी नहुने भयो । तिमीहरू पैसा देखेपछि भगडा गर्दा रहेछौ । त्यसैले तिमीहर एक एक वटा डोरी लिएर आओ, दुवै जनालाई दुई वटा खम्बामा बाँधिदिन्छु अनि मात्रै यस बोराको पैसा बराबरी दुई भाग लगाईन्छु । त्यसपछि तिमीहरू दुवैले एउटा एउटा भाग खानु । डोरी किन नि मामा ? एउटाले सोध्यो । तिमीहरू दुवै जना बलिया छौ, आफूलाई चित्त नपरे कुटिहाल्छौ । म बूढो मान्छे तिमीहरू सँग लड्न सक्तिन । त्यसैले डोरी लिएर आएर खम्बामा बाधिने भए म पैसा भाग लागाई दिने भएँ । नत्र ज्यामन्तै गर ।" ती दुई ठग पनि बूढाको कुरामा मञ्जुर भए र आफ्नै खुशीले एउटा एउटा खम्बामा बाँधिए । मामाचाहिँले पनि उनीहरू सजिलै खुस्कन नसकून भनी डोरीले खम्बामा टनटन कसेर बाध्यो । दुवै चोरहरू लाई बाँधिसकेपछि मामा भनिएको त्यो ठगले पनि बोरा बोकेर उनीहरू को आँखा अगाडि घरतिर लाग्यो ।

दुवै ठग केटाहरू पनि अनेक जुक्ति लगाएर बाँधिएको ठाउँबाट फुत्किएर बूढालाई पछ्याउन थाले । उता मामा भन्ने ठग बूढाले यी ठगहरू हुन त्यसैले उनीहरू मलाई खोज्दै यहाँ आईपुगी हाल्छन् तसर्थ यिनलाई राम्ररी ठग्ने कुनै न कुनै उपाय गर्नुपर्‍यो भन्ने सोचेर आफ्नी बुढीलाई अह्राई सिकाई गर्‍यो । उसले साथमा एउटा चक्कु लिएर घ्याम्पाको मुखमा बुझो लगाएर लुकेर बस्यो । यसै बेलामा ठग केटाहरू रिसले झोक्किदै आए र बुढीसँग भने -"खोई माइजु ! हाम्रा चोर मामा? मामाले हामीलाई झुक्याउनु सम्म झुक्याए छन् । त्यसैले हामी मामालई झुक्याए बापतको सजाय दिन आएको छौं, झट्ट बाहिर बोलाउनुहोस् त ।" उनीहरू को कुरा सुनेर बुढीले रुन्चे अनुहार लागउँदै भनी -"ए भान्जाहरू पो आईपुग्नु भएछ, लौ भान्जा हो ! तपाईहरू को मामा त बाटामा हिड्दा हिड्दै भीरबाट लडेर मर्नुभएछ । तपाईहरू आउनुहुन्छ र सतगत गर्न लैजाउँला भनेर बाटोबाट ल्याएर घ्याम्पोभित्र हालेर राखेकीछु । गन्हाइसक्नुभयो होला, गएर हेर्नुहोस् न ! म त हेर्न पनि सक्दिन नि !" पापी बूढो मरेछ भनेर खुशी हुँदै केटाहरू घ्याम्पोभित्र हेर्न गए । एउटाले यसो बुझो निकालेर नाक घुसार्दै घ्याम्पो सुँघेको मात्र के थियो । भित्रबाट मामाले च्वाट्टै नाक काटिदियो । उसले "उफ" भन्दै नाक छोपेर अर्कोपट्टि फर्कियो । अर्को ठग केटा पनि साथीको नाकतिर नहेरी धेरै गन्ध आएछ क्यार भनी सुँघ्न गयो । बुढोले उसको पनि नाक च्वाट्टै पारिदियो । दुवैजना ठगहरू नकटा भए । ति दुवै ठग "भान्जा"हरू भागि सकेहोलान् भनेर त्यो ठग बुढो भने घ्याम्पा भित्रबाट बाहिर निस्केको मात्रै के थियो त्यसलाई ठग भान्जाहरू ले च्यापै समातिहाले ।

त्यसपछि केटाहरू ले बुढोलाई सिधै अरुण खोलामा लगेर बगाइदिने भन्दै एउटा बाँस काटेर चोयाको कोलुङ्गो बनाए । दुईजना मिलेर ठग बुढालाई जबरजस्ती त्यस कोलुङ्गमाभित्र राखेर नदीको छेउको ठूलो रुखमा झुण्ड्याई दिए । "एकछिन यसलाई आपत परोस् यो तड्पीरहोस् । हामी पहिला खाना खाएर आँऊ, अनि मात्र यसलाई अरुण नदीमा खसाल्नु पर्छ भनी खाना खान गए । चलाख बुढो आत्तिन त परै जाओस् उल्टै झुण्ड्याएको कोलुङ्गो भित्रबाट मातापिता मातापिता भनी थुप्रै मानिसहरू सँग कुर गरेजस्तै गरी हाँस्दै बस्दोरहेछ । त्यसैबेला गाउँको मुखिया घोडा चढी त्यही बाटो भएर अर्को गाउँ जाँदै रहेछ । मुखियाले ए भाई किन यहाँ बसेर कराएको हँ ? भनी सोध्यो बुढाले हाँस्दै भन्यो -

“मुखिया बा! मेरा बा आमा मरेको धेरै भएको थियो । बा, आमा कहाँ गए होलान भनेको त यहीँ रहेछन् । हेर्नुहोस्न तपाईका भिनाज्यू, फुपुफुपाजु अरुको को को हो को को चिनेर साध्य छैन । त्यसैले म उहाँहरू सँगै कुरा गर्दै गरेको हुँ ।” मुखियाले पनि छक्क पर्दै भने - ए हो र! त्यसो भए एकछिन तिमी ओर्लन त म पनि एकपटक आफ्ना पितृहरू को दर्शन गरिहालौं । मुखियाको कुराले मनमनै खुशी हुँदै ठगहरू ले कोलुङ्गोमा हाली झुण्डाइएको ठग बुढाले भन्यो बल्ल बल्ल आफ्ना बा, आमासँग कति बर्षपछि भेट भएको छ, के गर्न यति छिटै त मलाई ओर्लन मन थिएन, तर तपाईलाई हतार होला, बाबुआमाको मायाँ सबैलाई उस्तै हो, फेरि मलाई त बा आमा सँग भेट गर्ने मौका पर्दा पनि फलानाले दिएन भनेर मन दुखाउनुहोला, बिस्तारै यो कोलुङ्गो तान्नुहोस्न त” । मुखियाले कोलुङ्गो तान्यो र मामा भनिएको त्यस ठग बुढालाई कोलुङ्गोबाट निकालेर आफू त्यहाँभित्र पस्यो । ठग बुढाले पनि आफूलाई ती भन्जाहरू ले जस्तै गरी मुखिया बसेको कोलुङ्गो त्यही रुखमा झुण्ड्याई दियो । र “लौ त तपाई स्वर्गमा बसेका आफ्ना आमा बा सँग गफ गर्दै गर्नुहोस् म तपाईको घोडा एक छिन कुदाएर आउँछु भनी घोडा चढेर घरतिर लाग्यो ।

एकछिन पछि ती दुई ठगकेटाहरू खाना खाएर आए । उनीहरू ले पहिला नै गरेको सल्लाह बमोजिम अघि झुण्ड्याइ राखेको कोलुङ्गोको डोरी काटी दिए । मुखिया बसेको कोलुङ्गो अरुणमा खस्यो मुखियालाई पानिको छालले हुत्याउदै लग्यो । बल्ल ठग बुढो सिद्धियो भनी उनीहरू अर्को गाउँतिर ठग्न हिडे । जाँदा त्यस गाउँमा दुःखदिने मामा भनिने ठग बुढाको घर बाटैमा पर्थ्यो । उनीहरू उसको घर अगाडि पुग्दा आगनमा घोडा बाँधेर पिँढीमा बसि तमाखु तानी रहेको रहेछ । ठग भान्जाहरू ले छक्क परेर सोधे “होईन हो मामा तपाइ त चटकी पो हुनुहुँदो रहेछ । तपाई कसरी यति चाँडो घर आई पुग्नु भयो ।” मामाले हास्दै भने “होइननी हो भान्जा हो अचम्मै भोनी तिमीहरू ले मलाई थुनेर झुण्ड्एको कोलुङ्गो अरुणमा खसाले पछि म त स्वर्गमा पो पुगेछु त्यहाँको राजाले तिमी किन यहाँ आएको ? तिम्रो आउनेबेला भएको छैन जाऊ म तिमीलाई एउटा घोडा दिन्छु त्यसैमा चढेर घर जाउ भनी पठाए । घोडाले बोक्न सक्ने सुनचाँदी पनि स्वर्गका राजाले दिएका छन् । लिएर आएको छु ।” बुढाको कुरा सुनी ती दुई ठगहरू फेरी लोभिएर भने “हामी पनि एक पटक स्वर्ग पुगेर आउँछौं लौ न मामा सहयोग गर्नु पर्‍यो ।” भनी एक एक वटा कोलुङ्गो बनाई त्यही अघिको रुखमा झुण्ड्यो त्यस पछि मामा भनीएको ठगलाई डोरी काटीदिन अराए । मामाले पनि डोरी काटी दिए । दुवै ठगहरू अरुण नदीमा परी बगेर मरे । ठग बुढोपनि केटाहरू लाई छक्याई धन हात पार्न सफल भएकोमा खुशी हुँदै घर फर्कियो । ऊ घर त फर्कियो तर उ आई नपुग्दै अर्को ठग घरमा आएर बुढीलाई फकाई फूल्याई गरी सबै सम्पत्ति लगि दिएछ । त्यसैले ठगीएको धन कहिल्यै काम लाग्ने हुँदैनरे पसिनाको कमाई जस्तो केही पनि हुँदैन रे । त्यसैले चोरी ठगी पनि गर्नु हुँदैन, भनी बुढापाकाले भनेका हुन रे ।

- सुन्नेलाई सुनको माला, भन्नेलाई फूलको माला,

यो कथा बैकुण्ठ जाला, भन्ने बेलामा खुरुखुरु आउला...

कथा वाचक-मातृका तिम्सिना मिति २०६८/१२/०६ सोमबार चैत्र

पाँचौं परिच्छेद

उपसंहार र निष्कर्ष

प्रस्तुत शोधकार्य सङ्खुवासभा जिल्लामा प्रचलित नेपाली लोककथाको विश्लेषण शीर्षकमा सम्पन्न गरिएको छ । यो शोधकार्य जम्मा पाँच परिच्छेदमा विभाजन गरी आवश्यक शोध विधिको प्रयोग गरेर तयार पारिएको छ । शोधपत्रको पहिलो परिच्छेद परिचयसँग सम्बन्धित छ । पाँचौ परिच्छेदमा शोधपत्रमा गरिएको दोस्रो, तेस्रो र चौथो अध्ययनलाई पूर्णता दिने काम गरिएको छ । यस परिच्छेदमा माथिका विषयवस्तुहरूको समष्टिगत रुप तयार पारिएको छ ।

५.१ उपसंहार

यस शोधपत्रको पहिलो परिच्छेदमा शोध परिचय दिएको छ । यसमा विषय परिचय, समस्या कथन, अध्ययनको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा,शोधकार्यको औचित्य,महत्व तथा उपोगिता,शोधकार्यको सीमाङ्कन,सामग्री सङ्कलन तथा शोधविधि र शोधपत्र शीर्षकमा यसशोपत्रको परिचय प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस शोध पत्रको दोस्रो परिच्छेदमा लोक कथाको सैद्धान्तिक परिचय दिएको छ । लोकसाहित्यको एक विधा रूपमा लोककथाको चिनारी दिई त्यसको स्वरूप र तत्त्वहरूका आधारमा छोटकरीमा प्रकाश पनि पारिएको छ । लोककथाको उत्पत्तिका बारेमा थुप्रै मतमतान्तरहरू पाइन्छन् । जसमध्ये प्रकृतिरूपकवाद, प्रसारवाद, विकासवाद, इच्छापूर्तिवाद र यथार्थवाद विशेष गरेर महत्त्वपूर्ण रहेका छन् । । लोककथा लोक साहित्यको एउटा महत्त्वपूर्ण स्वतन्त्र विधा भएकाले यसका स्वरूपगत विविधता रहेका छन् । आख्यानको प्रधानता, विषयको व्यापकता, कल्पनाको प्रधानता, मनोरञ्जनात्मक, गद्यात्मकता, भाषिक सरलता, वर्णानात्मक शैली, कुतूहलता, अज्ञात रचनाकार आदि लोककथाका प्रमुख विशेषता हुन् । कथावस्तु, पात्र, परिवेश, उद्देश्य, भाषाशैली आदि लोककथाका संरचक घटकतत्त्वहरू हुन् । यिनीहरूको समुचित संयोजनद्वारा लोककथाको स्वरूप निर्माण हुन्छ ।

यस शोध पत्रको चौथो परिच्छेदमा लोक कथाको विश्लेषण गरिएको छ । बेलफेरन एउटा साहसको वर्णन गरिएको कथा हो । यो कथा अलौकिक काल्पनिक विषयवस्तुमा आधारित रहेको छ । यस कथामा लोक कथा अनुरुपको कथा वस्तु रहेको छ । चेलीको चिहान कथा अन्धविस्वासी, रुढीवादी,सास्कृतिक परम्परामा आधारित लोक कथा हो । यसका

साथै भाग्यले दिने कर्मले ठेल्ने कथा सामाजिक, पारिवारिक विषय वस्तुमा आधारित रहेको छ भने तरबार बेचुवा र घिउ बेचुवाको कथा मानवीय दुराचारी प्रवृतिमा केन्द्रित रहेको छ।लाटामोराको कथा अलौकिक काल्पनिक घटनामा केन्द्रित रहेको छ।

प्रस्तुत माथिका लोक कथाहरुमा प्रयोग भएका पात्रहरु लोक कथा अनुरूप कै रहेका छन्। मानवीय पात्रहरूमा बेलफेरन, कुटुम्ब, चेली, बोम्बो, लाटामोरा, बुढाबुढी, ठग केटाहरु ,ठग मामा, मुखीया बा आदि रहेका छन्। मानवेतर पात्रहरूमा राक्षस, गिद्ध, सर्प,गोरु, घोडा, शिबजी, आदि रहेका छन् भने अन्य पात्रहरू प्रासङ्गिक रूपमा मात्र आएका छन्।

प्रस्तुत कथाहरुमा लौकिक तथा अलौकिक दुवै परिवेशको चित्रण पाइन्छ। कथामा अरुण उपत्यकाको प्रसङ्गले, दाँइ गरेको पराल, आदि लौकिक परिवेशको चित्रण स्पष्ट रूपमा आएको छ। अलौकिक परिवेशमा राक्षसको देश साथै अनेकौं स्वरैकाल्पनिक परिवेश आएको छ।

यी कथाहरुले मुख्यतःमनोरञ्जन दिएको छ भने नैतिक तथा व्यवहारिक शिक्षा पनि प्रदान गरेको छ।

यी कथाहरुको भाषा सरल, सरस, सम्प्रेषणीय तथा वर्णनात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको छ। कथा अत्यन्त रोचक बन्न पुगेको छ।

५.२ निष्कर्ष

नेपाल अधिराज्यको पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्र अन्तर्गत कोशी अञ्चलका छ वटा जिल्लाहरू मध्येको सङ्खुवासभा जिल्ला एउटा हो। यस जिल्लाको नामकरण यसै जिल्लामा बहने सङ्खुवा र सभा खोलाको मेलबाट सङ्खुवासभा बनेको हो। यस जिल्लाको कुल क्षेत्रफल ३४६८.१७ वर्ग किलोमिटर रहेको छ। ४५७ मी. देखि ८४६३ मी.को उचाइ सम्म फैलिएको छ। नेपालीको पूर्वी उत्तरी भेगमा अवस्थित पहाडी जिल्ला भएकोले उत्तरमा बाह्रै मास हिउँ परिहन्छ। त्यसकारण यहाँका खोलानाला स्थायी प्रकृतिका रहेका छन्। उत्तरमा चीनको स्वशासित क्षेत्र तिब्बत पर्दछ भने पूर्वमा ताप्लेजुङ र तेह्रथुम पर्दछ भने दक्षिणमा धनकुटा र भोजपुर पर्दछ। पश्चिममा भोजपुर र सोलुखुम्बु जिल्ला पर्दछन्। सङ्खुवासभा विविधताले भरिएको जिल्ला हो। विश्वको सबैभन्दा होचो उपत्यका (अरुण उपत्यका ४५७ मी.) र विश्वको पाँचौं हिमशृङखला (मकालु ८४६३ मि.) पनि रहेको छ। राजनैतिक प्रशासनिक दृष्टिले दुई वटा निर्वाचन क्षेत्रहरू रहेका छन्। एउटा नगरपालिका (खाँदबारी

नगरपालिका) पनि रहेको छ । साथै ३३ वटा गा. वि.स. रहेका छन् । सडक यातायातका साथै हवाइ यातायातको पनि व्यवस्था रहेको छ । सङ्खुवासभा जिल्लामा विभिन्न खनिज सम्पदा पनि रहेको उल्लेख पाइन्छ । यस जिल्लामा विभिन्न धर्मावलम्बीहरूको पनि बसोबास रहेको छ । शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी, यातायातको विकास क्रमशः पुग्दै गएको छ । यस जिल्लामा बरुण राष्ट्रिय निकुञ्ज पनि रहेको छ । यस जिल्लाको सदरमुकाम खाँदबारी हो । २०६८ अनुसार सङ्खुवासभा जिल्लाको जनसख्या १,६९,६४९ रहेको छ । यस जिल्लामा किराँत, हिन्दु, बौद्ध, इस्लाम आदि धर्मावलम्बीहरू बसोबास गर्दछन् । एउटा मात्र अस्पताल रहेको यस जिल्लामा सात वटा क्याम्पस, उच्च माध्यामिक विद्यालय १७, माध्यामिक विद्यालय ६१, निम्न माध्यामिक विद्यालय ५७, प्राथमिक विद्यालय ४११ रहेका छन् । कोशी राजमार्गले छोएको यस जिल्लामा प्रसिद्ध ऐतिहासिक तथा पौराणिक धार्मिक स्थलहरू रहेका छन् भने पर्यटकीय दृष्टिकोणले पनि महत्त्वपूर्ण जिल्ला हो ।

लोककथा लोक साहित्यको आख्यानयुक्त गद्यविधा हो । लोककथामा लोकजीवनका आस्था, विश्वास र परम्परा एवम् संस्कृति रोमाञ्चक तथा मनोरञ्जनात्मक रूपमा प्रतिविम्वित भएर आएका हुन्छन् । लोककथाले लोक जीवनका भावना, कला, संस्कृति, भाषा र परम्परालाई कलात्मक तवरले गद्याख्यानमा समेटी मनोरञ्जनात्मक तथा उपदेशात्मक ढङ्गमा प्रस्तुत गर्दछ । लोककथाको उत्पत्तिका बारेमा थुप्रै मतमतान्तरहरू पाइन्छन् । जसमध्ये प्रकृतिरूपकवाद, प्रसारवाद, विकासवाद, इच्छापूर्तिवाद र यथार्थवाद विशेष गरेर महत्त्वपूर्ण रहेका छन् । लोककथाको वर्गीकरणमा पनि नेपाली विद्वान्हरूबिच मतैक्य छैन । तुलसी दिवसले नेपाली लोककथालाई दश भागमा वर्गीकरण गरेका छन् । लोककथा लोक साहित्यको एउटा महत्त्वपूर्ण स्वतन्त्र विधा भएकाले यसमा स्वरूपगत विविधता रहेका छन् । आख्यानको प्रधानता, विषयको व्यापकता, कल्पनाको प्रधानता, मनोरञ्जनात्मक, गद्यात्मकता, भाषिक सरलता, वर्णानात्मक शैली, कुतूहलता, अज्ञात रचनाकार आदि लोककथाका प्रमुख विशेषता हुन् । कथावस्तु, पात्र, संवाद, परिवेश, उद्देश्य, भाषाशैली आदि लोककथाका संरचक घटकतत्त्वहरू हुन् । यिनीहरू को समुचित संयोजनद्वारा लोककथाको स्वरूप निर्माण हुन्छ ।

लोककथा र आधुनिक कथा बिच नजिकको सम्बन्ध रहेको हुन्छ । यी विधाका कतिपय कुराहरू लोककथासँग समान रहेका हुन्छन् । कथावस्तु, पात्र, परिवेश, उद्देश्य,

भाषाशैली आदि कुराहरूमा समानता पाइन्छन् भने अधिकांश कुराहरूमा असमानता देखिएकाले यी छुट्टाछुट्टै स्वतन्त्र विधाका रूपमा स्थापित छन्

सम्भावित शोधशीर्षकहरू

(क) सङ्खुवासभा जिल्लामा प्रचलित लोककथाको समाज शास्त्रीय अध्ययन ।

(ख) सङ्खुवासभा जिल्लामा प्रचलित लोककथाको सन्दर्भवादी पद्धतिमा अध्ययन ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

अधिकार, प्रेमबहादुर .२०५८. **वागलुङ जिल्लामा प्रचलित नेपाली लोककथाको सङ्कलन र विश्लेषण** ।

अर्याल, सुनिता .२०६३ . **गोरखा जिल्लामा प्रचलित लोककथाहरूको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण ।**

खड्का हीरा बहादुर .२०६३. **नेपाली गाउँखाने कथा र लोककथा** काठमाडौँः अमर शमशेर ज.ब.रा प्रकाशन ।

गिरी, जीवेन्द्रदेव .२०५७. **लोक साहित्यको अवलोकन**, काठमाडौँ : एकता पुस्तक प्रकाशन ।

दिवस, तुलसी .२०३२. **नेपाली लोककथा**, काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

................, .२०३२. संस्क. **नेपाली लोक–संस्कृति संगोष्ठी** काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान ।

.................., .२०६०. **नेपाली लोककथा : केही अध्ययन**, काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान ।

पन्थी, दधीराम .२०६०. **गुल्मेली लोककथाको अध्ययन ।**

पराजुली, मोतीलाल .२०५४. **नेपाली लोककथाका अभिप्रायहरूको अध्ययन** ।

.................., .२०५९. 'नेपाली लोककथाको सङ्कलन र अध्ययन परम्परा' **मधुपर्क**, लोककथा विशेषाङ्क, पृ १२३ – १२८ ।

.................., .२०६३. **सोरठी नृत्यनाटिका : सैद्धान्तिक अध्ययन**, काठमाडौँ : दीक्षान्त पुस्तक प्रकाशन ।

पराजुली, कृष्ण प्रसाद .२०३२. **नेपाली लोक–सस्कृति–संगोष्ठी,** काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा–प्रतिष्ठान ।

................., .२०४७. **नेपाली उखान र गाउँखाने कथा**, काठमाडौँ : रत्न पुस्तक भण्डार ।

................., .२०४७. **नेपाली उखान र गाउँखाने कथा,** दोस्रो संस्क., काठमाडौँ : रत्न पुस्तक भण्डार ।

वन्धु, चूडामणि .२०५८. **नेपाली लोक साहित्य**, काठमाडौँ : एकता पुस्तक प्रकाशन ।

.................., .२०५९. 'लोककथाको अध्ययनका सैद्धान्तिक आधारहरू' **मधुपर्क**, लोककथा विशेषाङ्क पृ. ४३–४७।

भट्टराई, अनितादेवी .२०६१. **पाँचथर जिल्लामा प्रचलित लोककथाको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण** ।

भट्टराई, रमेशचन्द्र .२०६४. **अर्घाखाँची जिल्लामा प्रचलित नेपाली लोककथाको अध्ययन** ।

भट्टराई, विश्वनाथ .२०६४. **लोक साहित्य टिपन – टापन** विराटनगरः प्रकाशन ।

राई, रेनुका .२०५८. **नेपाली भाषामा प्रकाशित किराँती लोककथाहरूका वर्गीकरण र विश्लेषण** ।

शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्र प्रसाद लुइटेल .२०६३. **लोकवार्ता विज्ञान र लोक साहित्य**, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

वार्षिक मुखपत्र, जिल्लाको वस्तुगत विवरण सङ्खुवासभा : आर्थिक वर्ष २०६३/०६४ जेष्ठ ।

केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग थापाथली काठमाडौंः २०५८/०६८

जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यलय,सङ्खुवासभाः २०५८/०६८

बढाथोकी, सङ्खुवासभाःएक चिनारी २०६७